

**ІННА РОДІОНОВА
ОЛЬГА МХИТАРЯН
АНАТОЛІЙ СИТЧЕНКО**

**КОРПУС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ ДО ДИСЦИПЛІН
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ЦИКЛУ**
Навчально-методичний посібник

Миколаїв – 2020

УДК 821.161.2(075.8)
ББК 83.3.(4Укр)Я73
К66

*Затверджено відповідно до рішення вченої ради Миколаївського національного
університету
імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 6 від 23.11. 2020 р.)*

Рецензенти:

- Корпанюк
Микола Павлович** - доктор філологічних наук, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання імені М. Максимовича ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»;
- Лукьяненко Дарія
В'ячеславівна** - кандидат філологічних наук, учитель української мови і літератури Миколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів №31
- Руссова Владлена
Миколаївна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та міжкультурної комунікації Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Родіонова І., Мхитарян О., Ситченко А.

Корпус навчально-методичних матеріалів до дисциплін літературознавчого циклу: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. І. Родіонової. Миколаїв, 2020. 355 с.

Матеріал посібника підпорядковано науково-методичній логіці викладу згідно з чинною в Україні кредитно-трансферною системою організації навчання й оцінювання навчальних досягнень студентів у закладах вищої освіти. Видання чітко структуровано: домінуючі проблеми кожної теми, завдання та проблемні питання, система завдань до самостійної роботи студента, а також література до теми. Посібник рекомендований викладачам закладів вищої освіти, студентам, вчителям закладів загальної середньої освіти.

© Родіонова І., 2020
© Мхитарян О., 2020
© Ситченко А., 2020

ЗМІСТ

Вступ	6
Історія української літератури (в т. ч. Фольклор). Анотація до курсу	8
Тема 1. Фольклор та фольклористика	10
Тема 2. Основні світоглядні системи українського фольклору	16
Тема 3. Українська календарно-обрядова поезія	22
Тема 4. Родинна обрядовість українців. Лірична пісня	26
Тема 5. Героїчний епос українського народу	32
Тема 6. Народна пареміографія. Дитячий фольклор	37
Тема 7. Оригінальна і перекладна література Київської Русі	43
Тема 8. Ораторсько-проповідницька проза українського середньовіччя	50
Тема 9. Українська література пізнього Середньовіччя	55
Тема 10. Українська полемічно-публіцистична література кінця XVI століття	62
Тема 11. Художній світ української барокової поезії	68
Тема 12. Українська барокова ораторсько-проповідницька проза	74
Тема 13. Жанрово-тематичні особливості української драматургії XVII–XVIII століть	80
Тема 14. Творчий доробок Григорія Сковороди у контексті епохи ...	87
Тема 15. Біблія і давня українська література	93
Базова література до курсу	99
Історія української літератури кін. XVIII – XIX століття. Анотація до курсу	101
Тема 1. Традиції і новаторство І.П. Котляревського у творенні поеми та нової драми	103
Тема 2. Розвиток жанру байки на національному ґрунті	110
Тема 3. Сентиментально-реалістична проза Г. Квітки-Основ'яненка	117
Тема 4. Розвиток української романтичної балади	122
Тема 5. Багатоплановість осмислення історичного минулого у творчості М. Костомарова	126
Тема 6. Художній світ поезій українських романтиків. В. Забіла та М. Петренко	133
Тема 7. Поезія і проза Євгена Гребінки	138
Тема 8. Нова література на Західній Україні. Творчість «Руської трійці»	142
Тема 9. Тарас Шевченко – поет-романтик	149
Тема 10. Сучасне прочитання збірки Т. Шевченка «Три літа»	154
Тема 11. Лірика Т. Шевченка періоду заслання як «контекст долі поета»	160
Тема 12. Творчість останніх років життя Тараса Шевченка	165
Тема 13. «Чорна рада» П. Куліша: нове прочитання. Поетичні збірки автора	169

Тема 14. «Народні оповідання» Марка Вовчка та жанрово-стильові особливості повісті	175
Тема 15. Лірика та проза Юрія Федьковича.....	178
Тема 16. Л. Глібов – байкар, лірик.....	182
Тема 17. Художня проза І. Нечуя-Левицького про українське село ...	185
Тема 18. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного – перший соціально-психологічний роман в українській літературі	189
Тема 19. Трагедія І. Карпенка-Карого «Сава Чалий»: переосмислення історичних та фольклорних традицій	194
Тема 20. Художня картина світу в повісті І. Франка «Захар Беркут». Новаторство поетичної форми	198
Тема 21. Імпресіонізм та неофольклоризм у творчості М. Коцюбинського	202
Тема 22. Неоромантична проза О. Кобилянської.....	206
Тема 23. Неореалістичні тенденції в прозі та драматургії В. Винниченка	209
Тема 24. Художня майстерність новеліста В. Стефаника.....	212
Тема 25. Творча постать Лесі Українки в контексті модерної поезії та драматургії.....	215
Базова література до курсу.....	220
Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ століття. Анотація до курсу	221
Тема 1. Модернізм у ранній ліриці П. Тичини	224
Тема 2. Естетична концепція лірики «неокласиків».....	229
Тема 3. Поезія Б.-І. Антонича.....	233
Тема 4. Проблематика прози Миколи Хвильового.....	235
Тема 5. Новелістика Григорія Косинки.....	239
Тема 6. Актуальні проблеми національного буття в доробку Остапа Вишні	242
Тема 7. Проблема людської екзистенції в прозі В. Підмогильного ...	245
Тема 8. Новаторський характер роману «Майстер корабля» Ю. Яновського	248
Тема 9. Історична драматургія Івана Кочерги.....	252
Тема 10. Історична драма Л. Старицької-Черняхівської «Іван Мазепа»	255
Тема 11. Драма «Патетична соната» М. Куліша як твір-сповідь про трагедію громадянської війни	259
Тема 12. Національна й загальнолюдська проблематика кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна»	262
Тема 13. Мала проза Григора Тютюнника.....	265
Тема 14. Поезія Д. Павличка: жанрово-тематична специфіка	269
Тема 15. Новаторство й традиційність поезії І. Драча.....	275
Тема 16. Естетичні домінанти лірики Ліни Костенко	280
Тема 17. Неонародницька концепція лірики В. Симоненка	284
Тема 18. В'язнична лірика В. Стуса.....	290

Тема 19. Художня інтерпретація загальнолюдських проблем у творчості О. Гончара	296
Тема 20. Повість абсурду П. Загребельного «Гола душа»	302
Тема 21. Актуальність проблематики роману «Мальви» Р. Іваничука	308
Тема 22. Роман «Северин Наливайко» М. Вінграновського як художній аналіз української душі	311
Тема 23. Химерна проза В. Дрозда	316
Тема 24. Творчість В. Шевчука як вияв інтелектуального письма. Роман-балада «Дім на горі»	321
Тема 25. Народна інтелігентність і мораль у драмі О. Коломійця «Дикий Ангел»	326
Тема 26. Драматургія Я. Стельмаха	330
Тема 27. Український поетичний неоавангард	333
Тема 28. Жіноча література на порубіжжі віків	341
Тема 29. Художні координати поетичної творчості покоління дев'ядесятників	346
Тема 30. Покоління двотисячників як самобутнє мистецьке явище	350
Базова література до курсу	353

ВСТУП

У системі фахової підготовки словесника одне з пріоритетних місць належить навчальним дисциплінам літературознавчого циклу. Новий посібник «Корпус навчально-методичних матеріалів. Дисципліни літературознавчого циклу» укладено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів спеціальності 014.01 Середня освіта. Українська мова і література. Він покликаний стати важливим допоміжним інструментом у практиці роботи закладів вищої освіти під час фахового становлення сучасного студента-філолога. Базова дисципліна видання: історія української літератури (фольклор, XI – поч. XXI ст.). Матеріал посібника підпорядковано науково-методичній логіці викладу згідно з чинною в Україні кредитно-трансферною системою організації навчання й оцінювання навчальних досягнень студентів у закладах вищої освіти. Посібник чітко структуровано: він містить характеристику домінантних проблем кожної теми, завдання та проблемні питання, систему завдань до самостійної роботи студента, а також літературу до теми.

Важливе місце у посібнику займають питання, зосереджені на висвітленні домінантних проблем теми: вони розгортають головні поняття, шляхи пізнання того чи іншого літературного явища, вказують на тематичні й жанрово-стильові вияви в українській літературі різних періодів. У посібнику репрезентовано наукову техніку аналізу літературних явищ різних епох, розкрито специфіку як ідіостилю певного митця, так і тривалого періоду у розвитку української літератури. Саме таке розуміння ключових понять словесного мистецтва відображає його специфіку, скеровуючи студента на вивчення естетичної природи художнього твору, дає змогу з'ясувати систему методів і форм аналітико-синтетичної роботи над текстом твору.

Принципова наявність у посібнику матеріалів та методичних рекомендацій, спрямованих на підготовку

практичних занять, організації самостійної роботи та дистанційного навчання, адже розв'язання питання модернізації сучасної освіти в Україні в напрямі стрімкого розвитку інформаційних технологій неможливе без урахування та впровадження системи дистанційного навчання. Відповідно до «Положення про дистанційне навчання» у системі ДН важлива роль належить спілкуванню, що відбувається у форматі блогу чи форуму, чату чи групової конференції з постійною роботою з інтернет-ресурсами. При цьому взаємодія між викладачами й студентами проходить у реальному масштабі часу. Формами роботи стають дискусії, семінари, конференції за допомогою чатів (chat), інтернет- або відеоконференції (zoom). За таких форм ДН мінімілізує пряме спілкування викладача зі студентом, передбачає виконання великого обсягу СРС із залученням різноманітних інтернет-ресурсів і витрат невеликого обсягу часу для перевірки виконаного завдання. Інформаційно-освітні ресурси як асинхронного, так і синхронного ДН розміщуються на сайті університету (платформа MOODLE), є доступними для студентів і викладачів, адаптовані до використання.

Методичний посібник може бути запропонований викладачам літературознавчих дисциплін для розробки планів та проведення аудиторних занять. Посібником можна скористатися для планування й виконання самостійної роботи, що сприятиме активізації творчої діяльності студента й оволодінню професійно значущими уміньми та навичками.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (В Т. Ч. ФОЛЬКЛОР)

РОЗРОБНИК: *Ольга Мхитарян,*

к. пед. н., викл.

Анотація

У процесі вивчення дисципліни «Історія української літератури (в т. ч. Фольклор)» розкрито феномен усної народної творчості, проаналізовано специфіку фольклору, його жанрову систему, історію й поетику окремих жанрів, з'ясовано особливості усної народної творчості кожного історичного періоду, розглянуто найвідоміші фольклористичні праці про усну народну творчість взагалі та окремі жанри зокрема, висвітлено взаємодію фольклору та літератури; визначено основні тенденції українського літературного процесу XI–XVIII ст., окреслено історичні та культурні особливості формування давньої української літератури, презентовано кращі зразки художньої літератури означеного періоду, досліджено проблемно-тематичні й стилістичні риси літературних пам'яток і художніх творів від часів Київської Русі до кінця XVIII ст., схарактеризовано їх узаємозв'язки зі світовими надбаннями, встановлено характерні особливості індивідуального стилю митців слова; закріплено знання літературознавчих понять; акцентовано на критичному сприйманні наукових публікацій тенденційного характеру, формуванні вмінь і навичок аналізувати художні твори та явища літературного процесу, виробленні самостійного погляду студентів на художні явища.

Ключові слова: *фольклор, синкретичність, давня українська література, медієвістика, протографи, апокрифи, агіографічна література, бароко, бурлеск, вертеп, гомілетика, епістола, євангеліє, інтермедія, канонічний текст, козацькі літописи, компіляція, літописне оповідання, мандрівні дяки, ораторське письменство,*

панегірик, патерик, повчання, послання, редакція, секуляризація, список, травестія, хроніка, шкільна драма.

Summary

In the process of studying the discipline «History of Ukrainian Literature (including Folklore)» the phenomenon of oral folk art is revealed, the specifics of folklore, its genre system, history and poetics of certain genres are analyzed, features of oral folk art of each historical period are clarified. folklore works on oral folk art in general and certain genres in particular, the interaction of folklore and literature is covered; the main tendencies of the Ukrainian literary process of the XI–XVIII centuries are determined, the historical and cultural peculiarities of the formation of ancient Ukrainian literature are outlined, the best samples of fiction of the specified period are presented, problem-thematic and stylistic features of literary monuments and works of art from Kievan Rus to the end are investigated. Eighteenth century, characterized their relationship with world heritage, established the characteristics of the individual style of artists of the word; consolidated knowledge of literary concepts; emphasis is placed on the critical perception of scientific publications of a tendentious nature, the formation of skills and abilities to analyze works of art and phenomena of the literary process, the development of students' independent views on artistic phenomena.

Key words: folklore, syncretism, ancient Ukrainian literature, medieval studies, protographs, apocrypha, hagiographic literature, baroque, burlesque, nativity scene, homiletics, epistle, gospel, interlude, canonical text, Cossack chronicles, compilation, chronicle, chronicle, panegyric, paterik, teaching, message, editing, secularization, list, travesty, chronicle, school drama.

ТЕМА 1

Тема: Фольклор та фольклористика

Домінантні проблеми теми

Поняття фольклору, його специфіка. Фольклор – усна народна творчість, народна словесність, яка виникла, певно, ще тоді, коли людина почала спілкуватися з собі подібними і використала для цього власну фантазію й образність.

Фольклор – це *явище колективне й анонімне, варіантне й традиційне.* Якщо у певного твору первісно й був автор, то в процесі передачі твору від оповідача до слухача і так далі кожен охочий міг додати щось від себе, хоча сюжет традиційно зберігався як основа. Фольклорні твори можуть бути насичені діалектизмами, жаргонізмами, професіоналізмами та іншими видами лексики, за якою проглядається географічне місце утворення, історична доба, соціальне середовище тощо.

Особливості розвитку української фольклористики XIX–XX століття. Протягом тривалого часу фольклор не вивчався і не збирався. Чи не першим вченим чоловіком в Україні був філософ і письменник Г. Сковорода, який використовував елементи фольклору в своїй творчості і заговорив про важливу виховну роль усної народної творчості в житті суспільства.

В Україні творчістю народу цікавилися такі науковці: *М. Цертелев* («Опыт собрания старинных малороссийских песней» (1819р.); *М. Гоголь* («О малороссийских песнях» (1834р.); *М. Костомаров* («Об историческом значении русской народной поэзии» (магістерська дисертація), «Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народной поэзией», «Славянская мифология»); *О. Бодянский* («О народной поэзии славянских племён») та інші.

Вагомий внесок у збирання і дослідження фольклору зробив ректор нововідкритого Київського університету *М. Максимович*, який видав відому фольклорну збірку «Малороссийские песни» (1827), матеріали якої стали джерелом творчості багатьох письменників. Пізніші праці *М. Максимовича* – збірки «Украинские народне песни» (1834) та «Сборник украинских песен» (1849). У передмові до них науковець висловив думки про змістову і жанрову специфіку українського фольклору, стильову специфіку дум і козацьких пісень.

Відомим фольклористом був і *Ізмаїл Срезневський* – професор Петербурзького університету. *І. Срезневський* під впливом ідей Гердера і діячів слов'янського відродження почав збирати пам'ятки українського фольклору, матеріали з історії Запорозької Січі.

У цей період (20–30-ті рр. XIX ст.) активно збирався і досліджувався фольклор діячами «Руської трійці» в Галичині. Так, наприклад, другий розділ «Русалки Дністрової» (1837) мав назву «Пісні народні» і складався з народних пісень у записах галицьких фольклористів. Вступну статтю до розділу написав *І. Вагилевич* («Передговор к народним пісням»), він наголосив на духовному багатстві українців, дав характеристику пісень, з'ясував їхнє походження, жанри, назвав обряди, якими ці пісні супроводжувалися тощо.

Активним збирачем і дослідником фольклору був *Пантелеймон Куліш*, автор і упорядник двотомної збірки фольклорно-історичних та етнографічних матеріалів «Записки о Южной Руси», яка, з'явившись у 1856–1857 рр. у Петербурзі, викликала подив і захоплення.

Багато цінної пізнавальної інформації про український фольклор та порівняльну його характеристику з російським фольклором зустрічаємо в працях *І. Нечуя-Левицького* «Непотрібність великоруської літератури для

України і для слов'янщини» («Сьогочасне літературне прямування») та «Українство на літературних позвах з Московщиною».

У 70–80-х рр. XIX ст. *М. Драгоманов* разом зі своїми товаришами вирішив укласти й видати кілька збірок української етнографії та народної творчості (1867). Так з'явилися дві збірки українських казок і два збірники пісень – до речі, єдине, що в часи дії валуєвського циркуляру можна було видавати українською мовою. Наслідком тривалої і старанної роботи *М. Драгоманова* і професора Київського університету *В. Антоновича* стали два універсальні томи «Исторические песни малорусского народа» (1874–1875) з ґрунтовними поясненнями й коментарями фольклорної спадщини від X до XVII століття – від етносу дружинного й князівського періодів до козацьких часів *Богдана Хмельницького* включно.

Збирав і досліджував фольклор і *Іван Білик*. Він видав фольклорні збірки казок, чумацьких пісень, супроводжував їх власними передмовами, в яких популяризувались кращі зразки усної народної творчості. *І. Біликові* належить серйозна праця «О чумаках і чумачестве», яка становить першу спробу осмислення багатства тематичного різновиду соціально-побутової пісні.

Неможливо переоцінити внесок у фольклористику *Івана Франка*, який ще учнем гімназії збирав зразки усної народної творчості у свої перші збірники і в міру можливостей друкував їх у журналах і газетах, у наукових і науково-художніх виданнях. Найпоказовішою для *І. Франка* в його зверненні до народної творчості є стаття «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883).

Фольклор збирали і досліджували також *І. Житецький*, *О. Потебня*, *М. Старицький*, *М. Лисенко*, *С. Васильченко*, *Леся Українка*, *П. Грабовський*,

М. Коцюбинський, Б. Грінченко, Д. Яворницький, М. Сумцов та інші. Названі вчені досліджували не тільки фольклор як явище духовної культури, а й вивчали діяльність виконавців народних дум та пісень.

Ф. Колесса упорядкував і видав два томи «Мелодії українських народних дум». Це видання було найціннішим за всю історію фольклористики (1910, 1913), бо в ньому вперше було надруковано велику кількість дум, пісень, танцювальних мелодій, записаних від кількох кобзарів та лірників, що репрезентували різні традиції; подано мелодії і тексти, записані з великою точністю на фонографі.

Історичні етапи розвитку фольклору. Періодизацій фольклору кілька, але розглянемо тільки найсучаснішу. Науковці поділяють процес виникнення і розвитку фольклору на два основні етапи (1 – доісторичний, епоха, про яку немає ніяких записів, а є тільки матеріальні докази, рештки первісної культури; 2 – історичний, епоха, про яку вже є писемні пам'ятки). У науковій літературі вони ще називаються *дохристиянською* та *християнською епохами* і поділяють на певні *періоди*.

Жанри фольклору. Увесь фольклор умовно розподіляється на *прозовий і поетичний (пісенний)*. Народна проза в свою чергу ділиться на два великі масиви: власне художню (казки, анекдоти) і документальну, неказкову прозу (легенди, перекази, оповідання). Казки бувають героїко-фантастичні (чарівні), казки про тварин, соціально-побутові казки та небилиці, кумулятивні (побудовані на багаторазовому повторенні одного й того самого фрагмента, нагромадженні ланок розповіді, як у казці «Колобок», наприклад). Цикл найкоротших жанрів називається *пареміоргафією* (від гр. паремія – притча, вислів, уривок із Біблії). До неї відносять приказки і прислів'я, загадки, анекдоти, прикмети, каламбури,

вітання, прокльони, побажання, афористичні вислови тощо.

Поетичний масив українського фольклору складають пісні, голосіння та думи. Пісня бувають календарно-обрядові, соціально- побутові, родинно-побутові, історичні, про кохання, жартівливі, сатиричні, весільні тощо. Значний пласт фольклору складає дитячий фольклор, який ділиться на два підрозділи: пісні, що творяться і виконуються дорослими (колискові, забавлянки тощо) і власне дитячі пісні та ігри (заклички, примовки, прозивалки-дражнилки, мирилки, скоромовки тощо). У різні історичні періоди переважали різні жанри фольклору.

***Ключові слова:** фольклор, фольклористика, напрями, школи фольклористики, історичні етапи розвитку фольклору, класифікація жанрів фольклору.*

Запитання та проблемні завдання

1. Визначте і прокоментуйте фактори впливу на розвиток фольклору, його етнічні особливості.
2. Поясніть поняття «фольклор» та «фольклористика», визначивши спільні та відмінні ознаки.
3. Висвітліть проблему періодизації фольклору.
4. Опишіть характерні особливості доісторичної та історичної епох.
5. Схарактеризуйте напрями та школи фольклористики.
6. Розкрийте проблему збирання та вивчення фольклору.
7. Простежте зв'язки усної народної творчості з художньою літературою.

Система самостійної роботи до теми

1. Складіть порівняльну таблицю ознак понять «фольклор» та «фольклористика», визначивши їх спільні та відмінні риси.

2. Накресліть схему факторів впливу на розвиток українського фольклору, відобразивши його етнічні особливості.

3. Розробіть інфографіку етапів періодизації українського фольклору.

4. Напишіть есе на теми: «Самобутність української усної народної творчості», «Світ українських замовлянь».

5. Дослідіть поетику магічних формул українських замовлянь, презентувавши результати в будь-якій оригінальній формі.

6. Підготуйте доповідь «Провідні дослідження українського фольклору».

7. Створіть презентацію «Видатні українські фольклористи».

Література до теми

1. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. К.: Наукова думка, 1966. 246 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. Т. 1. К.: Либідь, 1993. 392 с.
3. Дей О. Сторінки з історії української фольклористики. К.: Наукова думка, 1975. 270 с.
4. Колесса Ф. Фольклористичні праці. К.: Наукова думка, 1970. 415 с.
5. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. К.: Знання-Прес, 2006. 592 с.
6. Мишанич С. Система жанрів в українському фольклорі /Українознавство: посіб. К.: Зодіак – ЕКО, 1994. С. 263–276.
7. Пропп В. Поетика фольклора. М.: Лабиринт, 1998. 352 с.
8. Сиваченко М. Сторінки української літератури і фольклористики. К.: Наук. думка, 1990. 301 с.
9. Франко І. Вибрані статті про народну творчість. К.: Вид. АН УРСР, 1995. 289 с.

10. Франко І. Дві школи в фольклористиці. Франко І. Твори: У 50 т. Т. 29. К.: Наук. думка, 1981. С. 416–424.

ТЕМА 2

Основні світоглядні системи українського фольклору

Домінантні проблеми теми

Фольклор виник у системі найдавніших народних уявлень та вірувань, що склалися з елементів анімізму, тотемізму та фетишизму. *Анімізм* – віра у наявність душі чи духу в явищах природи, речах та предметах навколишнього світу; *тотемізм* – сукупність уявлень та вірувань у надприродній зв'язок між людьми (племенем, общиною, родом) та окремими видами рослин, птахів і звірів; *фетишизм* – система уявлень про надприродні властивості предметів і речей та поклоніння їм.

Із намаганнями первісних людей «задобрити» сили природи, щоб вони не завдавали шкоди, з'являються *культи*: культ вогню, культ води, культ грози, культ землі, культ сонця, культ зерна та хліба, культ дерев, тварин та рослин, культ змія, культ небесних світил, культ предметів (землеробських знарядь, особливо плуга, посуду), культ музики та музичних інструментів. Усі ці культу співіснували одночасно. Їхнє зародження було пов'язане з набуттям певних знань про навколишній світ. Це був перший етап її становлення, як і перший крок та передумови виникнення усної народної словесності. У плані формування фольклорних жанрів цей етап можна окреслити узагальнюючим поняттям – *ритуальна магія*. Саме в такому розумінні постають усі жанри народної словесності, що побутували у той час. Вони поєднують в собі елементи давнього світогляду з віруваннями у магічну дію слова та силу природних явищ.

Згодом усі давні уявлення та вірування лягли в основу *праслов'янської міфології*, становлення якої стало

наступним етапом у розвитку українського фольклору. Характерною особливістю міфології того періоду є *пантеїзм*, тобто релігійно-філософське вчення, за яким Бог ототожнюється з навколишньою природою, та *політеїзм*, що полягає у поклонінні багатьом богам водночас.

Дослідженням *праукраїнської теогонії* як сукупності міфів про походження та родовід богів займалися ще у минулому столітті М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, О. Потєбня та його послідовники – прихильники *міфологічної школи* у фольклористиці.

Усі божества давньослов'янського пантеону з'явилися на тлі існуючих культів і були пов'язані з ними. Релігію давніх племен називаємо *язичництвом* чи *поганством*, яке в усіх своїх проявах протиставляється християнському вченню. Першими божествами, про які існують окремі згадки, були Білобог та Чорнобог, що уособлювали світлу та темну сили. Найдавнішим божеством, яке давні племена уявляли творцем світу, вважався Род, що поєднував у собі всю родину: померлих предків, живих нащадків та майбутні, ще не народжені покоління. Жіночим божеством, подібним до Рода, була Берегиня, що втілювалась в образі матері всього живого, і була пов'язана з періодом матріархату.

Із розвитком народної свідомості форма первісної релігії змінилась на *генотеїзм* – віру в існування багатьох богів з одним верховним богом на чолі. Місце верховного бога займав *Сварог* – бог неба, небесного світла, зодіаку. *Дажбог (Даждьбог)* – вважався сином Сварога й уявлявся божеством сонця та земного достатку, що символізувався врожаєм жита та пшениці. Окрім того, у праслов'янській міфології існувало багато божеств, пов'язаних із сонячним колообігом, які уособлювали сонце в різних знаках зодіака: *Сімаргл*, який уособлював сонце у сімох знаках зодіаку, в період, коли ведуться городньо-польові роботи;

Хоре – сонце в сузір'ї Риб – уявлявся воїном-змієборцем (ідол Хорса зображувався у вигляді чоловіка, що стояв на вбитому змієві; *Ярило* (від яр – сильний, дужий, ярий, гнівний) – сонце в сузір'ї Овена (бог весняного рівнодення), вважаючись богом кохання та пристрасті, розквіту природи, поставав як молодий юнак на білому коні; *Волос (Велес)* або *Тур* в уяві давніх племен поставав як божество сонця в сузір'ї Тельця (інша назва Волосожар, тобто «небо Волоса») і вважався грізним богом худоби; *Перун*, який співвідносився із сузір'ям Стрільця, був володарем вогню блискавок і грому (чим співвідносився із культом світла), богом війни та охоронцем військової дружини. Іншим поганським божеством, пов'язаним з музикою, був *Стрибог*, який у «Слові о полку Ігоревім» згадується як родоначальник всіх вітрів, який теж співвідносився із сузір'ям Стрільця. *Коляда*, що вважався богом зимового сонцестояння (в сузір'ї Водоля), мав вигляд новонародженого немовляти на голові матері Лади або яблука в її руці. У давніх слов'ян існувало ще одне божество, пов'язане з сонячним колообігом – *Світовид (Святовид)* – сонце осіннього рівнодення (знак Терезів), яке уявлялося старцем із чотирма обличчями під однією шапкою, повернутими у різні сторони світу.

Християнство давало нові можливості розвитку духовного і матеріального. Християнська релігія принесла на слов'янські землі нові уявлення про світ та людину як такі, що створені Богом, віру в єдиного Бога-Творця, що виявляється у трьох іпостасях – Отець, Син і Святий Дух, а також віру в Ісуса Христа – єдинородного Божого Сина, що прийшов у світ, щоб стати жертвою за гріхи людства і цим спасти людей, дати їм вічне життя. Разом з новим віровченням, християнство принесло в Русь нову мораль, що будувалась на біблійних заповідях, основу яких становить любов до Бога та до ближнього, новий погляд

на сім'ю та шлюб, що укладається між двома людьми (до того не було закону про моногамну сім'ю, і не тільки прості люди, а й князі мали по кілька жінок а то й наложниць); а також – негативне ставлення до язичництва, до магії та чаклунства, поганських жертвоприношень, ритуальних оргій, закону кровної помсти, поклоніння силам природи і т. ін. – як тому, що протистоїть вірі.

Будучи абсолютно відмінним від існуючого на Руських землях язичницького світогляду, християнство вступило у довгу боротьбу зі старими традиціями. На основі цих двох світоглядів – церковного та двовіського відбувся остаточний розподіл між літературою (що опиралась на перший) та фольклором (що розвивався та побутував на основі другого). Християнство впливало на розвиток народної творчості в різний спосіб: спочатку – у вигляді окремих елементів та вкраплень у твори усної словесності, що до цього часу зберегли свій язичницький характер, а згодом – значно глибше. Не всі жанри народної творчості однаковою мірою зафіксували відбитки того чи іншого світогляду. Незаперечним залишається той факт, що під впливом християнства в усній народній творчості, як і в культурі в цілому, утворився своєрідний *релігійний синкретизм (поєднання)*, що виявився у співіснуванні язичницьких поглядів, мотивів, обрядів та символів із християнськими.

Магія (лат. magia, від гр. mageia – чародійство) – система обрядів, пов'язаних з віруваннями у здатність надзвичайним чином впливати на людей, тварин, сили природи, а також на божества та духовний світ з користю для світу живих. Магія як явище, породжене прадавнім світоглядом, є характерною ознакою первісних стадій розвитку усіх народів. Вона тісно пов'язана з міфологічною системою і не мислиться поза її межами,

оскільки, будучи відірваною від світоглядних уявлень та вірувань, повністю втрачає своє значення.

Магія була тісно пов'язана з анімістичними уявленнями та віруваннями і мала на меті здійснювати вплив на потойбічний світ, явища природи (дощ, сніг, гроза, повінь, пророцтва злаків тощо) з користю для світу живих. Це відбувалось у формі обрядів та ритуалів. Найдавнішим зафіксованим магічним обрядом є *обряд жертвоприношення* як задобрення чи викликання прихильності у духів і божеств. Важливим магічним обрядом був обряд *посвячення або ініціації* (initiation – від лат. *initium* – початок, посвячення). Давні предки язичники, як і їх нехрещені потомки, вірили, що словом можна зцілити людину і нагнати на нього хворобу, врятувати від небезпеки і згубити. Такими є *словесно-поетичні магічні формули*, без яких не обходився жоден обряд чи ритуал, – *замовляння, заклинання, прокляття (закляття), клятви*.

Ключові слова: дохристиянські вірування, анімізм, тотемізм, фетишизм, язичницькі культури, пантеїзм, політеїзм, праслов'янська міфологія, релігійний синкретизм, ритуальна магія, замовляння, заклинання, прокляття (закляття), клятви.

Запитання та проблемні завдання

1. Висвітліть і прокоментуйте дохристиянські вірування давніх українців. Укажіть визначальні ознаки анімізму, тотемізму й фетишизму.

2. Опишіть розмаїття язичницьких культур, їх зв'язок із доквіллям. У чому полягають особливості проукраїнської міфології?

3. Розкрийте вплив християнства на розвиток народної словесності.

4. Поясніть суть праслов'янської магії та визначте її форми. Схарактеризуйте види та форми давніх обрядів слов'ян, проілюструвавши їх конкретними прикладами.

5. Визначте специфіку словесно-поетичних магичних формул та схарактеризуйте їх різновиди: замовляння, заклинання, прокляття, клятви.

6. З'ясуйте особливості давньої праслов'янської міфології.

7. Прокоментуйте тематичну класифікацію міфів стародавніх українців, навівши приклади найбільш відомих із них.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть інфографіку дохристиянських вірувань давніх українців, розкривши особливості анімізму, тотемізму й фетишизму.

2. Змоделюйте систему праслов'янської ритуальної магії, що втілювалася в одночасному співіснуванні різноманітних культур.

3. Дослідіть особливості давньої праслов'янської міфології, презентувавши результати в будь-якій оригінальній формі.

3. Складіть схему «Український язичницький пантеон».

4. Напишіть есе на теми: «Світ наукового пізнання та наївного відчуття», «Чарівні істоти українського міфу».

5. Підготуйте доповідь «Знакові дослідження праслов'янської міфології».

6. Створіть презентацію «Космогонічні українські народні погляди та вірування».

Література до теми

1. Бондарук О. Слов'янська міфологія. Загадки прадавніх вірувань слов'янських народів / Міфи народів світу. Львів: Просвіта, 1997. С. 265–326.

2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування / Вступ. ст. В. Шевчука. К.: Довіра, 1993. 414 с.
3. Войтович В. Сокіл-Род. Легенди та міфи стародавніх українців. Рівне: Оріана, 1997. 332 с.
4. Войтович В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2002. 664 с.
5. Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / Упоряд. Н. С. Шумада. К.: Веселка, 2005. 606 с.
6. Корній Дара. Чарівні істоти українського міфу. Духи природи. Харків: Vivat, 2019. 320 с.
7. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. К.: Знання-Прес, 2006. 592 с.
8. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. К.: Обереги, 1992. 85 с.
9. Пономарьов А. Царина народної уяви та її класичні розробки / Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. К.: Либідь, 1991. С. 5–25.
10. Українські замовляння / Упор. М. Н. Москаленко. К.: Дніпро, 1993. 309 с.

ТЕМА 3

Українська календарно-обрядова поезія

Домінантні проблеми теми

Жанри фольклору, пов'язані з міфологією і магією та з календарною обрядовістю. Вдаючись до магії (ритуалів, обрядів, чаклувань, ворожінь тощо), праслов'янська особистість бажала керувати силами добра (чи зла), аби захистити себе від негативних впливів. Ці обряди здійснювалися жерцями, віщунами, чорнокнижниками, мольфарами, ворожбитами та ін. і супроводжувалися замовленнями, закликаннями, закляттями тощо (від хвороб, кровотечі, зубного болю, щоб повернути кохану

людину, на врожай тощо). При цьому використовувалися речі, що належали певній особі, елементи культів (здебільшого під час ворожіння). До найдавніших жанрів належать також міфи, своєрідні розповіді-уявлення людини про Всесвіт (про створення землі, походження богів, духів, про створення людини, причини змін пір року, про кінець світу та ін.). З ними споріднені повір'я і забобони (пов'язані з віщуваннями, заборонами, пересторогами).

Багато зразків усної народної творчості пов'язані з календарною обрядовістю, з *циклами* у природі і відповідно в житті землероба. Так із зимовим періодом були пов'язані *колядки, щедрівки* (різні й багаті за класифікацією), які виконувалися до відповідних релігійних свят (Різдво, Водохреща, Маланки), до них виконуються і донині (зароджений ще у XVII ст. серед студентів Києво-Могилянського колегіуму) *вертеп*.

Навесні, під час пробудження природи, виконувалися *веснянки, гаївки*, в яких закликалася весна, прославлялася її щедрість і якими супроводжувалися обрядові дієства та святкування, що відбувалися в гаях, лісах, поблизу водоймищ.

Влітку, відповідно до свят і обрядів, виконувалися *маївки, русальні, купальські, петрівчані пісні*, які співалися під час обрядів на Зелену неділю, під час Русального тижня, коли, за народними віруваннями, русалки просять у жінок полотна, наміток чи сорочок, на Івана Купала, у Петрівку. Свято Купала було чи не найважливішим в усій календарно- обрядовій системі, воно відбувалося в період найбільшої сонячної активності і вважалося шлюбом сонця (вогню) з водою. Виконувалися обряди вшанування вогню, перестрибування через вогнище, молодь шукала цвіт папороті. Петрівчанські свята (з 12 липня) провіщали

початок жнив, прихід осені, тому після купальської ночі люди прощалися із часом розваг та забав.

Тематично-функціональним продовженням попередніх циклів є *осінній* цикл, який замикає кільце річної обрядовості і провіщає підготовку до зимових свят. Осінь асоціювалася у слов'ян із жнивами, результати яких залежали від духів поля, землі. Відповідно до етапів і видів праці обрядові пісні осіннього циклу поділяються на *жнивварські (зажинкові, жнивні, обжинкові), косарські та гребовицькі*. Цими піснями

супроводжувалися відповідні обряди, зокрема досвітній ритуал обходу поля, посвячення молодих дівчат у жниці, плетіння вінка із колосків тощо. Найбільшим осіннім святом був Спас (19 серпня).

Ключові слова: календарно-обрядова поезія, зимовий, весняний, літній, осінній цикли пісень, колядки, щедрівки, вертеп, маївки, русальні, купальські, петрівчані, жнивварські (зажинкові, жнивні, обжинкові), косарські та гребовицькі пісні.

Запитання та проблемні завдання

1. Висвітліть походження обрядової поезії та її зв'язок із трудовою діяльністю.

2. З'ясуйте ритуально-міфологічну основу зимового циклу календарної обрядовості та визначте її жанрові особливості.

3. Схарактеризуйте ритуально-міфологічну основу весняного циклу календарної обрядовості та прокоментуйте її жанри.

4. Розкрийте ритуально-міфологічну основу літнього циклу календарної обрядовості та опишіть характерні ознаки її жанрів.

5. Окресліть специфіку осіннього циклу календарної обрядовості.

6. Простежте зв'язки жанрів календарно-обрядової творчості з художньою літературою.

7. Укажіть провідні дослідження календарно-обрядової поезії вітчизняними фольклористами.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть таблицю класифікації української календарно-обрядової творчості, указавши основні цикли, їх жанрові особливості та приклади творів.

2. Вивчіть напам'ять по одному поетичному зразку з кожного циклу календарно-обрядової творчості українців.

3. Дослідіть зв'язки жанрів календарно-обрядової творчості з художньою літературою, презентувавши результати в будь-якій оригінальній формі.

4. Напишіть есе на теми: «Український рік у народних звичаях», «Свята українського народу».

5. Складіть план річного циклу фольклорних свят у школі, урахувавши відомі цикли календарної обрядовості українців. Опишіть найяскравіші моменти розробленого вами дійства.

6. Підготуйте доповідь «Визначні дослідження української календарно-обрядової творчості».

7. Створіть презентацію «Обряд колядування / щедрування в рідному краї».

Література до теми

1. Вже весна воскресла. Гаївки. Тернопіль: Чумацький шлях, 1992. 98 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: у 2 кн. К.: Оберіг, 1991. Т. 1. 450 с.; Т.2. 445 с.
3. Календарно-обрядові пісні. / Упор. О. Ю. Чебанюк. К.: Дніпро, 1987. 392 с.
4. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2 кн. Кн. 1. К.: Обереги, 1994. 400 с.

5. Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. К.: Основи, 1995. 142 с.
6. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. К.: Знання- Прес, 2006. 592 с.
7. Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу. К.: Основи, 1995. 272 с.
8. Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар. К.: Основи, 1993. 207с.
9. Українські народні свята та звичаї. К.: Основи, 1993. 112 с.
10. Українські символи / За ред. М. Дмитренка. К.: Редакція часопису «Народознавство», 1994. 140 с.

ТЕМА 4

Родинна обрядовість українців. Лірична пісня Домінантні проблеми теми

Родинна обрядовість українців – це народно-пісенна творчість, пов'язана з етапами життя людини (весілля, народження дитини, похорон, будівництво хати тощо). Системою ритуально-обрядових дій у пісенно-музичному супроводі відзначалося й родинно-побутове життя українців. Пісні та обряди виконувалися з нагоди основних етапів життя людини і сьогодні стали вагомою частиною національних традицій. Раніше ж вони мали магічно-ритуальне значення. До нашого часу збереглися *системи обрядів* весілля, народження дитини, смерті, а також ритуальні дії, пов'язані із закладанням та будівництвом нового дому і новосіллям (вхідчини).

Весільні обряди – драматично-ритуальні дії та пов'язані з ними пісні, які виконувалися з нагоди шлюбу юнака та дівчини. Вони мали на меті прикрасити і захистити сімейне життя молодят. Весілля мало декілька етапів, кожний з яких супроводжувався відповідними піснями: 1) передвесільний етап (сватання, заручини, змовини); 2) приготування до весілля (запрошення на

весілля, випікання короваю, звивання гільця чи весільного деревця, дівич-вечір (вінкоплетіння), оглядини); 3) весілля (посад, розплітання коси нареченої, гостина, «викуп» нареченої, прощання нареченої з рідними, від'їзд подружжя до дому молодого, гостина в домі нареченого, «комора»).

Порівняно з весільними піснями, творів усної народної словесності, пов'язаних з *народженням дитини*, збереглося небагато. Це зумовлено тим, що церква, запозичивши частину язичницького обряду, доповнила його церковнослов'янським текстом. Ритуали омиття, змивання, постриження та інші супроводжувалися формулами-замовленнями, піснями, в яких звеличувалось новонароджене немовля, повитуха, породілля, куми та ін. Обрядові пісні, пов'язані з новонародженим, мають зв'язок з дитячою творчістю, споріднені з іншими жанрами родинної обрядовості.

Значно давнішою за походженням, ніж весільна, є така частина родинної обрядовості, як похорон. *Похорон* як етап життя людини – це система ритуально-обрядових дій, що здійснюються у зв'язку зі смертю представника роду та супроводжують його поховання. Похоронні ритуальні дії супроводжуються *голосіннями (або плачами)*, словесно-поетичними творами, які виконуються над покійником у період між його смертю та похороном, а також повторюються в час поминок чи вшанування душ померлих. У них висловлюються індивідуальні переживання, смуток, жаль, розпач з приводу смерті людини.

Лірична пісня виникла пізніше, ніж обрядова поезія, ймовірно тоді, коли фольклор почав втрачати первісне практичне значення і набувати ознак художньої творчості. Основною ознакою ліричних пісень є ліризм – естетичне сприйняття дійсності, осмислення життя крізь призму

емоцій та переживань. Увага ліричних пісень зосереджена загалом не на подіях і вчинках, а на внутрішньому світі людини (думки, переживання, страждання, надії, скарги, мрії тощо). Епіцентром ліричної пісні є сама емоційна напруга, викликана якимось епізодом, випадком із життя. Тематика ліричних пісень найрізноманітніша. Ліричні пісні поділяються на дві великі групи: 1) *родинно-побутові*; 2) *соціально-побутові*.

В основі такого поділу лежить розмежування особистого (інтимного) і суспільного (загального). Якщо родинно-побутові пісні відображають особисте життя людини (кохання, родинне життя, особисті драми і конфлікти), то соціально-побутові відтворюють соціальне життя (загальнонародні проблеми, пов'язані з історичними подіями, політичними, економічними процесами тощо) і відтворюють настрої та життя не окремої особи, а певної соціальної верстви чи суспільної групи (кріпаки, рекрути, наймити, козаки, бурлаки та ін.).

У *родинно-побутових піснях* відбиті почуття, переживання, думки людини, пов'язані з її особистим життям, подіями в родині, стосунками з ріднею. У них співається про кохання, про подружжя, про родинні трагедії (смерть рідних) і драми (зрада, нерозділені почуття тощо). До родинно-побутових належать також жартівливі та гумористично-сатиричні пісні.

Серед найвідоміших *пісень про кохання* – пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Ой у гаю при Дунаю соловей щечече», «Ой у вишневому садочку там соловейко щечетав», «В саду гуляла, квіти збирала», «Ой у полі три криниченьки», «Ой не світи, місяченьку», «Взяв би я бандуру», «Ой не шуми, луже», «Ой зійди, зійди, ясен місяцю», «Чого ж вода каламутна» та ін.

Другу, кількісно меншу тематичну групу складають *пісні про сімейне життя*, які значно відрізняються від

пісень про кохання: у них немає романтичних картин, ідеалізованих почуттів. На першому плані – відтворення неприкрашеної дійсності, без поетизації, де елементи казковості змінюються на сіру буденщину з важкою працею і жорстокою долею. Ще більшим драматизмом, вразливістю, горем пройняті *пісні про трагічні сімейні обставини*, пов'язані зі смертю близької людини, годувальника, захисника. До них зараховують *цикл сирітських пісень*, у яких оплакується доля сироти, від якого відвернулася далека рідня, якому не доводиться чекати ні від кого допомоги і підтримки. Не менш емоційні також *вдовині пісні*, в яких ідеться про самотність, безпорадність і незахищеність жінки, яка, залишившись без чоловіка, тяжко працює на полі й удома, виховує діток-сиріт.

Групою творів про родинний побут, яка виділяється на основі не тематики, а способу відображення життєвих явищ, є *жартівливі та гумористично-сатиричні пісні*, на яких позначилася гумористична вдача українця.

Значне місце в культурі українців посідають і *соціально-побутові ліричні пісні*, в яких відбилися почуття, роздуми не окремих людей, а певних соціальних груп (козаків, чумаків, наймитів, бурлак, рекрутів та ін.), викликані подіями чи обставинами суспільного життя народу, характерними рисами станового побуту. Відповідно до тематики суспільно-побутові пісні поділяються на окремі групи, кожна з яких представляє певний соціальний прошарок: *козацькі та гайдамацькі пісні* («Ой на горі огонь горить», «Гей, не дивуйте, добрії люди», «Чорна рілля ізорана», «Засвіт встали козаченьки», «Ой у полі могила», «Ой Морозе, Морозенку» та ін.); *чумацькі пісні* («Та забіліли сніги», «Їхав чумак із Криму додому», «Ой горе тій чайці», «Ох і не стелися, хрещатий барвінку» та ін.); *кріпацькі пісні* (про кріпаччину) («За

Сибіром сонце сходить», «Ой попід гай зелененький», «Побратався сокіл з сизокрилим орлом», «Зібралися всі бурлаки» та ін.); *рекрутські та солдатські (жовнірські) пісні* («Брала дівка льон дрібненький», «Ой колись була в степу волечка», «Туман яром», «Задзвонили вночі ключі»); *бурлацькі, заробітчанські (строкарські) пісні* («Та нема в світі гірш нікому», «Та забіліли сніги», «Бувайте здорові, соснові пороги» та ін.); *наймитські пісні та заробітчанські (строкарські)* («Ой при лузі та ще й при березі»,

«Вчора була суботонька» та ін.); *жебрацькі пісні* мають свою неповторну специфіку (основний мотив – прохання допомоги), *робітничі* (скарги на економічні й соціальні кривди); *емігрантські пісні* передають страх перед невідомістю на чужині, тугу за домом, безнадію тощо; *тюремно- каторжанські пісні*.

Пісенна творчість українців, пов'язана з родинною обрядовістю та появою ліричної пісні, свідчить про високу духовну культуру нашого народу, емоційне сприйняття світу, віру в досконалість найромантичніших почуттів, передають уявлення про добро і зло, правду і кривду, вірність і зраду, про справжні цінності, що кожен має у своєму серці.

Ключові слова: *народно-пісенна творчість, родинна обрядовість, лірична пісня, різновиди й жанри родинно- побутових та суспільно- побутових пісень.*

Запитання та проблемні завдання

1. Дослідіть виникнення та становлення весільної обрядовості українців.
2. Укажіть основні етапи та опишіть народнопісенний супровід весільної драми.
3. Схарактеризуйте народну обрядовість, пов'язану з народженням дитини.

4. Розкрийте особливості української похоронної обрядовості. Визначте жанрові різновиди голосінь.

5. Опишіть обряди, пов'язані з будівництвом дому та новосіллям.

6. Простежте зв'язки родинно-обрядової творчості з художньою літературою.

7. З'ясуйте основні наукові дослідження родинної обрядовості українців.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть таблицю класифікації родинної обрядовості українців, указавши основні види, їх жанрові особливості та приклади характерних творів.

2. Запишіть повір'я, пов'язані з вибором імені для немовляти, характерні для рідної місцевості.

3. Дослідіть особливості сучасних обрядів «хрестини» та «пострижини», презентувавши результати в будь-якій оригінальній формі.

4. Напишіть есе на теми: «Українська весільна драма як відображення ментальності народу», «Поетика українських голосінь».

5. Розробіть план вивчення одного з видів української родинної обрядовості в школі відповідно до його художньо-стильових особливостей. Опишіть найважливіші аспекти пропонованої вами навчальної роботи.

6. Підготуйте доповідь «Визначні дослідження родинної обрядовості українців».

7. Створіть презентацію «Обряд новосілля в рідному краї».

Література до теми

1. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. К.: Основи, 1988. 189 с.
2. Весілля: У 2 кн. / Передмова О. Правдюк. К.: Мистецтво, 1970. 189 с.

3. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. У 2 кн. К.: Оберіг, 1991. Т. 1. 450 с.; Т. 2. 445 с.
4. Закувала зозуленька: Антологія української народної поетичної творчості. К. Основи, 1998. С. 126–142.
5. Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості в Україні. К.: Дніпро, 1974. 147 с.
6. Лозинський Й. Українське весілля / Упор. і вступ. стаття Р. Кирчіва. К.: Дніпро, 1992. 174 с.
7. Потебня А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / Потебня А. А. Слово и миф. М.: Высшая школа, 1989. С. 379–443.
8. Українські символи / За ред. М. Дмитренка. К.: Дніпро, 1994. 140 с.
9. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Пер. с англ. М. К. Рыклина. М.: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2018. 976 с.
10. Чмихов М. О. Кургани як явище давньої культури. К.: Основи, 1993. 144 с.

ТЕМА 5

Героїчний епос українського народу Домінантні проблеми теми

Історичні умови та причини появи героїчного епосу. Національний героїчний епос українського народу став історичним свідченням його

зрілості і здатності розуміти власне значення. До героїчного епосу належать найдавніші за походженням, тому й найменш відомі сьогодні, *билини*, а також пізніші жанри – *думи* та *історичні пісні*. Це епічно-ліричні твори, переважно героїчного, а іноді соціально-побутового характеру. За змістом, проблематикою засобами поетики ці твори дещо подібні, але кожен з жанрів має свою специфіку і призначення.

Історія й пісня з давніх часів ідуть в парі. Особливо на пісню вплинула історія від кінця XV ст., коли Україна була

джерелом легкої наживи для турецько-татарських орд, польсько-шляхетських поневолювачів, а згодом московських бояр. Розбіжності між історичними джерелами і народними піснями з погляду реального відображення дійсності майже непомітні. Наприклад, Никонівський літопис так розповідає про жадливий розбій татарського хана Менглі-Гірея 1482 року в Києві «Град взя... и огнем сожже... Полону безчисленно взя, а землю киевскую учинима пусту». В народній же пісні такі картини лише більш образні й узагальнені: «Зажурилась Україна, що нічим прожити: / Гей, витоптала орда кіньми маленькі діти» («Зажурилась Україна»). Так почала складатися пісенна історія народу, в якій ожили давні героїчні патріотичні традиції «Слова о полку Ігоревім». Подвиг трьохсот козаків на острові Журалиха лишився і в народній пам'яті, і в творах нашої літератури (Т. Шевченко «За байраком байрак», М. Старицький «Morituri», Л. Костенко «Берестечко» та ін.). Таким чином, про кожну подію, про кожного козацького лицаря зберегла відомості народна пам'ять. Український героїчний епос (думи та історичні пісні) віддзеркалюють не лише суто історичні події, не лише доносять до нас імена найвідоміших козацьких ватажків (Б. Хмельницького, Петра Сагайдачного, Івана Сірка, Самійла Кішки, Максима Кривоноса, Івана Богуна, Максима Залізняка, Івана Гонти, Данила Нечая та ін.), але й дають відчутти героїчний дух свого часу, коли честь цінувалася вище за життя, а зрада вважалася найганебнішим злочином.

До героїчного епосу належать *билини*, *думи* та *історичні пісні*. Першим найдавнішим жанром були *билини*. Історичні та фольклористичні докази свідчать що билини (всупереч твердженням російських учених) виникли в княжій період Київської Русі на основі абсолютно конкретних історичних подій і що билинна

традиція збереглася пізніше і в Україні. Головним центром билинного епосу були Київ, Чернігів, Новгород, Галич, а центральні його персонажі – Ілля Муромець Альоша Попович, Добриня та ін. є історичними особами, чії імена зафіксовані в «Повісті минулих літ», документах та хроніках того часу. Як правило, усі герої билин мають основні риси міфологічних персонажів наділені винятковою силою. У билинах є й інші риси праслов'янської міфології: поряд з історичними постатями ворогів, від яких захищали руську землю княжі витязі, зустрічаються й вигадані чи містичні істоти, використовуються елементи фантастики казковості.

Думи – жанр суто українського речитативного народного епосу, який виконували мандрівні співаки-музики: кобзарі, бандуристи, лірники. Первісні думи склалися на честь загиблого героя, що ріднить їх з плачами і похоронними голосіннями своєрідною формою поетичного і музичного вислову, імпрровізацією тексту і музики. Перші згадки про думи зустрічаються у польських літературних пам'ятках XV ст., де говориться про шанований у Польщі речитативний український поетичний епос. Обсягом думи більші від історичних баладних пісень, мають з ними генетичний зв'язок, у думах переважає епічний (оповідний) елемент.

Історичні пісні – ліро-епічні фольклорні твори про конкретні історичні події процеси та про історичних осіб. Історичні пісні мають історично конкретний зміст, і це дає підстави виділяти їх в окрему групу, яка за структурними ознаками є сукупністю різнотипних жанрів, пов'язаних з історією. За жанровими особливостями вони мають певні спільні риси із думами, але суттєво відрізняються своєю формою.

Історичні пісні менші за обсягом, переважно мають куплетну побудову. Пісні також мають сталу мелодію,

можуть виконуватися одним (як думи), кількома співаками чи взагалі хором. У багатьох історичних піснях використовуються прийоми гіперболізації символічні метафори, сталі епітети, художні паралелізми. У них часто зустрічаються народнопоетичні символи: козак-сокіл, дівчина-калина, могила-наречена, смерть-червона китайка та ін.

Робота над дослідженням українського героїчного епосу триває. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАНУ видав об'ємну працю (понад 800 сторінок) – «Українські народні думи» (Київ, 2007). Після відомого двотомного корпусу «Українські народні думи» (1927, 1931) Катерини Грушевської, який найповніше представляв український епос і подальше видання якого було обірване більшовицькими репресіями – це найзначніше за масштабами за рівнем науковості видання. У названій книзі спостерігається все краще, що досі було зроблено на ниві дослідження українських народних дум. Отже, український героїчний епос – це вияв мужності і звитяги нашого народу. У ньому розкриваються не тільки сторінки страждань, але й сторінки запеклої боротьби українського народу, якому ніколи не бракувало хоробрості, сили, любов до рідної землі, палкого і чесного серця.

***Ключові слова:** героїчний епос, билина, дума, історична пісня, пісня-хроніка, речитатив, кобзарі.*

Запитання та проблемні завдання

1. Висвітліть особливості найдавнішого жанру українського героїчного епосу, проаналізувавши відомі цикли билин.

2. З'ясуйте основні жанрово-стильові ознаки історичних пісень. Розкрийте проблему класифікації історичних пісень.

3. У чому виявляється поетика пісень-хронік?

4. Схарактеризуйте специфіку жанру думи. Прокоментуйте проблему класифікації українських дум. Назвіть особливості вивчення історичних дум у школі.

5. Проаналізуйте соціально-побутові думи («Сестра та брат», «Вдова і три сини», «Прощання козака» та ін.).

6. Простежте зв'язки жанрів героїчного епосу українців із художньою літературою.

7. Укажіть основні наукові дослідження билин, історичних пісень та дум.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть таблицю класифікації українського героїчного епосу, указавши основні види, їх жанрові особливості та приклади характерних творів.

2. Вивчіть напам'ять по одному поетичному зразку билин, історичних пісень та дум.

3. Дослідіть зв'язки жанрів українського героїчного епосу з високохудожніми зразками цього виду УНТ у світовій народній поезії, презентувавши результати в будь-якій оригінальній формі.

4. Напишіть есе на теми: «Поетичний епос України», «Українське кобзарство як унікальне культурно-історичне явище».

5. Розробіть план вивчення одного з видів українського героїчного епосу в школі відповідно до його художньо-стильових особливостей. Опишіть найважливіші аспекти запропонованої вами навчальної роботи.

6. Підготуйте доповідь «Визначні дослідження героїчного епосу українців».

7. Створіть презентацію «Мотиви і образи народних дум в українській літературі».

Література до теми

1. Гоголь М. Про малоросійські пісні / Твори: У 3 т. Т. 3. К.: Мистецтво, 1952. С. 393–400.

2. Думи. Історико-героїчний цикл: Збірник / Вступ. стаття М. Стельмаха. К.: Основи, 1982. 159 с.
3. Думи. Поетичний епос України / Вступна стаття Г. Нудьги. К., 1969. 354 с.
4. Народні думи: збірник / Вст. ст. С. Мишанича. К.: Дніпро, 1986. 173 с.
5. Співанки-хроніки: Новини / Упор. О. Дей, С. Грица. К.: Наукова думка, 1972. 558 с.
6. Українські народні думи та історичні пісні. К.: АН УРСР, 1955. 660 с.
7. Українські січові стрільці у піснях / Вступна стаття О. Левченка. Тернопіль, 1991. 112 с.
8. Франко І. Найстаріша українська народна пісня / Франко І. Твори: У 50 т. Т. 37. К.: Наукова думка, 1982. С. 216–221.

ТЕМА 6

Народна пареміографія. Дитячий фольклор *Домінантні проблеми теми*

Пареміографія – це частина фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости. Це – словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як своєрідні усталені формули, образні кліше. У сучасній науці паралельно із термінами «прислів'я» і «приказка» на означення жанру вживається термін «паремія» (від гр. *paroitiá* – притча). Від слова «паремія» утворились назви «пареміографія» – записування, збирання прислів'їв та «пареміологія» – наука про прислів'я, їх дослідження, пояснення. Проте обидва терміни часто вживаються паралельно чи взаємозамінюють один одного.

Відносячись до одного жанру, прислів'я і приказки відрізняються певними структурними особливостями. Прислів'я – довершений за змістом вислів, який становить граматично й інтонаційно оформлене судження, як правило, у формі складного речення, що має двочленну структуру: «Поженешся за двома зайцями – жодного не здоженеш». За визначенням В. Даля, прислів'я – це коротка притча, в якій висловлено судження, присуд, повчання. Приказка, за Далем, – це простий вислів без притчі, без судження, без висновку. Приказка – це образний вислів чи мовний зворот, який влучно характеризує людину, її вчинки, явища життя і т. ін., і є елементом ширшого судження: «Гнатися за двома зайцями». Прислів'ям властиве повне вираження думки, приказка висловлює думку неповно, часто є частиною прислів'я.

У залежності від змісту, форми, часу, місця і нагоди використання паремії поділяються на жанрові різновиди, що більшою чи меншою мірою відрізняються між собою. До найдавніших піджанрів відносяться ті, що пов'язані з вірою в магічну дію слова: *вітання* – сталі вислови- кліше, які говорять при зустрічі знайомої людини: «Доброго дня!», «Дай, Боже, щастя», «Бог в поміч!», «Ласкаво просимо», «Чим багаті, тим раді»; *побажання* – словесні мініатюри зичення добра, щастя, матеріального статку: «Дай, Боже, жартувати, аби не хорувати», «Жити вам, поживати та добра наживати», «Щоб ви і ми щасливі були! Щоб в вас і в нас все було гаразд!», «Великий рости», «Здоровий носи, скачучи порви» (даруючи одяг), «Щоб вам онуків діждатись», «Многая літа» та ін.; *тости* – застільні побажання, висловлені господарям дому або гостям: «Братуку перепою, перепий щастя і долю!», «На здоров'я!», «Пиймо до дна за літа молодії!», «Пиймо до дна, щоб не лишилось на сльози!».

Наступна група паремійних піджанрів теж пов'язана з вірою у магічність висловлювань, але у їх зворотну дію: здатність завдавати зло, шкоду, забрати добробут, спричинити хвороби чи навіть заподіяти смерть. Це – *прокльони* – своєрідні форми вираження почуття незадоволення, обурення, досади, гніву з висловленням побажання зла чи загибелі іншій людині. Вони перегукуються з *заклинаннями* – подібними формулами прокляття, якими супроводжуються ворожіння чи інші магічні маніпуляції. Переважна більшість прокльонів побудована на сталих кліше, що починаються словами «А щоб...», «Хай...», «Нехай...», «Бодай...»: «А щоб тебе перевернуло», «Бодай тебе нагла кров залила», «Бодай-ес мав як голий у терені» та ін.

Дуже наближеними до прокльонів є *присяги* – словесні формули, якими людина підтверджує правоту своїх слів із зазначенням, Що у разі обману чи невиконання обіцяного, лихо чи нещастя повинно впасти на неї: «Щоб мені під землю провалитись», «Щоб мені добра не було!», «Щоб я до ранку не дожив» та ін.

Із вірою в магічний вплив слова пов'язані й *приказки-застереження* – формули, якими один співрозмовник спиняє іншого (або й самого себе), щоб не сказати зайвого: «В добрий час сказати, а в лихий мовчати»; «Не згадуй проти ночі», «Не наврочи», «Мовчи, бо піч в хаті» та ін. Деякі з цих висловлювань супроводжують елементи магічних дій («Тричі плюнути через ліве плече», «Постукати по дереву» і т. п.). Дещо спорідненими є *примовляння*: «Нехай то буде межі нами», «Якби твої слова та й Богові в вуха» і т. п.

Окремий жанр пареміографії становлять *прикмети* – сталі вислови, в яких певні явища природи відповідно до зміни пір року пов'язуються з кліматичними чи погодними змінами, які впливають на наслідки хліборобської праці:

«Грім гримить – буде хліб родить», «Два дощики у маю – певно бути врожаю».

Наступна група – більш сучасні словесні утворення, пов'язані з розвитком абстрактного мислення, ускладненістю мови. Найпоширенішими з них є народні порівняння. *Порівняння* – стійкі словесні формули, в яких одні предмети, явища або дії зіставляються з іншими предметами, явищами або діями на основі спільності, подібності, спорідненості. Класичне порівняння складається з трьох частин: 1) слово, яке несе відповідну ознаку, рідше – характеризує предмет, явище, дію; 2) порівняльне слово; 3) зчеплювальний сполучник: «працює як віл», «ласий, як кіт на сало», «ніс, як за сім гривень сокира», «сидить як на голках».

Афоризми – короткі влучні оригінальні вислови, в яких узагальнена, глибока думка висловлена у стислій лаконічній формі, подеколи несподівано парадоксальній. Наприклад, «Біда розуму навчить». Афоризми будуються у формі філософських узагальнень, на їх розвиток в усній словесності вплинула книжна писемність.

Найскладнішими за образністю і найпарадоксальнішими за висловом є *каламбури* – сталі фрази, побудовані на зіставленні чи поєднанні непоєднаних, несумісних понять та явищ, що набуває форми нісенітниць. Вони вживаються здебільшого в сатиричному, іронічному контексті. Наприклад: «Ти йому про образи, а він тобі про гарбузи», «На городі бузина, а в Києві дядько», «Були вареники, та на вербу повтікали». Ними підкреслюються людські вади, гумористично передаються думки, коли хочуть висміяти когось за брехню («Обіцяє, як груші на вербі виростуть», «Як рак на дубі свисне»), безпідставні чутки («Чули, як говорили, що бачили, як їли»), надмірну наполегливість («Дайте пити, бо так хочу їсти, що не маю, де переночувати»).

Окремі жанрові різновиди паремій складають *дитячі примовки, скоромовки, дражнилки*. Вони виникли на тому етапі розвитку народної творчості, коли вона втрачала суто утилітарне призначення, почала виконувати естетичну та виховну функції, а у дитячому фольклорі набула рис гри, забавки. Оскільки названі жанри дитячої пареміографії мають дещо інше призначення, ніж власне паремійні жанри, а також відрізняються поетико-стильовими та змістовими характеристиками, то вони детальніше аналізуються в розділі «Дитячий фольклор».

Ключові слова: *пареміографія, пареміологія, прислів'я, приказки, (приповідки), вітання, побажання, тости, прокльони, прикмети, порівняння, афоризми, каламбури, дитячі примовки, скоромовки, дражнилки.*

Запитання та проблемні завдання

1. Висвітліть художню природу, жанрові різновиди та класифікацію народних паремій.

2. З'ясуйте джерела виникнення та особливості історичного розвитку жанру паремій.

3. У чому виявляється поетика малих жанрів усної народної творчості? Схарактеризуйте художньо-виражальні засоби українських прислів'їв, приказок та загадок.

4. Розкрийте суть поняття «дитячий фольклор», його жанрові різновиди та класифікацію.

5. Визначте поетику колискових пісень, забавлянок та жанрів, що перейшли в дитячий фольклор із загальної народної творчості. Якими особливостями позначена дитяча пареміографія?

6. Простежте зв'язки жанрів народної пареміографії та дитячого фольклору з художньою літературою.

7. Окресліть провідні наукові дослідження української пареміографії й дитячого фольклору.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть таблиці класифікації народної пареміографії та дитячого фольклору, указавши основні види, їх жанрові особливості та приклади характерних творів.

2. Вивчіть напам'ять по одному зразку народної пареміографії та дитячого фольклору.

3. Дослідіть зв'язки жанрів української народної пареміографії та дитячого фольклору з високохудожніми зразками цих видів фольклору у світовій усній народній творчості, презентувавши результати в будь-якій оригінальній формі.

4. Напишіть есе на теми: «Трансформація паремій у текстах художніх творів», «Народнопоетична творчість українців для дітей».

5. Змодельуйте вивчення прислів'їв та приказок у школі відповідно до їх художньо-стильових особливостей. Опишіть найважливіші аспекти запропонованої вами навчальної роботи.

6. Підготуйте доповідь «Провідні дослідження українського дитячого фольклору».

7. Створіть презентацію «Самобутність пареміографії мого краю».

Література до теми

1. Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки. К.: Наукова думка, 1984. 472 с.
2. Дитячий фольклор / Вступ. ст. Г. В. Довженок. К.: Наукова думка, 1986. 304 с.
3. Загадки / Вступ. ст. І. Березовського. К.: Дніпро, 1987. 158 с.
4. Закувала зозуленька: Антологія української народної поетичної творчості. К.: Веселка, 1998. 510 с.

5. Кіліченко Л., Лещенко П., Проценко І. Народнопоетична творчість для дітей / Українська дитяча література. К.: Вища школа, 1979. 416 с.
6. Колесса Ф. Українська народна словесність. К.: Едмонтон, 1983. 643 с.
7. Кононенко В. Шляхами народних приповідок. К.: Проза, 1994. 208 с.
8. Народ скаже – як зав'яже: українські народні прислів'я, приказки, загадки / Вступ. ст. Н. Шумади. К.: Веселка, 1971. 230 с.
9. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії. К.: Наукова думка, 1984. 204 с.
10. Пазяк М. Трансформація паремій у текстах художніх творів. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 5–6. С. 83–84.
11. Українська дитяча література: Хрестоматія / Упор. П. В. Вовк, В. С. Савенко. К.: Вища школа, 1976. С. 3–37.
12. Український дитячий фольклор / Вступ. ст. В. Г. Бойка. К.: АН УРСР, 1962. 247 с.
13. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М. Номис. К.: Либідь, 1993. С. 653–663.

ТЕМА 7

Оригінальна і перекладна література Київської Русі

Домінантні проблеми теми

Давня українська література XI–XVIII ст. – початковий і найтриваліший період розвитку нашого письменства, його фундамент, на якому пізніше розвинеться нова українська література. Відлік літературного часу починається з XI ст., оскільки найстаріший рукопис Остромирового євангелія датований 1056–1057 рр. Більшість літературознавців вважають, що літературні пам'ятки як зразки не лише висловлювання

певної думки, а й оформлені за певними мистецькими канонами твори, з'являються з X ст.

Особливості давньої української літератури. Перш за все, це *теоцентризм*, адже давня література щільно стикається з християнством. Завдяки християнізації Русі Біблія стала важливим джерелом і взірцем для письменства. Це стосується й інших творів ранньовізантійської доби. *Символізм* та *алегоризм* – теж характерна особливість середньовічних літературних текстів. Мистецтво тлумачення цих символів та алегорій є сферою літературної герменевтики. Третя особливість староукраїнського письменства – його *рукописний характер*. Первинний текст (*протограф*), з якого списували копії частково або повністю, до сучасного читача не завжди доходив. Списки фігурували як варіанти протографа. Створювалися також *копіїляції* – своєрідні комбінації з різних текстів. Книги писалися *кирилицею*, так званим *уставом*, пізніше – *напівуставом*.

До особливостей давньої української літератури відносять і *своєрідність авторської свідомості*, яка формувалася під впливом середньовічних уявлень про те, що книжник є *не творцем, а виконавцем волі Божої*. Тож середньовічний автор не прагнув до індивідуального самовираження, а орієнтувався на апробовані взірці. Він вишукував *цитати у Святому Письмі*, використовував готові *штампи, кліше, словесні формули*. Не мислячи себе організувальним центром написання книг, книжники свої твори здебільшого не підписували.

Враховуючи міркування як українських, так і російських учених, можна реконструювати жанрову систему літератури періоду Київської Русі, визначити прикметні особливості кожного жанру в тій системі. Виокремлюються такі жанри: 1) літературні жанри – це прямі запозичення з болгарської та візантійської літератур,

а оригінальні – трансформовані з перекладних або новоутворені в процесі становлення письменства; 2) церковні жанри – це «література церковних кіл», вони мають цілеспрямоване церковно-ужиткове призначення; 3) світські жанри в основному відображають позарелігійні сфери життя і мають виразно пізнавальну, а то й розважальну функцію (белетристика). Самостійні *ліричні* жанри відсутні, проте староруська поезія помітна в літературі київської доби: елементи дружинної поезії, героїчного епосу. *Драматичні* жанри також відсутні.

Перекладна література. Прийняття християнства на Русі спричинило інтенсивну перекладацьку працю (книги з Візантії, Болгарії). Зауважимо про особливості перекладів релігійних книг на Русі. Йдеться про вільне поводження книжників з оригіналами (нові редакції і списки), аби донести запозичений твір у доступній формі, подати чужий сюжет у рідній оболонці. Спочатку здійснювався переклад релігійних книг (окремих частин Біблії), апокрифів – творів на біблійну тематику, що доповнювали або уточнювали Святе Письмо, але не входили до біблійного канону, агіографічних творів.

Біблія – головний твір перекладної літератури Київської Русі.

Апокрифи. Твори на біблійну тематику, що доповнювали або уточнювали Святе письмо, але з різних причин не були канонізовані церквою, називаються *апокрифами*. У Київську Русь вони надходили у перекладах з болгарських оригіналів. Але треба зазначити, що перекладачі так змінювали ці апокрифи, що ті ставали фактом літературного процесу Київської Русі. Розрізняються *старозавітні і новозавітні апокрифи*. До старозавітних відносяться, наприклад, «Како сотвори Бог Адама», «Про Соломона та Китовраса». До новозавітніх –

«Хожденіє Богородиці по муках», «Хожденіє Апостола Андрія» (згодом внесені в «ПМЛ»).

Світську літературу представляли переклади природничо-наукової та історичної літератури. Світські книги: візантійський збірник «Пчела» (антологія афоризмів, прислів'їв, вибраних із Біблії, античних письменників тощо (у тому числі з Плутарха, Демокріта, Сократа, Менандра, Евріпіда). Афоризми укладені за темами (про добродійне життя, правду, цнотливість, мужність тощо).

Природничо-наукова література. «Шестодневи» Василя Великого, Георгія Пісида, Іоанна Екзарха Болгарського (про природу Землі і Космосу);

«Фізіолог» (про тварин, казкових істот, рослини, мінерали) Василя Великого, Іонна Златоустого, Амвросія, Ієроніма; «Християнська топографія» (переклад візантійського письменника XII – початку XIII ст. Козьми Індикоплава (географічна енциклопедія)).

Історична література. Це оповіді про історію Світу до IX ст. Хроніка Іоанна Малали (проповідника) складається з 18 книг-розділів (історія людства від Адама і Єви, всесвітній потоп, розселення людей). Ці сюжети ввійшли пізніше до «Повісті минулих літ». Далі – історія Ассиро-Вавилонії, Єгипту, Риму, Візантії. Хроніка Георгія Амартоли (грішника) відома у дев'яти списках. Використано хроніку Малали, а далі доповнено історичними фактами з Йосифа Флавія події з 813 до 842 р. н. е. Повісті (про Акіра Премудрого та Індійське царство, про Варлаама та Йоасафата) та романи («Александрія», «Девгенієве діяння»).

Оригінальна література. Агіографічна проза, або інакше – житійна література, продовжувала традиції перекладних житій і патериків. Але руські письменники не копіювали візантійські зразки, а творчо «перетопили»

візантійські впливи, як справедливо зауважує сучасна дослідниця О. Сліпушко. Оригінальні житія, створені в період Київської Русі: «Повідання про Бориса і Гліба», «Житіє Володимира», «Житіє Ольги», «Пам'ять і похвала князю Володимиру», «Житіє Феодосія Печерського».

Досить популярним в усі християнські часи в Україні була така пам'ятка агіографії, як «*Києво-Печерський патерик*».

Паломницька література, або хождєнія. Паломник – від слова «пальма» – гілка, яку приносили з подорожі до святих місць у Палестині прочани. Відомим є «Житіє и хождєньє Даниила, Руськыя земли игумена» (поч. XII ст.).

Ораторська проза. Цей вид літератури представлений простою та урочистою проповіддю. Ораторські прозові твори писалися за вимогами *гомилетики* (мистецтва церковного красномовства).

«*Слово про Закон і Благодать*» Іларіона (40-ві роки XI ст.) – яскравий зразок урочистої проповіді, яка складається з трьох частин: 1) Про Закон, даний Мойсеєм і про Благодать та про Істину; 2) Похвала кагану нашому Володимиру; 3) Похвала князю Ярославу Мудрому, який постає як гідний продовжувач справ Володимира.

«*Слово о полку Игоревім*» – найдавніша пам'ятка ораторського мистецтва, перлина літератури Київської Русі. Час написання: між 1185 та 1187 рр. Твір дійшов у списку XVI ст. У 1800 році твір було видано, а у 1812 році рукопис XVI ст. згорів у пожежі під час війни з Наполеоном. Ідейна спрямованість твору – це заклик до єднання руських князів, що було важливою проблемою, адже Русь роздирали, ослаблювали міжусобиці.

Літописи. Яскравою пам'яткою руського літописання кінця XI – поч. XII ст. є «*Повість минулих літ*». Вона являє собою літописний звід, який увібрав не лише весь попередній досвід історичних знань Русі, а й досягнення

європейської історичної думки, традиції візантійської християнської культури. Стиль літописів – *стиль монументального історизму*, за Д. Лихачовим (за Д. Чижевським – стилістична «монументальність»). Мова літописів – *поєднання книжної та розмовної мов*.

Ключові слова: *теоцентризм, символізм, алегоризм, рукописи, протографи, компіляція, кирилиця, устав, напівустав, авторська свідомість, штамп, кліше, словесні формули, перекладна (апокрифи, Біблія), світська (природничо-наукова, історична), оригінальна (агіографічна проза (життя), паломницька література (хожденія), ораторська проза, слово, патерик, літописи) література.*

Запитання та проблемні завдання

1. Визначте і прокоментуйте особливості давньої української літератури.

2. Поясніть поняття «давня українська література», порівнявши відомі тлумачення літературознавцями її хронологічних меж.

3. Висвітліть проблему періодизації давньої української літератури.

4. Прокоментуйте вироблений Д. Лихачовим погляд на жанрову систему давньоруської літератури.

5. Схарактеризуйте провідні стилі та жанри давньої української літератури.

6. Розкрийте проблему дослідження давньої української літератури.

7. Розкрийте зв'язки усної народної творчості з давньою українською літературою.

Система самостійної роботи до теми

1. Накресліть схему факторів впливу на розвиток давньої української літератури.

2. Розробіть інфографіку періодизації давньої української літератури.

3. Створіть мультимедійну презентацію, узагальнивши жанрове розмаїття літератури Київської Русі.

4. Укладіть термінологічний словник до теми «Жанрова своєрідність літератури Київської Русі».

5. Напишіть есе на теми: «Самобутність давньої української літератури», «Літературні світочі давньої української літератури».

6. Підготуйте доповіді «Провідні дослідження давньої української літератури», «Видатні українські медієвісти». Складіть тести з 20 запитань та відповідей для гіпотетичної контрольної роботи «Біблія головний твір перекладної літератури Київської Русі».

Література до теми

1. Александров О. Старокиївська агіографічна проза. Одеса: Астропринт, 1999.
2. Береза І. Ю., Руссова В. М. Історія української літератури (Давня література): навч. посіб. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. 168 с.
3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / перекл. І. Огієнка. Київ: Видання Українського біблійного товариства, 1993.
4. Білоус П. Зародження української літератури. Житомир, 2001.
5. Білоус П. Жанрова система української літератури (період Київської Русі). *Слово і час*. 2002. № 2. С. 19–24.
6. Возняк М. Історія української літератури. Львів, 1992. Кн. 1.
7. Давня українська література: словник-довідник / авт.-уклад. Б. Білоус, П. Білоус, О. Савенко; за ред. П. Білоуса. Київ : Академія, 2015. 208 с.
8. Лихачев О. Исследования по древнерусской литературе. Ленинград: Наука, 1986.

9. Соболь В. О. З глибини віків: вивчення давньої української літератури в школі: посіб. для вчителя. К.: Зодіак-ЕКО, 1995. 192 с.
10. Сулима В. Біблія і українська література. К., 1998.
11. Толочко П. Тисячоліття давньоруського літописання. *Київська старовина*. 1999. № 1. С. 3–13.
12. Франко І. Історія української літератури. Твори: У 50 т. Т. 40. К.: Наук. думка, 1983.
13. Чижевський О. І. Історія української літератури. Тернопіль, 1994.
14. Шевчук В. Збережено навіки / Дорога в тисячу років. К., 1990.

ТЕМА 8

Ораторсько-проповідницька проза українського Середньовіччя *Домінантні проблеми теми*

Мистецтво *ораторства* (*риторика, красномовство*) відоме ще з античних часів. У середні віки християнство витворило особливий вид церковного красномовства, яке стало складовою передусім візантійської культури, а з поширенням християнства у Європі інтегрувалося у культуру інших народів. Проповідницьке слово тлумачило і популяризувало християнське віровчення, прищеплювало морально-етичні настанови, та водночас воно несло красу промовленого слова, сповнювало урочистості і натхненності слухачів. Відтак проповідь стала не лише обов'язковим елементом культових відправ, а й літературним жанром, до якого вдавалися церковні діячі, виявляючи при цьому письменницький хист.

Ораторська проза – жанр, властивий українському письменству XI–XVIII ст. За призначенням, формою і змістом ораторська проза поділяється на дві групи: *учительську (дидактичну) та урочисту*. До жанрових форм ораторсько-учительської прози належать: *проповіді*,

слова, повчання, казання. Учительська проза призначалася для широкого загалу слухачів і читачів. Такі твори не вимагали від автора високої майстерності, написання їх було доступне усім, хто володів пером.

Жанр проповіді у давньоукраїнській літературі виник за таких умов: а) впровадження християнства на Русі і потреба у пропаганді нового віровчення; б) становлення у руській церкві літургії; в) зростання авторитету слова (Божественного слова, священного письма) – як усного, так і писемного – в утвердженні світської та духовної влади; г) проповідницьке слово покликане сприяти релігійному вихованню, тому воно пронизане моральним дидактизмом і тлумаченням основних християнських заповідей.

Схема і жанрові постулати проповіді запозичені із візантійської риторичної традиції (церковне красномовство, гомілетика). *Урочисту* проповідь проголошували на великі християнські свята, вона була призначена для церковної еліти. *Щоденна* проповідь, прилаштована до християнського календаря, вшановувала певного святого чи подію із біблійної (євангельської) історії, нагадувала вірянам про видатних осіб церкви і спонукала до релігійних переживань, що зміцнюють віру.

Теорія ораторської прози була детальніше розроблена у гомілетичному трактаті Іоаникія Галятовського «Наука, албо Спосіб зложеня казаня» (1659). Найвидатнішими представниками урочистої ораторської прози є Іларіон Київський («Слово про закон і благодать», XV ст.), Климент Смолятич («Пославие Фоме», XII ст.), Кирило Туровський («Слово на новую неделю по пасце», «Притча о человечестей души и о телеси» та ін., XII), Серапіон Володимирський («О казнях божих и ратаях», XIII ст.), Григорій Цамбалюк («Слово надгробное...Кипріану», «Слово похвальное», поч. XV ст.), Іоаникій Галятовський

(зб. «Ключ разумения» (1665), «Небо новое» (1665), Інокентій Гізель «Мир є богом человеку» (1669), Лазар Баранович (зб. «Меч духовний» (1666), «Трубы словес проповідних» (1674), Антоній Радивилівський (зб. «Огородок Маріи богородицы» (1676), «Венець Христов...» (1688). До пам'яток проповідницької прози доби Київської Русі належить «Слово про Закон і Благодать» Іларіона (?–1054), першого руського митрополита, поставленого на митрополичий стіл у 1051 р. за князювання Ярослава Мудрого. Основні джерела пам'ятки: Старий і Новий Завіти, тогочасні усні та писемні оповіді і легенди, конкретна релігійна та політична ситуація на Русі, діяльність Ярослава Мудрого, котрий прагнув державної та церковної незалежності. Відтак «Слово про Закон і Благодать» набуло патріотичного спрямування, оскільки воно славить землю, яка прийняла християнство завдяки рішучості і зусиллям князя Володимира та зміцніла у державних руках його сина Ярослава.

До проповідників часів Київської Русі належить Кирило Туровський (прибл. 1130–1182), який за свої таланти вже незабаром після смерті був прозваний «другим Златоустом», який «просяв на Русі». Одну з його проповідей «Кирила монаха притча про людську душу і тіло, і про переступ Божої заповіді, і про воскресіння тіла людського, і про майбутній суд, і про муку» (у сучасному перекладі) можна вважати оповіданням про злочин і кару, в основі якого – притча про кривого та сліпого, відома у болгарській літературі, звідки, очевидно, і потрапила на Русь. Як літературна версія вона втілилась у багатьох пам'ятках світового письменства, зокрема «Тисячі та одній ночі». Притчу не викладено повністю, а подано фрагментами; ключові моменти фабули витлумачено

поетапно, тому композиція твору нагадує кількаступеневу структуру, елементи якої художньо опрацьовані.

Великою популярністю на східнослов'янських землях користувалися повчання, проповіді, слова уставлених візантійських проповідників IV ст. Василя Великого, Григорія Назіанзина (Богослова) і, особливо, Іоанна Златоуста, що об'єднані з збірники «Златоуст» та «Златоструй». Ці автори викладають суперечності тогочасної грецької дійсності, аскетизм поєднується в них із життєрадісним світосприйняттям.

Ключові слова: ораторська проза (учительська (дидактична), урочиста), проповіді, слова, повчання, казання, «Слово про Закон і Благодать» Іларіона, «Притча про людську душу і тіло» Кирила Туровського.

Запитання та проблемні завдання

1. Визначте і прокоментуйте провідні жанри ораторсько-проповідницької прози Київської Русі.

2. Обґрунтуйте твердження, що проповідь є літературним твором. Які основні функції проповідей у період християнізації Русі?

3. Схарактеризуйте Іларіона Київського як руського філософа, письменника, історика.

4. З'ясуйте зв'язок «Слова про Закон і Благодать» Іларіона зі Святим Письмом.

5. Висвітліть джерела, патріотичний пафос, композиційні особливості та художні засоби «Слова про Закон і Благодать» Іларіона.

6. Розкрийте алегоричний зміст, особливості інтерпретації образів, композиції та стилю «Притчі про людську душу і тіло» Кирила Туровського.

7. У чому полягає значення проповідницької прози XI–XII століть для вироблення середньовічної поетики книжного письменства?

Система самостійної роботи до теми

1. Законспекуйте літературознавчі статті В. Яременка, О. Сліпущка про Іларіона Київського як фундатора православної церковної ідеології.
2. Розробіть інфографіку жанрів ораторсько-проповідницької прози Київської Русі.
3. Створіть мультимедійну презентацію про життя і творчий доробок Іларіона Київського.
4. Укладіть термінологічний словник до теми «Художня специфіка ораторсько-проповідницької прози українського Середньовіччя».
5. Напишіть есе на теми: «Світоч руського благочесті», «Голос давніх віків».
6. Підготуйте доповіді «Патріотичний пафос «Слова про Закон і Благодать» Іларіона», «Алегоричний зміст «Притчі про людську душу і тіло» Кирила Туровського».
7. Складіть тести з 20 запитань та відповідей для гіпотетичної контрольної роботи «Ораторсько-проповідницька проза українського Середньовіччя».

Література до теми

1. Возняк М. Історія української літератури. У 2 кн. Кн. 1. Львів, 1992.
2. Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. Т. 2. / Упор. В. В. Яременко. К., 1993.
3. Давня українська література: хрестоматія / Упор. М. Сулима. К., 1992. С. 166–182.
4. Жиленко І. Світоч руського благочесті. *Хроніка*. 2000. 1995. № 1. С. 80–81.
5. Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть: У 2 кн. Кн. 1. / За ред. В. Яременка. К., 2002. С. 274–309; 317–336.
6. Іларіон, митрополит Київський. Про закон і благодать. *Київська старовина*. 1992. № 1.

7. Мишанич О. Голос давніх віків. *Київ*. 1988. № 8. С. 119–125.
8. Писання преподобного Феодосія Печерського / Переклад і примітки І. Жиленко-молодшої. *Хроніка*. 2000. 1995. №1. С. 82–117.
9. Сліпушко О. Фундатор православної церковної ідеології / Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть: У 2 кн. Кн. 1. / За ред. В. Яременка. К., 2002. С. 274–309; 317–336.
10. Соболев В. О. З глибини віків: вивчення давньої української літератури в школі: посіб. для вчителя. К.: Зодіак-ЕКО, 1995. 192 с.
11. Яременко В. Ларіон (Ларіон) Київський / Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть: У 2 кн. Кн. 1. / За ред. В. Яременка. К., 2002. С. 274–309; 317–336.

ТЕМА 9

Українська література пізнього Середньовіччя

Домінантні проблеми теми

Одним із найнедослідженіших періодів української духовної культури, а особливо літератури, вважається епоха пізнього Середньовіччя – час, що тривав від монголо-татарської навали, кульмінацією якої було падіння Києва 1240 р., до кінця XV ст., коли розрізнені українські землі опинилися у складі Великого князівства Литовського, Польщі, Молдови, Угорщини.

Від часу пізнього Середньовіччя збереглася дуже незначна кількість пам'яток духовної культури, а ще більше було втрачено назавжди, що давало вагомий підстави історикам української літератури ставитись до цієї епохи з певною зневагою, називаючи кінець XIII, XIV та XV ст. «занепадом усякої духовної праці» (І. Франко), «майже паузою в літературному розвитку», «пропащим часом у

житті нашого народу» (Д. Чижевський); «найглухішими часами у розвитку нашого письменства» (М. Возняк). Разом з тим, «при всій бідності своїй у сфері продукції, цей період, очевидно, був повний внутрішнього змісту. Він підготовлював небувалу доти напружену громадську, ідейну активність першого відродження... Ці віки були такими смутними, але не безплідними днями нашого життя!» (М. Грушевський).

Українська середньовічна культура як складова частина східнохристиянського культурного світу спиралась на візантійську духовну спадщину. Близькість між регіональними і національними частинами культури, отже, й літератури, *Slavia Orthodoxa* була настільки тісною, що чимало пам'яток того часу є спільним надбанням двох або кількох народів. Зокрема, болгарин Григорій Цамблак належить ще й сербській, румунській і українській культурам; Петро Ратенський – українській і російській тощо.

І. Франко, М. Грушевський, М. Возняк, Д. Чижевський зробили значний внесок в історію дослідження української літератури другої половини XIII–XV ст. Чимало матеріалів, що стосуються конкретних явищ та окремих творів українського письменства, фрагментарно містяться в дослідженнях ряду українських та зарубіжних учених.

Література цього періоду розвивається в річищі традицій Київської Русі: продовжують функціонувати ті самі жанри, подібною залишається тематика. Однак характер часу накладає свій відбиток на явища українського письменства. У більшості вцілілих творів цього часу так чи інакше згадується монголо-татарська навала, її тяжкі наслідки для України, приділяється значна увага боротьбі з іншими іноземними загарбниками. Ця тема є однією з найважливіших як у літописанні, так і в

ораторській та агіографічній прозі. Численні нещастя, що випали у цей час на долю народу, посилюють покутницькі настрої у літературі.

Найвидатнішою літературною пам'яткою є, безперечно, *Галицько-Волинський літопис*. Він засвідчує насамперед тяглість літописних традицій, стаючи справжнім «продуктом українського духу» (Михайло Возняк). І водночас поруч зі «Словом о полку Ігоревім» дає підставу говорити про зміну стилю – монументального на орнаментальний. Багатопланове охоплення матеріалу складається в цілісну і символічну картину світу, на тлі якої витворюється авторський образ історії. Галицько-Волинський літопис дійшов до нас у складі Волинського літописного зведення кінця XIII – початку XIV ст. Однак перша його частина (зведення Данила Галицького) була створена приблизно у другій половині 40 – 50-х рр. XIII ст. Це зведення було складене в Холмі для обґрунтування політики Данила, який вважав своє князівство законним спадкоємцем давнього Києва. ворожих князеві бояр і зовнішніми ворогами. Волинська частина літопису починається 1261 р. (за хронологією Іпатського списку). В основі своїй вона створена кимось із оточення володимиро-волинського князя Володимира Васильковича в останні роки його життя. З приводу смерті князя до тексту включено написану іншим пером похвалу Володиміру, значна частина якої – парафраза «Слова о законі і благодаті» митрополита Іларіона

На відміну від багатьох інших літописних пам'яток, літопис Данила Галицького – цілісне оповідання, без хронологічної сітки. Згодом один з переписувачів на власний розсуд вніс дати у той варіант тексту, що його репрезентує Іпатський список і йому подібні. У літописі Данила Галицького прослідковується набагато менше нашарувань церковності, ніж у літописах, написаних в

монастирях. Автор – виразник поглядів вірних Данилові бояр і боярської дружини. В центрі його уваги стоїть боротьба з «коромолою».

В епоху монголо-татарської навали було написане невелике за обсягом *«Слово о погыбели Рускыя земли и о смерти великого князя Ярослава»*, яке у двох списках служить передмовою до *«Житія Олександра Невського»*.

«Слово о погыбели Рускыя земли» багато в чому перегукується зі *«Словом о полку Ігоревім»*. Обом творам властиві патріотизм, гіперболізація сили й військової могутності князя, ліричні описи природи, ритмічна організація тексту. У *«Слові о погыбели Рускыя земли»* відчувається зв'язок з київським дружинним епосом XII ст., відгуки легенд про князя Володимира Мономаха, що ввійшли до похвали Романові з Галицького літопису.

«Житіє Михайла Чернігівського» також присвячене періодові поневолення України-Русі ордами монголо-татар. Вважається, що твір написано до 1271 р., незабаром після загибелі князя Михайла. Тема його – один з трагічних епізодів вітчизняної історії середини XIII ст.

За жанровими особливостями *«Житіє Олександра Невського»* є поєднанням агіографічної та воїнської повістей. Ознаки агіографічного жанру яскраво виражені у передмові, в якій автор, вживаючи типовий для середньовічної книжності «голос скромності», вказує на походження князя від «милостилубиваго» батька Ярослава та матері Феодосії та підкреслює християнські чесноти Олександра. Основна частина твору має риси воїнської повісті. Увагу письменника зосереджено на бойових подвигах князя, на описах переможних битв зі шведським військом та лівонськими лицарями. Певне місце приділено й дипломатичній діяльності Олександра, його подорожі до хана Батия в Орду.

Найвідоміший твір Григорія Цамблака – «Слово похвальне на честь св. Євфимія». Перебуваючи в Києві 1409 р., виголошує там «Слово надгробне митрополитові Кипріяну». Воно звернене до слухачів, які добре знали спочилого. Вихваляючи здобутки спочилого, Григорій прославляє його як визначного церковного діяча сучасності. Перед загрозою турецької експансії по-новому ставить питання про стосунки Заходу й Сходу.

Переважна більшість фахівців з історії філософської думки в Україні появу власне філософської літератури на українських землях пов'язують з діяльністю київського наукового гуртка книжників 40–60-х років XV ст., який отримав назву «ожидовілих». «Ожидовілі, – зазначає Д. Чижевський, – були тими, хто вперше ввів в українське культурне оточення твори суто філософського змісту, що цікаві лише як філософічні і лише для читачів з суто філософічними інтересами» (Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. С. 28). Такими творами він називає «Логіку Авіасафа», «Промуву Мойсея Єгиптянина», «Арістотелеві врата» або «Тайная тайних», перекладених з арабсько-єврейських джерел.

Ключові слова: Галицько-Волинський літопис, «Слово про загибель Руської землі», «Житіє Олександра Невського», «Житіє Михайла Чернігівського», творчість Григорія Цамблака, література «ожидовілих».

Запитання та проблемні завдання

1. Назвіть історичні причини уповільненого розвитку української літератури у другій половині XIII – першій половині XVI століття. У чому полягає релігійне та культурно-освітнє значення «другого південнослов'янського впливу»?

2. Розкрийте особливості взаємодії літератури та фольклору в період пізнього Середньовіччя. Чи є українські думи генетично спорідненими з билинами?

3. Схарактеризуйте внесок у літературу творів Арсенія Солунського та Варсофонія.

4. Які фактори сприяли розвитку традицій літописання в період литовської доби?

5. У чому виявився «європейський феномен» творчої діяльності Юрія Дрогобича?

6. З'ясуйте художню своєрідність поезії Павла Русина.

7. Чи можна віднести творчість Станіслава Оріховського до ренесансного контексту?

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть інфографіку «другого південнослов'янського впливу».

2. Вивчіть напам'ять одну з латиномовних поезій Павла Русина.

3. Створіть мультимедійну презентацію про життя і творчий доробок Юрія Дрогобича.

4. Укладіть термінологічний словник до теми «Українська література пізнього Середньовіччя».

5. Напишіть есе на теми: «Література і фольклор пізнього Середньовіччя», «Розвиток літературних жанрів пізнього Середньовіччя».

6. Підготуйте доповіді «Паломницька проза XIII–XVI ст.», «Європейське Відродження та українська література XIII–XVI ст.».

7. Складіть тести з 20 запитань та відповідей для гіпотетичної контрольної роботи «Українська література пізнього Середньовіччя».

Література до теми

1. Єфремов С. Історія українського письменства. К., 1995. С. 3–108.

2. Пелешенко Ю. «Плач Богородиці» в українській літературі. *Медієвістика*. Одеса, 1998. Вип. 1. С. 30–40.

3. Пелешенко Ю. «Епістолія небесна» в українській словесності / Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. К., 1993. С. 160–174.
4. Пелешенко Ю. Київський митрополит св. Петро (Ратенський) як письменник. *Київська старовина*. 2001. № 5. С. 90–95.
5. Пелешенко Ю. Біблія та українська література. *Українська мова та література*. 1998. Ч. 41.
6. Пелешенко Ю. Коментарі чи безпідставні закиди? *Слово і час*. 1997. № 4. С. 34–40.
7. Пелешенко Ю. Місце літератури «ожидовілих» в дискурсі української духовної культури пізнього Середньовіччя. *Слово і час*. 2004. № 8. С. 39–47.
8. Пелешенко Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (деякі аспекти дослідження). *Слово і час*. 1991. № 4. С. 39–43.
9. Пелешенко Ю. В. Апокрифи та легенди богомольського походження в українській словесності: здобутки і перспективи дослідження. *Біблія і культура*. Чернівці, 2000. Вип. 1. С. 45–47.
10. Пелешенко Ю. Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV – поч. XVI ст. К., 1990.
11. Пелешенко Ю.В. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. К., 2004.
12. Сліпушко О. «Слово про погибель Руської землі». Серапіон / Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X–XIII ст.). К., 2002.
13. Сліпушко О. Галицько-Волинський літопис / Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X–XIII ст.). К., 2002.

14. Франко І. «Слово о Лазареве воскресеніи»: Староруська поема на апокрифічні теми / Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. К., 1981. Т. 12. С. 36.

ТЕМА 10

Українська полемічно-публіцистична література кінця XVI ст.

Домінантні проблеми теми

Полемічна література кінця XVI – поч. XVII ст. як явище бароко. Полеміку щодо правдивості католицької або православної християнської віри започаткував польський єзуїт Петро Скарга, який у 1577 р. видав трактат «Про єдність Божої церкви під одним пастирем і про грецьке відступлення від тої єдності». В цій праці викладено повну програму оновлення української церкви та її об'єднання з католицькою під рукою Папи Римського. Це було сприйнято як нав'язування католицизму і як засіб ополчення українського народу, адже переважно панство окатоличувалося і ополчувалося. Загострилася полеміка між православними і католиками з приводу введення 1582 р. Григоріанського календаря на зміну юліанському. Насамперед виступив проти цього перший ректор Острозької академії Герасим Смотрицький.

Унія 1569 р. (Люблінська) та 1596 р. (Берестейська) були для розвитку полемічної літератури знаковими історичними подіями. Результати останньої унії знайшли відгук у творах багатьох українських православних письменників-полемістів. Ця література була складовою української барокового письменства. Полемічна література стала актом боротьби з римо-католицькою експансією (проти наслідків унії 1569 та 1596 рр.).

Кінець XVI – поч. XVII ст. характеризується зверненням письменників до естетики бароко (Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Іван Вишенський, Касіян Сакович, Захарія Копистенський та ін.). У

стильовому ключі твори полемічної літератури є зразком раннього українського бароко. Популярними були такі жанри, як *трактат, послання, монолог-інвектива (звинувачення)*.

Термін «*бароко*» в українському літературознавстві з'явився у працях Д. Чижевського. Значну цінність мають праці про бароко сучасних дослідників Л. Софронової, В. Кречотня, Л. Ушкалова, А. Макарова, Вал. Шевчука. Феномен української полемічної літератури характеризується обстоюванням правдивості певної віри, зверненням до розбіжностей між православ'ям і католицизмом, аргументами від історії, зверненням до історико-літературних питань (історія жанру казань); пафосом Христового апостола, який опинився серед поганського люду; покладанням на традицію і відцуранням новин у православних полемістів (Христофор Філалет, Петро Могила, Іван Вишенський).

Творча спадщина письменників-полемістів із Острога. Роль братств та друкарень (Львівське, Брестське, Луцьке, Литовське, Богоявленське братства). Значна частина письменників-полемістів пов'язана життям і діяльністю з Острозькою академією (заснована 1576 р. князем Костянтином Острозьким). Це – *Герасим Смотрицький «Ключ царства Небесного», Мелетій Смотрицький «Тренос»* (1610 р.); «Лямент на жалісну смерть Леонтія Карповича» (1620 р.), Клирик Острозький.

Найбільш вивченою в історії полемічної літератури є *творчість Івана Вишенського*. Справжнє ім'я і прізвище його не відомі. З 16 трактатів і писань, які дійшли до наших днів, опубліковано при житті автора (~ 1550-ті роки – 1620-ті роки) один твір – «Послання до князя К. Острозького» (1598р.), який передруковувався у «Кириловій книзі» (1644; 1786; 1792 pp.). У 1865 р. М. Костомаров в «АЮЗР» («Архив Юго-Западной

России») видав чотири твори письменника. Історія із захистом М. Костомаровим дисертації про унію завершилася наказом про її спалення. І. Франко про полеміста написав статті «Іван Вишенський і його твори», «Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність» та поему «Іван Вишенський». Повне видання творів Івана Вишенського здійснив І. Єршомін (М., 1955). До найбільш відомих творів полеміста належать: «Викриття диявола-миродержця», «Порада», «Зачапка мудрого латинника з глупим русином», «Видовище мисленне», «Послання до єпископів». Проблематика творів І. Вишенського – викриття і розвінчання дій єпископів-уніатів; пропаганда нового суспільства (церкви), якому треба повернутися до чистоти і первинної освіченості, що існувала до розвитку християнства; пошук шляхів до Бога через самоочищення і просвітлення. Іван Вишенський обстоював перевагу церковнослов'янської мови, проте у деяких його творах використані й елементи «простої» мови. І. Франко вважав його одним із фундаторів публіцистичного стилю. Пише полеміст барвисто, соковито; образи його творів наочні, динамічні. Стиль визначає їдка іронія аж до безжального сарказму. Наприкінці XVI століття Вишенський упорядкував 10 своїх творів у «Книжицю», до якої, крім «Викриття диявола-миродержця», входили також «Послання князю Василю», «Порада», «Послання до всіх, хто живе в землі Польській», «Послання до втеклих від православної віри єпископів», «Ізвещеніє краткое о латинских прелестях», «Загадка філософам латинським», «Слід краткій» та «Новина».

Найпотужніша критика єпископам-зрадникам, які стали провідниками унії, оприявилася у «Писанні до втеклих від православної віри єпископам». У цьому творі він підбив підсумки усього сказаного ним про зрадництво духовенства. Перед читачами постають виразні образи

єпископів-хижаків, а не пастирів. Автор нагадує про шість церковних заповідей, за якими християнин мусить голодних нагодувати, спраглих напоїти, мандрівних прихистити, голих зодягти, хворим допомогти, ув'язнених відвідати. Але змальовані Вишенським єпископи діяли навпаки. Вони визискують і грабують бідних, забирають їхнє майно, доводять людей до голодної смерті.

Ці перевертні п'ють горілку, пожирають працю і піт кривавий своїх підданих. Ведуть вони далеко не скромний спосіб життя. Мають великі маєтки, жиріють, пишно зодягаються і зодягають своїх слуг, тоді як піддані не мають змоги купити такої-сякої сірячини вдягнути. Іван Вишенський створює декілька конкретних сатиричних образів єпископів-зрадників на чолі з митрополитом Михайлом Рогозою. Йдеться про таких діячів унії, як володимирський і берестейський єпископ Іпатій Потій, єпископів Кирила Терлецького, Леонтія Пельчицького, Діонісія Збируйського, Григорія Заборовського.

Іпатій Потій – письменник-полеміст протилежного табору. Його світське ім'я – Адам Львович Потій (1541–1613 рр.). Освіту здобув у Краківській академії. Віра: православ'я → кальвінізм → православ'я → греко-католик. Активний учасник упровадження Брестської унії. 1596 р. – Київський митрополит. І. Франко характеризував Іпатія Потія як «безперечно талановитого письменника і провідника». Це представник уніатського табору в полемічному письменстві України. Серед його творів вирізняються: «Унія» (1595 р.); «Антириси́с, або Апологія проти Христофора Філалета» (1600 р.); «Календар Римський новий» (1596 р.); «Оборона Собору Флорентійського» (1603 р.); «Гармонія, тобто згода віри...» (1608 р.). Основні теми його творів: докази неперервності зв'язків православної церкви в Україні з Римом; гуманістична проблематика: боротьба з ересями; освітній

рівень священників, засвоєння кращих зразків західноєвропейської культури; переклад Святого Письма на книжну українську мову; латина – мова освіченості.

Ключові слова: *полемічна література, бароковий стиль, диспут, трактат, послання, монолог-інвектива, «Ключ царства Небесного» Герасима Смотрицького, «Тренос» Мелетія Смотрицького, послання Івана Вишенського, творчість Іпатія Потія.*

Запитання та проблемні завдання

1. За яких історичних, релігійних та культурно-освітніх обставин виникла полемічна проза?

2. Окресліть проблематику полемічної прози.

3. З'ясуйте ідеологічну спрямованість книг Бенедикта Гербеста, Петра Скарги, Іпатія Потія.

4. Схарактеризуйте зміст і форму полемічних творів Герасима Смотрицького.

5. Визначте художні особливості стилю Мелетія Смотрицького.

6. У чому полягає неоднозначність творчої особистості Івана Вишенського?

7. Доведіть прикладами з тексту самотутність прози Івана Вишенського.

Система самостійної роботи до теми

1. Накресліть схему розвитку полемічної прози в Україні XVI ст., указавши провідні жанри та визначних письменників-полемістів.

2. Письмово проаналізуйте фольклорні елементи в «Історії про одного папу Римського».

3. Створіть мультимедійну презентацію про життя і творчий доробок Івана Вишенського.

4. Укладіть термінологічний словник до теми «Українська полемічно-публіцистична література кінця XVI ст.».

5. Напишіть есе на теми: «Палідонія» Захарія Копистенського», «Художність, закодована в образах (Послання Івана Вишенського «Викриття диявола-світодержця»»).

6. Підготуйте доповіді «Ключ царства небесного Герасима Смотрицького», «Полемічні твори Мелетія Смотрицького».

7. Складіть тести з 20 запитань та відповідей для гіпотетичної контрольної роботи «Українська полемічно-публіцистична література кінця XVI ст.».

Література до теми

1. Білоус П. Художність, закодована в образах (Послання Івана Вишенського «Викриття диявола-світодержця»). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2003. № 4.
2. Возняк М. Історія української літератури. У 2 кн. Кн. 1. Львів, 1992.
3. Грабович Г. Авторство й авторитет у Івана Вишенського: діалектика відсутності. *Слово і час*. 1990. № 6.
4. Грицай М. Давня українська проза. К., 1975.
5. Єрьомін І. П. [Вст. ст.] / Вишенський Іван. Твори. К., 1959.
6. Крекотень В. І. Українська література XVII ст. К., 1987.
7. Микитась В. Л. Українська література в боротьбі проти унії. К., 1984. С. 71–92.
8. Мишанич О. Українська література XVIII ст. К., 1983.
9. Паславський І. «Писав мандровець, якого звать Вишенським». *Дзвін*. 1991. № 1. С. 152–160.
10. Соболь В. О. З глибини віків: вивчення давньої української літератури в школі: посіб. для вчителя. К.: Зодіак-ЕКО, 1995. С. 94–109.

11. Степанишин Б. Давня українська література в школі. К., 2000. С. 362–387.
12. Франко І. Я. Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність / Зібрання творів у 50 т. К., 1980. Т 28. С. 269–278.
13. Шевчук В. Муза Роксоланська. К., 2004. Кн. 1. С. 200–214.
14. Яременко П. К. Іван Вишенський. К., 1982.

ТЕМА 11

Художній світ української барокової поезії

Домінантні проблеми теми

Українське бароко виникає на рубежі XVI–XVII століть і розвивається протягом двох віків. Бароко в Україні поширюється в усіх жанрах тодішньої літератури. В поезії українського бароко виникає *силабічний вірш*, поряд з яким існує також *вірш народний*. Найвідомішим жанром барокової поезії була *духовна пісня*. Різноманітні жанрові форми існують і всередині поезії світської: *філософська й еротична лірика, панегірик та епіграма, пейзажні та емблематичні вірші* тощо.

Чи не найбільш оригінальними творами українського бароко були так звані «*віршові іграшки*» – твори експериментальні, формотворчі, певною мірою «авангардистські». Поширені були такі форми, як *акростих і мезостих* (у першому початкові літери кожного рядка утворювали ім'я автора, у другому – потрібні слова склалися з літер, що знаходилися посередині вірша), *кабалістичні вірші* (числове значення слов'янської абетки давало можливість підрахувати рік написання твору), *фігурні вірші* (друкувались у формі хреста, яйця, чарки тощо).

Великими культурними осередками в XVII–XVIII ст. були Київ, Чернігів, Харків і Полтава. Найпомітніший із них – чернігівський, де поширювали київські традиції

Лазар Баранович та Іван Величковський. Семен Климовський збагачував поетичну школу Харкова, а Самійло Величко й пізніше Іван Величковський творили нашу літературу в Полтаві.

Саме *І. Величковського* вважають найяскравішим представником української барокової поезії. Його творчості властиві як релігійні, так і світські мотиви, що розкриваються через філософську й морально-повчальну тематику. Прикметною бароковою рисою поезій *І. Величковського* є тяжіння до контрастів: читач – поет, життя – смерть, скупість – щедрість, гріх – праведність. Автор широко використовує сюжети й образи з міфології, церковних і світських писань, фольклору, його творам властива афористичність. Майстерно перекладені епіграми¹ англійського латиномовного поета Джона Оуена, у яких переважають світські мотиви, уводять читача до казкового світу книги, де людина може впізнати себе у віршах.

На відміну від багатьох своїх сучасників, *І. Величковський* більшість творів писав староукраїнською мовою із вкрапленнями церковнослов'янської та розмовної. Проте найбільшою заслугою поета вважається розробка теорії курйозного віршування. *І. Величковський* створює «раки літеральні» – вірші, рядки яких можна читати однаково як справа наліво, так і зліва направо («Анна пита мя я мати панна...»), *алфавітний вірш*, слова якого починаються з літер алфавіту («Аз благ всѣх глубина, // Дѣва єдина...»), *вірш-Протей*, що створювався за допомогою механічної перестановки слів з місця на місце.

Барокову поезію, зокрема її жанри, розвивав церковний, політичний та культурно-освітній діяч, письменник-проповідник *Лазар Баранович* (1620–1693). Серед віршів *Лазаря Барановича*, написаних книжною

давньоукраїнською мовою, є *панегірики* («На его пресвітлого царського величества знаменіє»), епітафії (Івану Брюховецькому), *духовні твори* («Вірші на Воскресеніє Христово»), *плачі* («Плач о преставленні великого государя Алексея Михайловича»).

Польськокомвна збірка Лазаря Барановича «Лютня Аполлона» (1671) різноманітна за своєю тематикою та жанрами. Поетичне світовідчуття і мислення вказує на бароковість віршів Лазаря Барановича. У збірці «Лютня Аполлона» переважає жанр *епіграми* – короткий віршовий твір, що «просто, ясно, зрозуміло, з логічною чіткістю, дотепно і зграбно розповідає про певний предмет, певну особу чи подію» (В. Крекотень). Різновидами її були *епіграми-панегірики*, *епіграми-роздуми*, *епіграми-присуди*, у яких наявні елементи сатиричного зображення (наприклад, «У світі так ведеться, що лихо сміється»). «Лютня Аполлона» багата на антитези («один багатий — іншому лати»), виразні метафори («перо у мозок не пхав із них жоден»), у ній поєднано біблійні, античні, фольклорно-міфологічні образи, застосовано гру слів («в миру нема миру»).

Творчість *Климентія Зиновієва* (середина XVII – після 1717) – нове явище в українській літературі, яке сприяло не лише розвитку бароко, а й демократизації літератури, що виявилось у зацікавленості простою людиною, співчутті їй, зверненні до фольклорних джерел. Мандрівний монах і поет уклав рукописну збірку віршів, народних приказок і прислів'їв.

Жанрова природа його віршів багатоманітна – *епіграми*, *елегії*, *псалми*, *пісні*, *молитви*, *орації*. Загалом для них характерна описовість. Намагання відобразити найрізноманітніші сторони життя, показати світ у всіх його аспектах і контрастах вказували на барокові тенденції.

Так, творчість Климентія Зиновієва, Івана Величковського та інших поетів внесла в українську барокову поезію, розквіт якої припадає на другу половину XVII ст., неповторний художній та жанрово-стильовий колорит. Загалом їй притаманні такі особливості: 1) відображення множинності, неупорядкованості, хаотичності та незрозумілості світу; 2) рухливість композиційних форм та образних рядів, своєрідне «блукання у лабіринтах» свідомості і творчого натхнення, що певною мірою відтворює мінливість настрою людини бароко, яка багато пересувалася, мандрувала, але не прямими шляхами, а лабіринтами; 3) антитеза (суперечливість) зображення, що на смисловому та стилістичному рівнях найчастіше виявляється у використанні антитези – прямої і контекстуальної; 4) символіка, яка часто має непрояснені смисл і значення; творення специфічної емблематики – умовного, символічного зображення, що виражає поняття, думки у сприйнятті й осмисленні внутрішнього та зовнішнього світу; 5) усвідомлений намір здивувати, справити враження за допомогою незвичних (хімерних) композицій, образів; 6) ілюзійнізм, що полягає у прагненні авторів створити вигаданий світ, але відчутий і пережитий (зображення чудес, сновидінь, марень); 7) декоративність передусім на стилістичному рівні, тобто потяг до словесної віртуозності, прикрашання, «плетення слівес», що створює ефект багатовимірності, розмаїття форм та смислів, руйнування упорядкованості космосу, що замінюється хаосом вражень та асоціацій; 8) словесна, смислова, формалістична гра, якій характерні манірність і театральність; 9) переважання візуальних образів – мінливих і непередбачуваних, психологічно зумовлених та оригінальних; 10) елітарність, у якій синтезовано інтелектуальний та поетичний досвід античності,

середньовіччя, Ренесансу, закодовані образи та значення, що вимагають інтелектуального та чутливого реципієнта; 11) поєднання релігійних ідей та образів із світськими; 12) опис світу природи, багатоманітної у своїх формах та виявах, а також світу простої людини, яка займається ремеслами, «неісторичними», буденними справами і має свій, раніше ніким не відкритий внутрішній світ; 13) культивування національних тем, звертання до уснопоетичної творчості.

Ключові слова: поезія українського бароко, силабічний вірш, вірш народний, духовна пісня, плач, панегірик, епіграма, курйозні, пейзажні, емблематичні вірші, «віршові іграшки», акростих, мезостих, кабалістичні, фігурні вірші, «раки літеральні», алфавітний вірш, вірш-Протей.

Запитання та проблемні завдання

1. З'ясуйте обставини виникнення українського книжного віршування.
2. Схарактеризуйте теоретичний і практичний аспекти шкільної поезики.
3. Наведіть приклади геральдичних, панегіричних, філософських та духовних віршів, проаналізувавши один із них.
4. Висвітліть тематичну палітру творів Лазаря Барановича.
5. Розкрийте суть курйозних віршів, навівши конкретні приклади.
6. У чому виявилось літературне новаторство Климентія Зіновієва?
7. Визначте стильові ознаки української поезії бароко.

Система самостійної роботи до теми

1. Накресліть схему розвитку української барокової поезії XVII ст., указавши провідні жанри та визначних авторів.

2. Письмово проаналізуйте один із віршів панегіричної поезії раннього бароко.

3. Створіть мультимедійну презентацію про життя і творчий доробок Івана Величковського.

4. Укладіть термінологічний словник до теми «Художній світ української барокової поезії».

5. Напишіть есе на теми: «Своєрідність поетичної творчості Олександра Митури («Візерунок цнот») та Касіяна Саковича («Вірші на жалісний погреб рицаря Петра Конашевича Сагайдачного»)), «Художність поезії Дмитрія Туптала («Вінці», молитовні та похвальні вірші) та антипанегіриків («пасквіль» невідомого автора на гетьмана Івана Самойловича)».

6. Підготуйте доповіді «Гендерні мотиви у творчості Климентія Зіновієва», «Художній світ у християнській ліриці Івана Величковського».

7. Складіть тести з 20 запитань та відповідей для гіпотетичної контрольної роботи «Художній світ української барокової поезії».

Література до теми

1. Колосова В. П. Климентій Зіновієв. Життя і творчість. К., 1964.
2. Колосова В. П., Кречотень В. І. До питання про життя і творчість Івана Величковського / Величковський Іван. Твори. К., 1972. С.16–36.
3. Макаров А. Світло українського бароко. К., 1994.
4. Маслюк В.Т. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої пол. XVIII ст. К., 1983. С.165–177.
5. Наливайко Д. С. Київські поетики XVII – поч. XVIII ст. в контексті Європейського літературного процесу / Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI – XVIII ст. К., 1981.
6. Сидоренко О. Образ Ісуса Христа в поезії Івана Величковського. *Слово і час*. 2005. № 2.

7. Сидоренко О. Художній світ у християнській ліриці Івана Величковського. *Київська старовина*. 2002. № 2.
8. Сулима М. Гендерні мотиви в творчості Климентія Зіновієва та Онуфрія / Книжниця у семи розділах. К., 2006. С. 37–41.
9. Українське літературне бароко. К., 1987.
10. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. К., 2006. С. 20–79.
11. Шевчук В. Муза Роксоланська. К., 2005. Кн. 2. С. 128–143, 179–207.
12. Чижевський Д. Українське літературне бароко. К., 2003.
13. Яременко В. В. Два віки київської поезії. *Аполлонова люття*. К., 1982.

ТЕМА 12

Українська барокова ораторсько-проповідницька проза *Домінантні проблеми теми*

Жанр ораторсько-проповідницької прози бере свій початок від зародження християнства (кінець X – перша половина XI ст.). На подальших етапах української історії він функціонував передусім у конфесійному бутті, а в др. пол. XVII ст. завдяки літературному таланту деяких православних діячів, унаслідок чого з'явилося чимало самобутніх творів.

Українські проповідники давніх часів і епохи бароко подібні між собою у прагненні передати слухачам-реципієнтам у зрозумілій формі основні догмати християнства, спрямувати їх поведінку на шлях, що відповідає приписам християнської моралі. Дослідник В. Кречотень виокремив проповідників *греко-слов'янського типу*, започаткованого ще за часів Київської Русі, та *латино-польського*, що орієнтувався на барокову поетику. Не вживаючи терміна «бароко», він фактично визначав

цей стиль у проповідників др. пол. XVII ст.: *«Характерною властивістю цього типу проповіді є подрібнення об'єкта на частини, полеміка й діалектика. Проповідь конструюється або за схемою поділу об'єкта, прийнятою у відповідних богословських догматичних чи моралістичних трактатах, або за схемою, запозиченою з формальної логіки. Іноді в основу проповіді кладеться курйозне, софістичне питання. Найчастіше ж проповідь будується на порівнянні, метафорі чи алегорії».*

Отже, у другій половині XVII ст. збагачуються традиції літератури попередніх років, виникає нова проповідницька і публіцистична проза, розвивається релігійно-повістева проза і, нарешті, починається нове піднесення історичної прози на вітчизняну тематику.

У цей час з'являються *нові редакції пам'яток Київської Русі*, зокрема «Києво-Печерського патерика» та житій святих. Також популярність здобула і чотири томна «Книга житій святих», укладена, відредагована та видана *Дмитром Тупталом*, який відіграв в українській та російській літературі досить помітну роль.

Найпомітнішими представниками нової проповідницької та публіцистичної прози в др. пол. XVII ст. були Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський і Антоній Радивиловський. Ці проповідники епохи бароко намагалися передати слухачам основні догмати християнства, спрямувати їх поведінку на шлях, що відповідає нормам християнської моралі.

У XVII ст. в українських школах почали вивчати *гомилетику* – розділ курсу риторики, що розкривав теорію і практику проповідницької діяльності (складання та проголошення проповідей). Найкращий трактат з гомилетики «Наука, або Спосіб звоження казання» написав український письменник, громадський і політичний діяч *Іоаникій Галятовський*. У трактаті

письменник виголошує такі настанови: 1) для проповідей необхідно обрати відповідну тему, яка є фундаментом всього «казання»; проповідник повинен орієнтуватися на канонічні джерела, щоб не впасти у єресь, та наповнювати свій словесний витвір цитатами з різноманітних джерел; 2) композиція проповіді повинна мати три частини: у першій – *ескордіум* (вступ, початок) – слід визначити предмет проповіді, головну думку, яку належить розглянути; у другій, основній, – *нарація* – (виклад, розповідь) – необхідно викласти зміст проповіді, розвинути запропоновану думку; третя частина – *конклюдія* (закінчення) – має коротко нагадати про головну тему проповіді і підсумувати сказане; 3) основна мета проповіді – повчати слухачів, виховувати їх в дусі християнської моралі і добропорядності, закликати до боротьби проти єретиків, обстоювати і зміцнювати віру; 4) проповідник повинен наповнювати свій словесний витвір цитатами з різноманітних джерел; 5) проповідник повинен вдаватися до різноманітних художніх засобів: порівнянь, зіставлень, паралелізмів, метафор, алегорій, символів, антитез, тобто охудожнювати текст проповіді, яка була не тільки засобом пропаганди та переконування, а й літературним твором; 6) виклад у проповіді має бути простим, прозорим, доступним.

Дотримуючись настанов гомілетики, православні проповідники реагували і на суспільні зміни та інтереси своїх слухачів, прагнули протиставити своє слово польським католицьким та уніатським проповідникам. Їм належало обстоювати гідність православної церкви, боротися проти новочасних європейських впливів, зміцнювати віру співвітчизників, яка похитнулася за часів Хмельниччини

Відомим представником проповідницької прози др. пол. XVII ст. був *Інокентій Гізель* – громадський і

церковний діяч. Будучи архімандритом Києво-Печерської лаври він переймався питаннями тогочасної школи, літературними справами, пише збірник проповідей «Мир з Богом людині». Це його найкращий твір, який дає багатий матеріал для характеристики українського суспільства др. пол. XVII ст.

Помітною постаттю в релігійному, суспільно-політичному, культурно-освітньому та літературному житті на Україні в др. пол. XVII ст. був *Лазар Баранович*. Він написав дві книги проповідей «Меч духовний» (1666) та «Труби словес проповідних» (1676). Книги були призначені для церковної еліти, розраховані на високу освіченість, знання Святого Письма. Проповідницька проза Лазаря Барановича була прикладом барокового світомислення. Його проповіді високохудожні, ускладнені бароковою поетикою. Вони оновили церковне красномовство і поставили цей жанр на провідне місце у системі літературних жанрів доби бароко.

Творчий доробок *Антонія Радивиловського* невеликий: два збірника проповідей «Огородок Марії Богородиці» (1671) та «Вінець Христа» (1683). Письменник ставив певні вимоги до слухачів проповіді. У своїх проповідях звертався до жанру байки, казки, легенди. Переповідаючи анекдотичну ситуацію із побутового життя, він обов'язково додавав до сюжету моралізаторську частину.

Отже, дослідники загалом виокремлюють такі основні ознаки барокової проповіді: 1) діалогізм (проповідь обов'язково передбачає адресата); 2) наявність риторичних фігур (звертання, запитання, вигуки, порівняння, повтори); 3) посилення на різноманітні джерела (Святе Письмо, фольклор античні та середньовічні твори); 4) алегоризм, складна метафоризація і символіка (навіть у назвах

книг – «Ключ розуміння», «Огородок Марії Богородиці», «Труби словес проповідних», «Небо новое», «Меч духовний» тощо); 5) емоційність викладу; б) спрямованість проповіді на виховання, переконання, зміцнення віри, повчання, моралізаторство. Тож, завдяки вмілому володінню художнім словом проповідники зайняли помітне місце у контексті літературної творчості доби бароко. Вони модифікували проповідь відповідно до вимог стилю, чим увиразнили загальну картину вітчизняного письменства.

Ключові слова: гомілетика, «Наука, альбо способ звоження казання» Іоанікія Галятовського), «Меч духовний», «Труби словес проповідних» Лазаря Барановича, «Огородок Марії Богородиці», «Вінець Христов» Антонія Радивиловського.

Запитання та проблемні завдання

1. Чому проповідь XVIII століття зараховано до літературних явищ? Схарактеризуйте основні положення теорії проповіді. У чому полягає емоційність викладу проповідей?

2. Які основні аспекти дійсності висвітлювали у проповідях?

3. Проаналізуйте проповіді Інокентія Гізеля.

4. Чому проповідництво Лазаря Барановича відноситься до елітарної творчості?

5. Яку роль у проповідях Антонія Радивиловського відігравали вставні оповідання? Проаналізуйте художню структуру одного з них.

6. Як у творчій діяльності Іоанікія Галятовського поєднувалися теорія і практика проповідей?

7. Доведіть, що проповіді XVIII століття належать до барокового мистецтва.

Система самостійної роботи до теми

1. Накресліть схему розвитку української барокової ораторсько-проповідницької прози, указавши провідні жанри та визначних авторів.

2. Письмово проаналізуйте одну з проповідей Лазаря Барановича, виокремивши основні ознаки барокової проповіді.

3. Створіть мультимедійну презентацію про життя і творчий доробок Іоанікія Галятовського.

4. Укладіть термінологічний словник до теми «Українська барокова ораторсько-проповідницька проза».

5. Напишіть есе на теми: «Художня своєрідність проповідництва Лазаря Барановича (збірки «Меч духовний», «Труби словес проповідних»», «Художність проповідей Антонія Радивиловського (книги «Огородок Марії Богородиці», «Вінець Христов»).

6. Підготуйте доповіді «Містична перспектива літературного тексту в культурі українського бароко», «Феномен українського бароко в європейському контексті».

7. Складіть тести з 20 запитань та відповідей для гіпотетичної контрольної роботи «Українська барокова ораторсько-проповідницька проза».

Література до теми

1. Довга Л. Свобода волі у проповідях Антонія Радивиловського. *Київська старовина*. 2002. № 2.
2. Ісіченко Ю. Містична перспектива літературного тексту в культурі українського бароко. *Сучасність*. 1995. № 5.
3. Кречотень В. Українська література XVII ст. / Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. К., 1987.

4. Кречотень В. І. Оповідання Антонія Радивиловського. К., 1983.
5. Макаров А. Світло українського бароко. К., 1994.
6. Наливайко Д. Феномен українського бароко в європейському контексті. *Слово і час*. 2002. № 2.
7. Хижняк З., Маньківський В. Класи поетики і риторики / Хижняк З., Маньківський В. Історія Києво-Могилянської академії. К., 2003. С. 77–82.
8. Цудзинович Л. Від Ренесансу до Бароко. *Слово і час*. 1990. № 3.
9. Чепіга І. Початки барокового проповідництва в українському письменстві. *Мовознавство*. 1996. № 6.
10. Чижевський Д. Бароко в літературі / Енциклопедія українства. Т.1. К., 1993.
11. Шевчук В. Універсальна картина світу в творчості письменників українського бароко. *Українська наука і культура*. 1994. Випуск 28.

ТЕМА 13

Жанрово-тематичні особливості української драматургії XVII–XVIII ст. Домінантні проблеми теми

Початок української шкільної драми пов'язаний із відкриттям братських шкіл та Академії. Єзуїти прикладом власних шкільних вистав заохотили діячів української освіти до запровадження шкільних вистав у наших бурсах, колегіумах та в Києво-Могилянській академії. Теорія поетичного мистецтва викладалася у навчальних закладах України. До свят, знаменних подій готувалися спектаклі, авторами яких часто були викладачі поетики. На сьогодні опубліковано тексти 58 шкільних драм. Це заслуга, головним чином, В. Резанова та Я. Гординського, В. Перетца, С. Голубева, М. Тихонравова, І. Франка, І. Шляпкіна, І. Працьовитого, М. Сулими.

Жанри драми XVII-XVIII ст. в Україні. М. Сулима пропонує групувати шкільні драми у такій послідовності: 1) декламації та діалоги; 2) досценічна драма; 3) різдвяна драма; 4) великодня драма; 5) житійна або агіографічна драма (міраклъ); 6) повчальна драма (мораліте); 7) історична драма.

До першої групи належать такі твори: *декламація* Памви Беринди «На Рождество Господа Бога и Спаса нашего Ісуса Христа вірші...», *діалоги*

«Спор душі і тіла» Івана Некрашевича, анонімний твір «Плач київських монахов», «Прибавка к плачу київських монахів». Форму декламацій мають: твір Касіяна Саковича «Вірші на жалісний погреб... Сагайдачного», вірші з «Перла многоцінного» Кирила Транквіліона-Ставровецького та ін.

Досценічна драма: «Архангелови и Богородичны вищанія и отвіті» (поч. XVI ст.); «Сказанія о смерті нікогого Містра великого сиріч філософа» (40-ві роки XVI ст.) та «Слово о лютой смерті, пред которой ся ніхто не может скрити» (кінець XVI – поч. XVII ст.).

Прикладом *різдвяної драми* можуть служити: «Комедія на день Рождества Христова» Дмитра Туптала (1702 р.); «Комическое действе...» Митрофана Довгалевського (1736-37 рр.). Останній твір написано силабічним віршем. Має Пролог і 4 яви. Дійові особи: Валаам, Давид з пророками, Євангельські персонажі – Три царі (Волхви), Ірод, Воїн, міфічні персонажі – Смерть, Диявол; алегоричні персонажі – Гнів, Чоловіколюбство Боже, Декрет Божий. У п'єсі розробляється Євангельський сюжет про народження Ісуса у Віфлеємській печері, про наміри царя Ірода і дії Декрету Божого та Чоловіколюбства Божого.

Великодні драми: «Слово о збуреню пекла» (I пол. XVII ст.), «Торжество Єстества Человеческаго» (1706 р.),

«Царство Натури Людської...» (1698 р.) та «Трагедокомедія» С. Ляскоронського (1737–1738 р.). «Слово о збуреню пекла, егда Христос, от мертвих вставши, пекло збурил» опублікував 1896 р. І. Франко. Тема містерії – хресні муки Ісуса Христа та його сходження до пекла, де він подолав смерть і врятував людський рід. Сюжет запозичено із апокрифічного «Никодимового Євангелія».

Слід виділити драму-міраклъ невідомого автора «Алексій чоловік Божий» (1673 р.). В основі сюжету – християнська легенда про преподобного Алексія, популярна від V ст. і відома у сирійській та грецькій редакціях. Українська версія походить від польськомовних обробок цієї легенди Петром Скаргою. Твір складається з Прологу, 1 і 2 дій та заключної частини. Автор змальовує долю юнака Алексія, який наважився на подвиг самозреченого служіння Богові. Водночас акцентується увага на сумнівах і спокусах, якими певний час переймається Алексій.

Драми-мораліте мають переважно морально-виховний, дидактичний характер. Головними дійовими особами в них виступають персоніфіковані алегорії: Скромність, Гординя, Щедрість, Скнарість, Доброзичливість, Заздрість, Перелюбство, Чистота і т. д. Автори частіше зверталися у цих драмах до біблійних епізодів, які ілюструють життя менш помітних біблійних героїв, ніж Ісус Христос, Божа Мати та їхнє оточення. До драм-мораліте відносимо: «Трагедію руську» (поч. XVII ст.), «О багаче и Лазаре» (XVII-XVIII ст.), «Розмову во кратце о душе грешной» (XVII-XVIII ст.) та «Воскресеніє мертвих...» Г. Кониського (1746–1747 рр.).

Історичну драму українські медієвісти справедливо вважають найвищим досягненням шкільної драматургії. Перш за все, йдеться про трагедокомедію «Владимир»

(1705 р.) Феофана Прокоповича та драму невідомого автора «Милость Божія» (1728 р.). Драма *Ф. Прокоповича*

«*Владимир*» має пролог, 5 дій, хори. У драмі йдеться про прийняття християнської віри на Русі. Дійові особи: жерці Жеривол, Курояд, Пияр, тінь князя Ярополка, демони – Біс миру, Біс хули, Біс тіла. Це – представники поганства. Прихильники християнства – князь Володимир, його сини Борис і Гліб, Вісник, Філософ, воєначальники Мечислав і Храбрый. Хоровими партіями були монологи Спокуси і Андрія-апостола з ангелами. Це перша драма, що була присвячена гетьману І. Мазепі, яку було показано на честь його прибуття до КМА у липні 1705 р.

Вершиною давньої української драми визнано «*Милость Божію*» невідомого автора. Є декілька гіпотез щодо авторства. Тема – національно- визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетського панування. У драмі діють: Б. Хмельницький, Козаки, Вісник, Україна, четверо Дітей Українських, Писар, Смотреніє Божіє. Уславлюється Бог, Церква, Україна та Б. Хмельницький. Образ Богдана Хмельницького розкривається через його монологи у I, II, IV дії та похвалі гетьману у V дії. У I дії в монолозі Богдан Хмельницький прагне здобути у своїх співвітчизників протест, підняти їх на боротьбу з польським панством. У IV дії йдеться про всенародну підтримку гетьмана, його тріумфальний в'їзд до Києва, як славного переможця у битвах з поляками. У характері Хмельницького підкреслено вірність його народові. Змальовано гетьмана як доброго оратора, поборника волі, вмілого організатора.

Серед історичних драм слід назвати п'єси «Йосиф патріарха» Лаврентія Горки (1707–1708 рр.), «Трагедія ... царя сербського Уроша V и о паденні сербського царства» М. Козачинського (1733 р.) та його ж «Благоутробіє Марка Аврелія» (1744 р.).

Інтермедія і вертепна драма: тематика, образи, художні особливості. Визначення інтермедії знаходимо у шкільній поетиці 1648 року: «Інтермедія є коротка дія, вигадана або справжня, що розігрується між актами комедії і трагедії, складається із слів, предметів та осіб веселих, що освіжує увагу слухача, не належить до актів і сцен п'єси». Найдавніші збережені інтермедії XVII ст. відомі з драм *Якуба Гаватовича* та *Дернівського збірника*. Найбільше їх представлено у XVIII ст. – до драм *Георгія Кониського* та *Митрофана Довгалецького*. Автори – здебільшого студенти, які добре знали народне життя і фольклор. Персонажі – люди простого стану. Темі – побутове життя, анекдотичні ситуації. Мова – народна розмовна. Так в одній з інтермедій до драми М. Довгалецького «Комическое действе» висміюється шляхтич, який видає себе за астролога. Двоє селян, перед якими вихваляється шляхтич, кепкують з нього, пропонуючи вгадати, коли їм гречку сіяти, якої масті вродиться у кобили лоша. Поглузувавши, селяни проганяють шляхтича.

Вертеп – різновид українського лялькового театру. Поява його датується приблизно серединою XVII ст. І. Франко, пишучи про традиції та джерела вертепу, називає лялькову гру *скоморохів Київської Русі* та західноєвропейський театр *маріонеток*. Вертеп являє собою переносний (з дерева чи картону) будиночок, який мав два поверхи. На верхньому відбувалися різдвяні сцени, на нижньому – світські. Вертепниками переважно були школярі. Поширеними засобами комізму у вертепі є: *комізм ситуацій; комізм персонажів; мовний комізм*. Загалом персонажі змальовані схематично, кожен з них діє згідно зі своїм становим, соціальним, віковим статусом.

Вплив давньоукраїнської драми на літературу XIX–XX ст. Традиція давньоукраїнської шкільної драми

позначилась на розвитку української комедії, засобах творення образів української драматургії ХІХ століття. Окремі теми, сюжети і образи давньої шкільної драми відбилися у різних жанрах української літератури ХІХ–ХХ ст. «Енеїда», «Москаль-Чарівник» і «Наталка-Полтавка» І. Котляревського мають витоки як з великодніх і різдвяних віршів, так і з вертепу та інтермедії, творів М. Козачинського та Г. Кониського. Своєрідну вертепну конструкцію мають «Іродова морока» П. Куліша та «Патетична соната» М. Куліша (1929 р.); повість «Вертеп» А. Любченка. Цікавим є написаний і поставлений у Київському «Театрі на Подолі» «Вертеп» Вал. Шевчука.

Ключові слова: шкільна драма, декламації, діалоги; досценічна драма; різдвяна драма; великодня драма; житійна (агіографічна) драма (міраклъ); повчальна драма (мораліте); історична драма, інтермедія, вертеп.

Запитання та проблемні завдання

1. Прокоментуйте основні тенденції в розвитку шкільної драми ХVІІІ ст.

2. Поясніть, які історичні події покладено в основу трагікомедії «Володимир» Феофана Прокоповича. Схарактеризуйте образ Володимира в однойменній п'єсі.

3. Який алегоричний смисл закладено у зміст трагікомедії «Володимир»?

4. До яких історичних подій звернувся автор п'єси «Милість Божа»? Схарактеризуйте образ Богдана Хмельницького у драмі.

5. Які структурні особливості має драма «Милість Божа»? Чому її називають декламаційною драмою?

6. Визначте особливості конфлікту у драмі «Воскресіння мертвих».

7. Наведіть приклади гумористичних і сатиричних інтермедій та проаналізуйте їх художню специфіку.

Система самостійної роботи до теми

1. Накресліть схему розвитку української драматургії XVII–XVIII ст., указавши провідні жанри та визначних авторів.

2. Письмово проаналізуйте образ Володимира в однойменній п'єсі Феофана Прокоповича.

3. Створіть мультимедійну презентацію про життя і творчий доробок Феофана Прокоповича.

4. Укладіть термінологічний словник до теми «Жанрово-тематичні особливості української драматургії XVII–XVIII ст.».

5. Напишіть есе на теми: «Теорія і практика шкільної драми», «Художня специфіка вертепної драми».

6. Підготуйте доповіді «Українська драматургія XVII–XVIII ст.», «Українська інтермедія XVII–XVIII ст.».

7. Складіть тести з 20 запитань та відповідей для гіпотетичної контрольної роботи «Жанрово-тематичні особливості української драматургії XVII–XVIII ст.».

Література до теми

1. Антонович Д. Український театр / Українська культура : Лекції. К. : Либідь, 1993.
2. Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст. : [навч. посіб.]. К. : Академія, 2009. С. 324–341.
3. Білецький О. Українська драматургія XVII–XVIII ст. / О. Білецький. Матеріали до вивчення історії української літератури : у 5 т. К., 1960. С. 468–480.
4. Грицай М. Українська драматургія XVII–XVIII ст. К. : Вища школа, 1974.
5. Гудзій М. К. Українська інтермедія XVII–XVIII ст. / Українська інтермедія XVII–XVIII ст. К., 1960.
6. Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури XVIII ст. : [у 4 ки.] / [упоряд. В. Яременко, Вал. Шевчук]. Кн. 4. Аконіт, 2006. С. 36–95, 573–596, 657–709.

7. Сулима М. Українська драматургія XVII–XVIII ст. К.: Фоліант, ВД «Стилос», 2005.
8. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. Факт Наш час, 2006. С. 162– 211.
9. Франко І. Русько-український театр / Франко І. Збір. творів : у 50 т. Т. 29.
10. Шевчук В. Муза Роксоланська. К. Либідь, 2004. Кн. 2. С. 306–318, 483– 487.
11. Шевчук В. Просвічений володар. Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. К. Либідь, 2006. С. 373–400.

ТЕМА 14

Творчий доробок Григорія Сковороди в контексті епохи

Домінантні проблеми теми

Г. С. Сковорода (1722–1794) – найвидатніша постать у культурному й літературному житті України XVIII ст. Великий народний мислитель, просвітителю і письменник, котрий у своїх творах розвивав цілий комплекс ідей, актуальних для свого часу, виражав передові погляди українського громадянства. Його багатогранна філософська й літературна творчість – це остання ланка в перехідному періоді від давньої української літератури до нової.

Збірка *«Сад божественних пісень»* складається із 30 віршів, написаних між 1757 і 1785 роками. Кожна з пісень збірки мала мелодію, складену самим автором. Кладучи в основу вірша «зерно» зі Святого Письма, Сковорода здебільшого обробляє тему по-своєму. Основні мотиви поезії: 1) сатиричне зображення тогочасної дійсності з соціальною нерівністю, всездозволеністю багатіїв та бідами покривджених; зображення панів, чиновників, купців, дворянсько-бюрократичної системи управління (*«Всякому місту звичай і права»* – 10-та пісня); 2) піднесення

найвищих якостей людини: розуму, гідності, працьовитості, проповідь життя, близького до природи («*Ой ти пташино жовтобока*» – 18-та пісня); 3) уславлення свободи людини як найвищої суспільної цінності («*De libertate*» (Про свободу, в якому згадує Б. Хмельницького)); 4) проповідування краси вільної творчої праці як основи чесного, справедливого, корисного людям життя, уславлення миру між народами, гнівний осуд загарбницьких воєн («*Хто серцем чистий і душею*»).

Пісні Сковороди ще за життя автора набули поширення не тільки в Україні, а й у Росії. Так українсько-російський письменник В. Капніст пізніше переспівав у вірші «Чижик» знамениту пісню «Ой ти, птичко жолтобоко». А І. Котляревський як народну подає пісню 10 «Всякому городу нрав и права» у п'єсі «Наталка-Полтавка».

Збірку «*Байки харківські*» (1769–1774) автор присвятив своєму приятелю Панасу Панкову. Складається вона з 30 творів, написаних прозою. Цей факт дає підстави вважати Г. Сковороду попередником української художньої прози XIX ст. Байки, написані Сковородою, органічно поєднавши класичні й народні традиції, стали цілком самостійними творами. У передмові до збірки «*Байки харківські*» визначена жанрова суть байки, яка складається з фабули і сили. Дуже часто саме «сила» є синтезом афористичності твору «*Краще в одного розумного і добросердного бути у любові й повазі, ніж у тисячі дурнів*»: («Собаки», «Ворона і Чиж», «Жайворонки», «Бджола і Шершень» та ін.).

Ідейно-тематичні групи байок: 1) тема «сродної праці» («*Бджола і шершень*», «*Оселка і ніж*», загалом понад третина байок у спадщині автора присвячена цій темі); 2) викриття згубних для людини пристрастей:

«славолюбіє» і «сластолюбіє» («*Щука і рак*», «*Чиж і циглик*», «*Собака і вовк*», «*Жаби*»); 3) байки, присвячені тлумаченню істини: цінність людини – не в красі, багатстві, походженні людини, титулі, посаді, а в справах та чеснотах її: працьовитості, вмілості, розумі, великодушності, цнотливості («*Голова і тулуб*», «*Жаворонки*», «*Ворона і чиж*», «*Два коштовні камені: Діамант і Смарагд*»).

Героями байок є тварини, комахи, рослини, предмети, зрідка люди (можна назвати лише дві байки, персонажами яких є люди: «*Баба та Гончар*» і «*Вітер та філософ*»). Але це не означає, що мислитель був неухважним до людей або ж не любив їх. Можливо, саме тому, що він беріг людську душу, ставився до неї як до неоціненного скарбу, він найчастіше вдавався до алегорії, натяку, алюзій, оберігаючи людське самолюбство і водночас змушуючи свого читача думати, самотійно порівнювати і робити висновки.

Філософські праці. Сьогодні, коли ми повертаємось до першооснов духовності, джерел національної культури, філософії, літератури, по-новому сприймаємо і саму постать великого філософа, і його долю, по-новому маємо перечитати його твори, в яких він закликає нас до самопізнання і морального вдосконалення. Г. Сковорода – це цілий світ, в якому кожен може знайти не просто багато корисного і цікавого, а й необхідного в природному людському прагненні до щастя.

Людське щастя у розумінні і трактуванні філософа – це складний комплекс чинників: і соціальних, і особистісних, це ціла система зв'язків між природними нахилами людини і можливостей їх здійснення. Виступав Г. Сковорода з протестом проти самодержавства, проти насильства над людиною. Він засуджував паразитизм панівних класів, пропагував рівність людей усіх класів і

станів, говорив про право трудового народу на освіту. Саме досягнення «царства розуму», поширення наукових знань, ідей, дружби, любові, взаємоповаги розглядав мислитель, як можливі шляхи перебудови недосконалого суспільства. За своїми поглядами український філософ був близький до таких просвітителів XVIII ст., як Вольтер, Дідро, Руссо, Шіллер, Гете, Ломоносов, Радищев. Г. Сковорода підносив і розвивав висловлену Сократом і Платоном гуманістичну ідею спроможності людини пізнати світ і себе в ньому, щоб краще реалізувати даровані природою здібності.

Філософські твори позначені винятковою образною емоційністю, характеризуються своєрідною декоративністю та живописністю. Філософ-письменник із запалом публіциста і полеміста вміє «викресати вогонь» з будь-якого образу-символу. Ці твори вражають напруженим метафоризмом та експресивністю – рисами, які характерні для стилю бароко. Він використовує епітети, порівняння, ампліфікації, антитези, антиметаболи.

Перу Г. Сковороди належить близько 20 філософських трактатів і діалогів. Найголовніші з них такі: «Начальная дверь ко христіанскому добронравію», «Наркісс. Розглагол о том: узнай себя», «Симфонія, нареченная Книга Асхань о познанні самого себе», «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира», «Благодарный Еродій», «Убогий Жаворонок». У цілому філософська проза пов'язана з античністю та працями викладачів КМА. Про це докладніше йдеться у монографіях В. Микитася та О. Микитенка.

Ключові слова: Г. Сковорода, «Сад божественних пісень», «Байки харківські», філософські праці, пісня, байка, афоризм, трактат, епітет, порівняння, ампліфікація, антитеза, антиметабола.

Запитання та проблемні завдання

1. Поясніть вислів Григорія Сковороди «Світ ловив мене, та не піймав».
2. У чому суть кордоцентризму Григорія Сковороди? Як Григорій Сковорода тлумачив поняття «сродний труд»?
3. За допомогою яких художніх образів Григорій Савович втілював ідею самопізнання та морального самовдосконалення?
4. Схарактеризуйте образ свободи у віршах Григорія Сковороди.
5. Визначте особливості пейзажної лірики Григорія Сковороди.
6. Окресліть основні теми та образи байок Григорія Сковороди.
7. У чому полягає новаторство Григорія Сковороди?

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть інфографіку образу Григорія Сковороди, змальованого у художніх творах сучасних авторів.
2. Письмово проаналізуйте по одному художньому твору зі збірок «Сад божественних пісень» та «Байки харківські».
3. Створіть мультимедійну презентацію про життя і творчість Григорія Сковороди.
4. Укладіть термінологічний словник до теми «Творчий доробок Григорія Сковороди в контексті епохи».
5. Напишіть есе на теми: «Григорій Сковорода й усна народна творчість», «Філософські трактати Григорія Сковороди».
6. Підготуйте доповіді «Сковорода Григорій: ідейна спадщина та сучасність», «Григорій Сковорода як читач Біблії».
7. Складіть тести з 20 запитань та відповідей для гіпотетичної контрольної роботи «Творчий доробок Григорія Сковороди в контексті епохи».

Література до теми

1. Андрущенко М. Парнас віршотворний: Києво-Могилянська академія і український літературний процес ХУІІІ ст. К., 1999.
2. Бовсунівська Т. Образи смутку в поезії Г. Сковороди / Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. К., 2003.
3. Береза І. Давньоукраїнська література як джерело нового українського письменства. Миколаїв, 2002.
4. Возняк М. Історія української літератури. У 2 кн. Кн.1. Львів, 1992.
5. Демчук О. Мисливець на жар-птицю Божественного одкровення. *Українська мова та література*. 2003. № 48.
6. Іваньо І. Григорій Сковорода. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Упор., прим. та вступ. ст. І. Іваньо. К., 1983. С. 5–32.
7. Пінчук Т. Штрихи до поетичного портрета Григорія Сковороди. *Радянське літературознавство*. 1988. № 2.
8. Мишанич О. Григорій Сковорода і усна народна творчість. К., 1976.
9. Мишанич О. Л. Українська література ХVІІІ століття. К., 1983.
10. Нога Г. Звичаї тієї з давніх школярів бували. К., 2001.
11. Поліщук Ф. М. Вивчення давньої літератури у 8 класі: посіб. для вчителів. К., 1984.
12. Поліщук Ф. Григорій Сковорода: життя і творчість. К., 1978.
13. Сивокінь Г. Григорій Сковорода як читач Біблії. *Слово і час*. 1993. № 3. С. 11–16.
14. Ушкалов Л. Передмова / Сковорода Г. Сад божественних пісень. Харків, 2002. С. 7–16.

15. Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. Х., 1997.
16. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення: Сім етюдів про Григорія Сковороду. Х., 2001.
17. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Т., 2007.
18. Шевчук В. Муза Роксоланська – К., 2005. Кн. 2. С. 579-607. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима. Розмисли. К., 2008.

ТЕМА 15

Біблія і давня українська література *Домінантні проблеми теми*

Сьогодні увесь цивілізований світ сприймає Біблію (Святе Письмо християн) не лише як основну релігійну книгу християн та іудеїв, а й як одну з найдавніших пам'яток світової літератури. У колишньому Радянському Союзі Біблія була забороненою.

Біблію називають *Святим Письмом, Словом Божим, Одкровенням, Книгою Книг, Книгою спасіння*. Вперше назвав ці книги Біблією Іоан Златоуст, константинопольський патріарх. Його сучасник – Ієронім (перекладач Біблії латиною) вживав вислів «божественна бібліотека», бо складається Біблія з 50 книг Старого Заповіту і 27 – Нового. Біблійні книги виникли в різні часи, і творили її представники шістдесяти поколінь – більше 40 авторів із різних соціальних верств (Мойсей – вихований у знатній єгипетській сім'ї, Петро – рибалка, Соломон – цар, Матвій – митник, Павло – рабин). Є навіть версія («Відродження», 1993, № 1), що частина Старого Заповіту написана жінкою – сорокалітньою аристократкою, що була придворною дамою царя Соломона. Створювалися Біблійні книги на трьох континентах – в Азії, Африці та Європі, трьома мовами:

давньоєврейською, арамейською, грецькою. Писалися книги Біблії у XII ст. до н. е. – II ст. н. е. (Мойсей своє «П'ятикнижжя» писав у пуделі, Єремія – у в'язниці, Лука – під час подорожей, Іоан – на острові Патмос, Давид написав частину книг під час військових походів).

Старий Заповіт. Писаний давньоєврейською і частково арамейською мовами. Визнається іудеями і християнами. Старий Заповіт складають: П'ятикнижжя Мойсеєве, Буття, Вихід, Левіт, Числа, Второзаконня (Повторення Закону). Книги історичні: Ісуса Навина, Суддів, Рут, I і II Самуїлові, I і II Царів, I і II Хроніки, книги Ездри, Неемії, Товита, Юдити, Естер, I і II Макавеїв. Книги навчальні поетичні: Іова, Псалмів, Приповістей Соломонових, Еклезіастова (або Проповідника), Пісня над піснями (або Пісня Пісень), Мудрості, Сираха. Книги пророцькі: пророків: Ісайї, Єремії, Єзекіїля; малих пророків: Даниїла, Осії, Йоїла, Амоса, Овдія, Йони, Михея, Наума, Авакума, Софонії, Огія, Захарії, Малахії.

Цар-письменник Соломон. З іменем Соломона пов'язані такі частини Старого Заповіт, як «Пісня Пісень» Соломона, «Книга Приповістей Соломонових». Цар Соломон – син Давида від його дружини Вірсавії. Його ім'я означає «мирний». Книга Приповістей Соломонових писана задля мудрості і навчання, задля пізнання розсудливості. Мудрою вважається людина покїрна, чесна, лагідна і любляча, що вміє будувати свої стосунки з іншими людьми на засадах любові і поваги. Книга апелює до розуму, упокорює власну сваволлю («Якщо голодний ворог твій – нагодуй його хлібом, якщо спраглий – напої його водою»).

Пісня над Піснями. Сучасна літературознавча наука не вважає автором цієї книги Соломона, хоча жанр любовної лірики вперше прижився в Палестині саме при дворі царя Соломона. Більшість пісень складено між IX–III ст. до н. е.

На думку деяких учених, це збірка пісень весільного обряду, що її виконували як дійство за участю молодої, молодого і весільних дружок. Християнська традиція бачить у текстах Пісень певну алегорію. В любові пастуха і пастушки, нареченої і нареченого оспівано палку щиру любов, даровану людині від Бога, і це є високим виразом Божої любові до людини.

Давидові псалми (Псалтир). Це збірка лірико-повчальних творів. Давид зібрав гурток підготовлених людей і доручив їм використовувати релігійні гімни під час служби Божої. Слово «псалом» – від грецької «псатеріон» – арфа. У єврейських текстах збірник – сифертегіллін (Книга хвали). До книги входять 159 псалмів, 73 з них написані самим Давидом, інші – різними авторами з XI ст. до н. е. до II ст. н. е. Всі Давидові псалми можна поділити на такі тематичні групи: 1) псалми, у яких пригнічений горем та тяжкою недугою автор скаржить на заповідяну кривду, біль, страждання і просить у Бога захисту і підтримки; 2) твори, у яких від імені народу автори звертаються до Бога із благанням у час лихоліття, війни, голоду, мору; 3) псалми, у яких автори прагнуть розбудити віру в Бога, у його милість та опіку; 4) твори, де висловлені почуття вдячності від окремих осіб та цілої громади; 5) гімни, що прославляють Бога; 6) псалми історично-повчального характеру; 6) псалми філософсько-медитативного характеру, де оспівуються велич, гідність, даровані людині Богом; 7) псалми, які прославляють космічну світобудову, де небеса – це оселя Бога, його вічні хорони.

Книги пророків. Зазначимо, що для давніх євреїв пророк – це той, хто промовляє від імені Бога, це людина, обдарована здатністю передбачати майбутнє. Через нього смертним звіщується воля безсмертного Творця. У Біблії вміщено книги пророків – великих і малих (із великих

пророків: Ісайї, Єремії, Єзекіїля; 13 – малих: Даниїла, Осії, Йоїля, Амоса, Овдія, Йони, Михея, Наума, Авакума, Софонії, Огія, Захарії, Малахія).

Новий Заповіт складається з Чотириєвангелія (від святого Матвія, Марка, Луки, Іоана); Книг історичних: Дії святих апостолів; Послання апостола Павла: до римлян, I і II до коринтян, до галатів, до ефесян, до филипян, до колосян, I і II до солунян, I і II до Тимофія, до Тита, до Филимона, до євреїв; Соборних послань: святого апостола Якова, I і II святого апостола Петра, I і II і III святого апостола Івана (Іоана), святого апостола Юди. Є тут і Книга пророцька: Об'явлення (Одкровення) Іоана Богослова (Апокаліпсис).

До наших днів не дійшли оригінали книг Біблії. Найдавніші списки єврейських рукописів датуються II ст. до н. е. – I ст. н. е. їх було знайдено на узбережжі Мертвого моря та в Єгипетській пустелі. Від VIII ст. н. е. до нас дійшов один з повних текстів Єврейської Біблії – рукопис масорецький (копія X ст. зберігається в Санкт-Петербурзі).

У книгах Старого Заповіту – багато сюжетів, що стали популярними у світовій літературі, образотворчому мистецтві (Відродження – Рафаель, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Рембрант, Веласкес, Ботічеллі, Тиціан, Тінторетто, Веронезе, Дюрер, серія малюнків Т. Шевченка «Притча про блудного сина»; в українській літературі – це творчість Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, В. Барки і поетів «Розстріляного Відродження»).

Книги Нового Заповіту оформилися остаточно в єдине ціле у II ст. н. е. їх канонізував (остаточно ствердив) Лаодинійський церковний собор 364 року. Дослідник Біблії Генрі Гелей вважає, що євангеліст Матвій відтворює образ Ісуса-Месії, Марко – показує Ісуса Чудесного, Лука

– Ісуса-Сина Людського, Іоан – Ісуса-Сина Божого. Послання святих апостолів Павла, Петра, Якова роз'яснюють головні положення вчення Ісуса Христа: про добрі справи, любов до ближнього, про спасіння Благодаттю, а не Законом. Заключна частина – Об'явлення (Одкровення) Іоана Богослова – змальовує картину другого пришествя й остаточної перемоги Христа.

Нині достовірно відомо, що всі чотири Євангелії були написані в I ст. н. е., тобто тоді, коли євангельські події відбувалися на землі. Чорнобильську катастрофу пов'язують із пророцтвом Апокаліпсиса, де Іоан передвіщав кінець світу, який мав статися через занепад віри, падіння моралі. Після аварії в Чорнобилі людям пригадалися рядки з останньої книги новозавітних писань: «І засурмив третій ангел, – і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок і на водні джерела. А імення зорі тій – Полин. І стала третина води, як полин, і багато людей помирили з води, бо згіркла вона...». Цей трагічний образ дав поштовх до створення десятків художніх творів на чорнобильську тематику: В. Яворівський, «Марія з Полином у кінці століття»; І. Драч, «Чорнобильська Мадонна»; Є. Гуцало, «Креморій нації». Образ дикого звіра, що «мав два роги», а говорив як «дракон», постає в романі В. Барки «Жовтий князь». (До речі, В. Барка здійснив один з перекладів Апокаліпсиса українською мовою). В часи Київської Русі Біблія потрапила до нас як Кирило-Мефодіївський переклад.

Найдавніші Біблії в Україні: Остромирове Євангеліє (1056–1057 рр.) – найдавніша писана кирилицею книга Новозавітна; Реймське Євангеліє (I частина XI ст.), що його вивезла дочка Ярослава Мудрого Анна до Франції; українською мовою Євангеліє було переписане у місті

Пересопниця (поблизу Рівного) – 1561 р. (Пересопницьке Євангеліє); Острозька Біблія (1581 р.).

Перший переклад повної Біблії українською мовою здійснили П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, І. Пулюй (1903 р., Відень). У 1962 р. – митрополит Огієнко Іван. В Україні особливим авторитетом користувався Псалтир, за яким учили дітей читати. Переспіви Псалтиря знаходимо у П. Гулака-Артемівського, М. Максимовича, Т. Шевченка, С. Руданського, І. Франка, П. Куліша, Лесі Українки, Ліни Костенко та інших письменників.

Ключові слова: *Старий Заповіт, Новий Заповіт, цар-письменник Соломон, Пісня над Піснями, Давидові псалми (Псалтир), Книги пророків, гімн, псалом, повчання, біблійний пророк.*

Запитання та проблемні завдання

1. Висвітліть мотиви та образи Святого Письма у літературі періоду Київської Русі.

2. Як біблійні мотиви відображено у прозі XVI–XVII ст.?

3. За допомогою яких художніх образів Біблії розвивалася драматургія XVII–XVIII ст.?

4. Схарактеризуйте біблійні мотиви у творчості Григорія Сковороди.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть інфографіку біблійних мотивів та образів, змальованих у художніх творах: періоду Київської Русі, прозі XVI–XVII ст., драматургії XVII–XVIII ст., Г. Сковороди.

2. Письмово проаналізуйте засоби відображення Святого Письма в одному з художніх творів: періоду Київської Русі («Повість минулих літ», «Слово про Закон і Благодать», «Повчання» Володимира Мономаха); прози XVI–XVII ст. (проповідницькі твори); драматургії XVII–

XVIII ст. («Слово про збурення пекла», «Воскресіння мертвих» Георгія Кониського); творчості Г. Сковороди.

3. Створіть мультимедійну презентацію ««Кобзар» і Біблія».

4. Укладіть термінологічний словник до теми «Біблія і давня українська література».

5. Напишіть есе на теми: «Григорій Сковорода й усна народна творчість», «Українське барокове богомислення».

6. Підготуйте доповіді «Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – поч. XX століття», «Біблія та українська література».

7. Складіть тести з 20 запитань та відповідей для гіпотетичної контрольної роботи «Біблія і давня українська література».

Література до теми

1. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 2 т. Львів, 2006.
2. Барка В. «Кобзар» і Біблія. *Слово і час*. 1993. № 7.
3. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – поч. XX століття. К., 1999.
4. Головащенко С. Біблієзнавство. Вступний курс навч. посіб. К., 2001.
5. Сулима В. Біблія і українська література. К., 1998.
6. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. Х., 2001.
7. Шевчук В. Як би я викладав уроки Біблії в середній школі. *Слово і час*. 1991. № 1.

Базова література до курсу «Фольклор»

1. Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. Т. 1. К.: Либідь, 1993. 392 с.
2. Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. К.: Редакція часопису «Народознавство», 2001. 576 с.

3. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / Упоряд. Н. С. Шумада. К.: Веселка, 2005. 606 с.
4. Іваницький А. Українська народна музична творчість. К.: Музична Україна, 2008. С. 17–32.
5. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості / Упор. Н. Шумада. К.: Веселка, 1989. 606 с.
6. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. К.: Знання- Прес, 2006. 592 с.
7. Семенов О. М. Український фольклор: навч. посіб. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 256 с.
8. Українське народознавство: навч. посіб. / За ред. С. П. Павлюка. К.: Знання, 2006. 568 с.

Базова література до курсу «Давня література»

1. Береза І. Ю., Руссова В. М. Історія української літератури (Давня література): навч. посіб. Миколаїв: ЧДУ ім. Могили Петра, 2011. 168 с.
2. Грицай М. С., Микитась В. Л., Шолом Ф. Я. Давня українська література: підруч. Київ: Вища школа, 1978. 415 с.
3. Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. Т. 1. К.: Либідь, 1993. 392 с.
4. Давня українська література. Київ: Центр учб. літератури, 2018. 450 с.
5. Давня література: курс лекцій із дисципліни «Фольклор і давня література» / укладач Г. П. Калантаєвська. Суми : Сумський державний університет, 2015. 71 с.
6. Давня українська література: словник-довідник / авт.-уклад. Б. Білоус, П. Білоус, О. Савенко; за ред. П. Білоуса. Київ : Академія, 2015. 208 с.
7. Данькевич Ю. В., Курило Л. М. Давня українська література, нова українська література, новітня

- українська література: Навчальний посібник. Луганськ: «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2010. 224 с.
8. Історія української літератури: у 12. Т. 2: Давня література (друга половина XVI – XVIII ст.). Київ : Наукова думка, 2014. 840 с.
 9. Новик О. Історія української літератури (давньої): навч. посіб. для ВНЗ; Бердян. держ. пед. ун-т ; Ін-т філології. Київ : Центр учб. літ., 2016. 224 с.
 10. Руссова В. Барокові джерела української літератури XIX–XXI ст.: практикум. Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. 68 с.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (КІН. XVIII – XIX СТОЛІТТЯ)

РОЗРОБНИК: *Інна Родіонова,*
к. філол. н., доцент

Анотація

У процесі вивчення дисципліни «Історія української літератури» визначено загальнонаціональні тенденції розвитку літератури у зв'язках з іншими літературами, виявлено риси взаємовпливу та специфіки в українському й світовому літературно-мистецькому процесі; окреслено історичну змінюваність напрямів, жанрів і стилів, сформовано знання студентів про основні етапи розвитку української літератури упродовж XIX століття; з'ясовано специфіку жанрово-стильових та ідейно-художніх особливостей української літератури означеного періоду; розкрито основні аспекти з проблем розвитку української літературно-естетичної думки; закріплено знання літературознавчих понять; встановлено характерні особливості індивідуального стилю митців; проаналізовано іманентні риси української прози, поезії та драматургії; досліджено художні твори, зважаючи на динаміку літературно-художніх стилів, змінність

естетичних концепцій в історії української літератури, використовуючи відповідні праці з літературознавства, літературно-критичні розвідки та художні тексти.

Ключові слова: жанрова специфіка, романтизм, сентименталізм, просвітницький реалізм, новаторство.

Summary

In the process of studying the discipline "History of Ukrainian Literature" national trends in the development of literature in relation to other literatures are identified, features of interaction and specificity in the Ukrainian and world literary and artistic process are also identified; the historical variability of directions, genres and styles is outlined, knowledge of students about the basic stages of development of the Ukrainian literature during the XIXth century is formed; the specifics of genre-style and ideological-artistic features of the Ukrainian literature of the specified period are clarified; the main aspects of the problems of development of Ukrainian literary and aesthetic thought are revealed; consolidated knowledge of literary concepts; the characteristic features of the individual style of the artists of the "Shot Renaissance", the sixties movement, the postmodern period are established; the immanent features of Ukrainian prose, poetry and drama are analyzed; works of art are studied, taking into account the dynamics of literary and artistic styles, the variability of aesthetic concepts in the history of Ukrainian and world literature, using relevant works on literary studies, literary-critical explorations and artistic texts.

Key words: genre specificity, romanticism, sentimentalism, enlightenment realism, innovation.

ТЕМА 1

Традиції і новаторство І.П. Котляревського у творенні поеми та нової драми

Домінантні проблеми теми

В український літературний процес І. П. Котляревський (1769–1838) увійшов своїми «Енеїдою» та «Наталкою Полтавкою» «начебто випадково, грайливо, «несерйозно», надягнувши на себе розважальну маску», – зазначає М. Жулинський, – «тим часом і герой, і сюжет цієї поеми (сюжет мандрів і пошуків нової вітчизни) приховують глибокий символічний сенс. Йдеться ж бо тут про пошук нової України, про зусилля не десь далеко за морськими просторами, а на тій-таки земній території побудувати Україну нової культури, Україну нового духовного життя». Основою для такого зрушення мала стати мова українського простого люду.

Історія видання поеми. «Енеїда» стала твором усього життя автора, оскільки писав він її близько 30 років. Перші три частини поеми під назвою «Энеида на малороссийский язык перелицованная И. Котляревским» видані без відома автора в Петербурзі заходом колезького асесора М. Парпури (1798 р.). Друге видання поеми під тим же заголовком, у трьох частинах і коштом того ж поміщика було здійснено 1808 р. Третє видання, доповнене четвертою частиною, вийшло 1809 р. під назвою «Вергилиева Энеида, на малороссийский язык переложенная И.Котлеревским». На відміну від двох попередніх видань, які були здійснені без відома й згоди автора, третє цілком відповідало намірам І. Котляревського. Останні частини поеми були закінчені у 20-х роках XIX століття. У повному виданні твір було надруковано вже після смерті поета у 1842 р. Історія написання й видання твору тісно пов'язана зі стрімким

процесом розвитку нової літератури, наближенням її до реалізму. Тому в останніх частинах твору помітно, як бурлеск поступається реалістичним засобам.

За жанром «Енеїда» Котляревського є бурлескно-трагедійною переробкою епопеї римського поета Публія Вергілія Марона (70-19 роки до н.е.), котрий так повністю і не завершив твір. Як говорить уже сама назва античної поеми, в ній йшлося про діяння Енея, відомого троянського героя, сина царя Анхіза і богині Венери, якого римська офіційна традиція вважала родоначальником римського народу і, зокрема, предком імператорського роду Юліїв. До цього роду також належав Октавіан, прозваний Августом, тогочасний правитель Риму і величезних територій навколо всього Середземномор'я, підкорених Римом упродовж тривалих загарбницьких воєн. За міфом, Еней після зруйнування греками Трої збирає вцілілих краян і йде шукати вільних земель, де можна було б заснувати нову державу. У першій частині епопеї Вергілія, написаній за прикладом гомерівської «Одіссеї», докладно розповідається про довгі, виснажливі мандри троянців. Друга частина римської поеми, написана за іншим грецьким епічним твором – епопсею «Іліада», присвячена зображенню тривалої війни троянців та їхніх союзників проти одного з італійських племен – рутулів (перемога Енея у двобої з вождем рутулів – Турном).

До історії написання поеми «Енеїда». І. Котляревському довелося жити й працювати в епоху падіння давніх суспільних форм і водночас значних суспільних зрушень, як то Коліївщина і зруйнування Запорізької Січі 1775 р., реформування козацьких військ у регулярні карабінерські полки й остаточне санкціонування кріпацтва 1783 р., французька революція і російсько-турецька війна 1806–1807 рр., наполеонівські війни і польське революційне повстання 1830–1831 рр. Вже це

давало можливість поетові відтворити живу дійсність та суспільні реалії другої половини XVIII – початку XIX століття, осмислити їхні закономірності. Дослідити долю України та її народу в історичному плані допомогли І. Котляревському також матеріали широко відомих козацьких літописів Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка, «Історія Русів», історичні пісні й думи. Тож поява поеми наприкінці XVIII ст. була на часі, оскільки саме життя вимагало від творчої української інтелігенції показати безсмертя свого народу, його героїчну боротьбу за свободу, уславити його волелюбні прагнення і високі душевні якості, піднести на небувалі до того часу висоти його історію, культуру, мову.

Патріотичні мотиви в «Енеїді». Втілення в образі Енея і троянців (Низа, Евріала) волелюбних прагнень українського народу, його високих моральних якостей. Неординарне змалювання характерів. Ідея незнищенності українського народу. Утвердження в поемі народної моралі в дусі просвітництва. Яскраві картини пекла і раю, вираження народних поглядів.

Сатиричне викриття українського панства, чиновництва і козацької старшини в образах богів (Зевс, Юнона, Венера, Еол, Зефір, Нептун, Меркурій) та земних героїв (Латин, Амата, їхня донька Лавився, Турн). Засоби гумористичного та сатиричного зображення в поемі. Використання художнього прийому алюзії при змалюванні української історії.

«Енеїда» – енциклопедія українського життя XVIII ст.» (М. Рильський). Реалістичне змалювання в поемі картин народного побуту, звичаїв, обрядів, повір'їв. Використання казкових і пісенних образів, народної розмовної мови, її синонімічного багатства, народних прислів'їв та приказок. Реалізм і народність поеми.

Оригінальність віршованої форми (утвердження силаботонічної системи віршування, строфічна будова, римування). Значення поеми в історії української літератури, її місце у світовій літературі. Роль «Енеїди» у формуванні національної свідомості народу. Її широке використання в інших видах мистецтва (художник А. Базилевич, композитор М. Лисенко, сценічна історія в Київському театрі ім. І. Франка). Відзначення у світі 200-річчя з дня народження письменника та 200-річчя виходу «Енеїди».

Новаторство І. Котляревського – драматурга. Соціально-побутова драма І. Котляревського «Наталка Полтавка» – перший драматичний твір нової української літератури. Полемічна спрямованість твору: «Наталка Полтавка» як реакція на появу «Козака-віршотворця» О. Шаховського. Специфіка жанру («малоросійська опера»), використання традицій української драматургії і театру та її новаторство. Особливість сюжету і композиції (концентрація дії в часі і просторі). Поетичний образ Наталки Полтавки, дівчини з народу, що відстоює свою людську гідність та бореться за своє щастя. Її високі моральні якості. Глибоке розкриття внутрішнього світу героїні.

Волелюбний Микола і благородний Петро у творі як побратими. Відмінність у їхніх характерах. Образи виборного і возного у п'єсі як представників сільської верхівки, неодномірність їхніх характерів. Зображення у творі духовної і моральної вищості представників трудового народу над представниками панівних класів.

Просвітницький реалізм і народність п'єси, її зв'язки з західноєвропейською драмою («Добра пані» К. Гольдоні, «Сільський чарівник» Ж.-Ж. Руссо та ін.), елементи сентименталізму і мелодраматизму в кінці п'єси. Пісні та їх роль у творі. Драматургічна майстерність діалогів і

монологів, влучність ремарок, індивідуалізація мови персонажів, засоби вираження комічного.

Сценічна історія «Наталки Полтавки». Найвидатніші актори-виконавці головних ролей у п'єсі. Її значення для подальшого розвитку української драматургії й театру. Опера М. Лисенка «Наталка Полтавка» (1890р.). І. Карпенко-Карий про п'єсу І. Котляревського («Наталка Полтавка» є праматір'ю українського театру).

«Москаль-чарівник» – перший водевіль нової української літератури. Художнє зображення національних характерів у образах Чупруна, Тетяни, Финтика. Використання традицій українського вертепу. Сценічна історія водевілю (Михайло Щепкін у ролі Чупруна). З «Москаля-чарівника» починається формування українського водевілю й комедії.

Значення творчості І. Котляревського в українській та світовій літературах. Т. Шевченко та І. Франко про І. Котляревського. Вшанування пам'яті письменника.

Ключові слова: *бурлеск, травестія, просвітницький реалізм, алюзія, іронія, сарказм, опера, водевіль, соціально-побутова драма..*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. І. Котляревський – засновник нової української літератури. Розкрийте джерела його світогляду і творчості.

2. Проаналізуйте зв'язок «Енеїди» І. Котляревського з українською бурлескною традицією XVIII ст. та травестійними прийомами бароко.

3. У чому жанрова специфіка, проблема стилю «Енеїди» І. Котляревського, ідейно-тематичні особливості поеми з точки зору культурно-історичної ситуації в Україні початку XIX ст.?

4. Риси яких літературних напрямів увібрала в себе «Енеїда» І. Котляревського?

5. Знайдіть і проаналізуйте уривки, в яких змальовується українське військо доби козаччини.

6. Чим відмінна травестія «Енеїди» І. Котляревського від інших європейських переробок?

7. Наведіть приклади бурлеску й травестії у тексті поеми «Енеїда».

8. Як зображено в «Енеїді» минуле України й сучасну І. Котляревському дійсність? Проаналізуйте стильові особливості цих двох планів.

9. Вмотивуйте художню майстерність І. Котляревського (оновлення «сміхової культури» (знижені образи, пародіювання, гіперболізація, різні лексичні шари); особливості мови і вірша «Енеїди»).

10. Фольклорні елементи і проблема національного характеру в поемі.

11. Історія написання, постановки і публікації «Наталки Полтавки». Жанрова специфіка твору. Життєва основа п'єси, характер конфлікту, фольклорні елементи, народність. Роль народної пісні, особливості мови твору.

12. Чим, на вашу думку, пояснюється популярність п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка» у наш час?

13. Водевіль І. Котляревського «Москаль-чарівник»: жанр, конфлікт, зв'язок з фольклором (пісні, танці); комізм ситуацій, дидактична розв'язка; порушення фатальної для українства проблеми «білінгву».

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента). Укладіть хмару слів.

4. Підготуйте цікаві факти про особу письменника (відеоматеріали).

5. Зобразіть схематично (на карті) поетапний рух мандрів Енея з троянцями.

6. Визначте класифікацію пісень, використаних у «Наталці Полтавці», з'ясуйте їх функції.

Література до теми

1. Грабович Г. Семантика котляревщини. До історії української літератури: Дослідження, есеї, полеміка. К., 2003.
2. Гундорова Т. «Малоросійський маскарад»: колоніальний дискурс в «Енеїді» Котляревського і навколо неї. *Українська мова та література*. 2004. №25/28.
3. Жулинський М. Духовна епоха в історії України: До 200-ліття виходу в світ «Енеїди». *Київська старовина*. 1998. № 5.
4. Зеров М. Українське письменство ХІХ ст. Твори: У 2-х т. К.: Дніпро, 1990. Т.2: Історико-літературні та літературознавчі праці.
5. Любченко В. Літературна спадщина І.Котляревського в оцінці С.Єфремова. *Київська старовина*. 2004. №6.
6. Мелешко В. Чи така вже проста «Енеїда» (Дискусійні питання творчості І. Котляревського). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 1999. №3.
7. Неборак В. Перечитана «Енеїда»: Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія. Львів: ЛВІЛШ–Астрон, 2001.
8. Слоньовська О. «Еней – троянець чи запорожець, національний герой чи розважальний персонаж?» *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 1999. №3.
9. Смиченко-Волинська О. В ньому заговорила Україна: До проблеми витрактування Івана Котляревського як

- першого українського національного письменника. *Літературна Україна*. 1999. № 18. 6 травня. С.7.
10. Шудря М. Пам'ятник козацької Трої: «Енеїда» Котляревського – енциклопедія козацького життя України XVII-XVIII століть. *Українська мова і література*. 1998. № 20.

ТЕМА 2

Розвиток жанру байки на національному ґрунті ***Домінантні проблеми теми***

Байка – один із найпопулярніших жанрів НУЛ поч. XIX ст. Її характерні ознаки: народність і етнографізм, гумористичне та сатиричне спрямування, алегоричність форми (іносказання), літературні та фольклорні джерела. Українську реалістичну байку XIX ст. започаткували П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, П. Білецький-Носенко, Є. Гребінка, оскільки, навіть запозичивши сюжети для своїх творів, вони надали цьому жанру національного колориту, використовували мову, наближену до літературної. Змалювання стосунків між поміщиками і простим народом – центральна тема їхньої творчості. Ідеям часу найбільше відповідали такі ознаки байки: порушення актуальних проблем суспільства, гумористично-сатиричний, подекуди викривальний тон, демократизм авторської оцінки, тяжіння до побутової конкретності, орієнтація на масового читача.

М. Зеров обґрунтував популярність жанру байки «літературними поглядами і потребами тогочасного автора і читача». Про суспільне призначення байки говорив видатний український учений О. Потебня, вважаючи її «одним із способів пізнання життєвих стосунків, характеру людини» («3 лекції по теорії словесності»).

У своїй сукупності просвітительська байка перших 10-річ XIX ст. дає досить повну й достовірну картину суспільного життя, побутових відносин, звичаїв і моралі

того часу. Викривально-сатиричний пафос байкових творів, як правило, спрямований на осуд соціальної несправедливості, викриття панської сваволі, паразитичного життя соціальних верхів суспільства, на критику неправого судочинства (хабарництва і крутіства суддів) та різних утисків з боку державної адміністрації. Пояснюючи вчинки людей та риси їх характеру безпосереднім впливом суспільного середовища і життєвих обставин, проникаючи в соціальну природу конфлікту, байка утверджувала позастанову цінність особистості, моральні принципи трудової людини, протиставляючи їх панській аморальності. Таким чином, байка стала одним із найбільш оперативних і дійових жанрів просвітительського реалізму.

Байкарська спадщина *П. П. Гулака-Артемовського* (1790–1865) представлена байками-казками (великий обсяг, розгорнутий твір), власне байками (твір, що відповідає традиційним вимогам жанру) та байками-приказками (максимально стислий, афористичного плану твір). Незаперечним вважається вплив на байкаря польського письменника-класициста XVIII ст. І. Красіцького. Під час учителювання в родинах польських магнатів П. Гулак зацікавився польською літературою, ознайомився з суспільно-політичними й морально-етичними проблемами, котрі хвилювали польську громадськість.

Перша байка-казка «Пан та Собака» (за підписом «Б...й...ь» Петръ Артемовский-Гулакъ) порушила злободенні питання суспільного життя: глибоке співчуття до безправного становища кріпаків, гостра сатира на деспотизм і свавілля панства. Алегоричний образ Рябка, як втілення цілого закріпаченого українського народу, протиставляється постаті поміщика-деспота. Ця «казка» відіграла помітну роль в розвитку жанру байки на Україні.

Це була, по суті, перша українська літературна (віршова) байка, написана зі свідомою орієнтацією письменника на фольклор, на живу розмовну мову.

Байкою-казкою «Солопій та Хівря...» П. Гулак-Артемівський вирішує проблему вибору. Осміяння у байці піддіються не лише часто нерозважливе експериментаторство в галузі сільського господарства, а, більшим чином, незнання, нерозуміння експериментаторами суті й мети впроваджених експериментів, а тому і не споживання користі з цих експериментів. Письменник виступає і проти авторитаризму в таких справах, що потребують роботи колективної думки і спільної основи цієї думки – рішення та дії. Згодом П. Гулак-Артемівський відмовляється від надто розгорнутого сюжету й створив кілька байок, досить неоднорідних за ідейним змістом: «Гюхтій та Чванько» (іронічне змалювання двох недолугих «віршомазів», твори яких ніхто не читає; епіграф до байки як естетичне кредо автора), «Дві пташки в клітці» (оспівування прагнення людини до волі), «Батько й син», «Рибка» (порушено проблему соціальної нерівності, автор закликає не тягатися з «великими рибами», а задовольнятися тим, що дає життя). За основу останніх байок П. Гулака-Артемівського також взяті твори польського байкаря. На відміну від байок-казок, вони не переобтяжені побутовими подробицями. Чотирирядкові байки-приказки «Дурень і Розумний», «Цікавий і Мовчун», «Лікар і здоров'я», є, по суті перекладами творів І. Красіцького на побутові теми. Це байки-приказки: стислі, чотирирядкові, вони нагадують розгорнуті прислів'я. Байки П. Гулака-Артемівського збагатили українську літературу новими темами, жанровими різновидами, системою художніх образів, вибудованою на етичних засадах українського народу і представлених як етнотип – із притаманною їм

етнохарактеристикою. У його байках показані характерні сторони народного життя, що вже відповідало новому духові – ідеям просвітництва, початкам реалізму.

Є. П. Гребінка (1812–1848) – новатор байки. Початок літературної діяльності Гребінки, яка тривала майже 20 років, припадає на навчання в ліцеї (Ніжин), останні твори письменника, датовані 1848 р. У творчому доробку Гребінки байки, ліричні вірші українською та російською мовами, два романи, повісті та численні оповідання.

Байкарськими творами Є. Гребінка здобув славу визначного українського байкаря. Як пише дослідник П. П. Хропко, збірка байок Гребінки «Малоросійські приказки» (Петербург, 1834 р., 2-ге вид-ня – 1836 р.), стала визначним явищем у процесі зміцнення реалістичних тенденцій у новій літературі. Вона хоч і складала собою всього 27 творів, цінна була насамперед реалістичними та високохудожніми замальовками: тут були виразні характери, типи, обставини українського народного життя. В основу своїх байок письменник взяв сюжети творів І. Крилова, проте в нього – українські характери, обставини українського життя. Українізація цих сюжетів і робить байки Є. Гребінки оригінальним явищем, важливим у розвитку нової реалістичної літератури. Удосконалюючи досвід попередників (Г. Сковороди, П. Гулака), він відмовився від розгорнутої, ускладненої байки-казки, разом з тим, не зійшов і на маленькі байки-прибаутки, і створив, «перші зразки тієї реалістичної віршованої байки, що стала в українському письменстві еталоном цього жанру» (П. Хропко).

Поділ байок на групи за ідейно-тематичним спрямуванням: *сатиричні* та *гумористично-повчальні*. До першої групи належить: критика несправедливого феодального суду («Ведмежий суд»), засудження бюрократично-чиновницького апарату («Рибалка»),

свавілля владних («Будяк та Коноплиночка»), ствердження моральної вищості простого народу над панами («Пшениця», «Ячмінь»), протиставлення інтересів простих трудівників і панів («Рожа да Хміль», «Школяр Денис», «Вовк і огонь»). У байках на морально-етичні теми Є. Гребінка засуджує: хвалькуватість («Дядько на дзвіниці», «Ворона і Ягня», «Могилині родини»), подружню невірність («Грішник»), егоїзм («Горобці та Вишня»). Між цими двома планами: морально-етичною та суспільною візіями життя у байкарських творах Є. Гребінки завжди наявна гармонія.

Байки Є. Гребінки становлять новий етап у розвитку української байки. У них виявилися такі риси поезики: деталізація побуту, пейзажне оформлення, риси народного гумору, народна мова, виклад матеріалу від імені простої людини (найчастіше у формі монологу селянина), уведення фіктивного оповідача, індивідуалізація мови персонажів, етнографізм, окреслення часопростору.

Л. І. Боровиковський (1806–1889) працювати в цьому жанрі почав у 1830–1831 рр., друкувати ж байки – у 1841 р. в літературному альманасі «Ластівка». Як байкар став відомий лише після виходу великої збірки «Байки і прибаютки Левка Боровиковського» (177 творів), виданої А. Метлинським (Київ, 1852 р.). Морально-дидактичне начало байок та просвітницька орієнтація. Саме Л. Боровиковський утвердив в українській літературі новий тип байки – байку-приказку (максимально конденсовану до 2-ох рядків), афористично-гумористичну приповідку і в цьому новаторський, самобутній характер його байкарської спадщини.

Найприкметнішою рисою байок Л. Боровиковського є їхній органічний зв'язок з фольклором, що його поет вивчав, збирав і пропагував протягом десятиліть. У приказках і прислів'ях, як і взагалі у фольклорній

творчості, письменник знаходив цікаві сюжети й образи, влучний народний дотеп, грайливу іронію тощо. В основі багатьох байок і приповідок Л. Боровиковського – казка, анекдот, часом і просто гостре влучне слово. Більшість його байок присвячено побутовій тематиці, проблемам загальнолюдської моралі, вони мають стислий сюжет, в них відсутня розгорнута мораль, а замість широкої повчальної кінцівки – афоризм, виражений приповідкою або прислів'ям. Головні теми байок: засудження суспільства, де владарюють гроші та протекціонізм («Багатий, Бідний»); висміювання феодально-кріпосницької системи суду, необмеженої влади чиновників («Суд», «Голова», «Громада», «Суддя»); висміювання й засудження людських вад: лінощі, пияцтво, дурість, хвалькуватість («Крикун», «Злодій», «Розбійник», «П'яний», «Скупий», «Жіночий язичок», «Дорожній Стоп»). У своїй творчій практиці Л. Боровиковський спирався насамперед на Езопа та польського поета І. Красіцького, якому український поет зобов'язаний у першу чергу не сюжетами й темами, а самою формою, виключно лаконічною манерою викладу. Чільне місце в байкарській спадщині Л. Боровиковського посідають твори із запозиченими з фольклорних джерел сюжетами, насамперед з народних приказок, прислів'їв, анекдотів.

***Ключові слова:** байка, алегорія, іронія, сатира, сарказм, езопова мова.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Які жанрові різновиди мала байка в НУЛ?
2. Проаналізуйте жанрові різновиди байок П. Гулака-Артемовського:

«Пан та Собака», «Солопій та Хівря або горох при дорозі», «Тюхтій та Чванько», «Дві пташки в клітці», «Рибка».

3. Розкрийте національний колорит та сатиричне спрямування байок П. Гулака-Артемівського, їх фольклорну основу.

4. Аргументовано представте байки збірки Гребінки «Малороссийские приказки», довівши їх просвітницький характер і суспільно-сатиричне спрямування «Школяр Денис», «Пшениця», «Рибалка», «Будяк і Конопляничка», «Рожа да хміль», «Ведмежий суд», «Ячмінь», «Віл», «Лебідь і Гуси» та ін.

5. Встановіть особливості поетики байок Є. Гребінки.

6. Умотивуйте особливості форми байок Л. Боровиковського: жанрові різновиди міні-байки (байка-приказка, байка-прибаутка); представте їх тематична класифікацію.

7. Чому саме у добу Просвітництва байка набула актуальності?

Система самостійної роботи до теми

1. Проаналізуйте на прикладі байки одного з вказаних авторів риси народного гумору, манеру розповіді, народну мову, деталі побуту, пейзажне оформлення тощо.

2. Вивчіть напам'ять 1 байку кожного автора.

3. Розробіть презентацію до теми.

4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Задорожна Л. Євген Гребінка: Літературна постать. К., 2000.
2. Зеров М. Котляревщина. П.П. Гулак-Артемівський / Зеров М. Твори: У 2 т. К., 1990. Т.2.
3. Зубков С.Д. Байкар і поет Гребінка / Гребінка Є. Байки Поезії. К., 1990.

4. Кизилів В. Левко Боровиковський / Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини ХІХ ст. / За ред. О. Галича. К.: Центр навч. літ., 2006. 392 с.
5. Кочубей Я. Творчість Євгена Гребінки. К., 1999.
6. Степанишина Ю. Розвиток українського байкопису: від Григорія Сковороди до Леоніда Глібова. Українська література в загальноосвітній школі. 2000. № 3. С. 55-63.
7. Куценко Л. Байка П. Гулака-Артемівського «Пан та Собака». *Дивослово*. 2003. №8.
8. Федченко П. Слідом за Котляревським: Є. Гребінка: сатиричне і ліричне. *Урок української*. 2003. №1.

ТЕМА 3

Сентиментально-реалістична проза

Григорія Квітки-Основ'яненка

Домінантні проблеми теми

Свою подвижницьку діяльність Г. Ф. Квітка-Основ'яненко (1778–1843) спрямовував на активізацію розвитку в Україні освіти, культури, літератури, мови. Письменник багато зробив для того, щоб український просвітницький реалізм склався в цілісну художню систему. Жанрове розмаїття спадщини Г. Квітки (поезія, проза, драматургія, публіцистика). Поява першої збірки нової української прози – «Малороссийские повести, рассказываемые Грицьком Основьяненком» (1834; 1837 – 2-га кн.) була зумовлена потребами часу, які вимагали аналітично-пізнавального зображення дійсності в її широкому охопленні. Г. Квітка-Основ'яненко був єдиним прозаїком нової української літератури аж до кінця 40-х років ХІХ століття. Його прозові твори українською мовою поділяються на дві основні групи: сентиментально-реалістичні повісті та бурлескно-реалістичні оповідання і повість.

Сентиментально-реалістичні повісті Г. Квітки-Основ'яненка («Маруся», «Сердешна Оксана», «Козирдівка», «Щира любов») реалістично передають український побут і звичаї. В дусі сентименталізму в них зображено національні характери представників трудового народу з багатим духовним світом та високими моральними якостями.

Сентименталізм був для автора не самоціль, а засіб. Мета ж його творів – реалістично показати життя, викривши недоліки. Центральним персонажем кожної з повістей виступає сільська дівчина. Критикуючи суспільні порядки, Г. Квітка свій ідеал переносить у морально-етичну сферу. Природу конфлікту в його творах можна визначити як конфлікт обов'язку і почуття. Основна колізія цих повістей – долання позитивними героями з трудових верств суспільних і соціально-побутових перешкод, що виникають на шляху до влаштування їхньої долі, чи долі ін. людей.

В основі повісті «Маруся» (1832) соціально-побутовий конфлікт: заможний селянин забороняє своїй доньці виходити заміж за бідного парубка-сироту, якому до того ж загрожує важка 25-річна солдатчина. Правдиве змалювання побуту, звичаїв, обрядів у творі. Пейзажні картини та їх роль у передачі настроїв персонажів. Поетичний образ України створено засобами народної творчості: українські балади, ліричні, весільні пісні, фольклорні мотиви (любові, розлуки, смерті закоханих). «Марусею» Г. Квітка поставив за мету не лише зачепити душу читача оповіддю про долю прекрасної, сповненої доброчесностей Марусі та її коханого Василя, яким, незважаючи на силу їх взаємних почуттів, доля не дала змоги спізнати родинного щастя, а й довести спроможність української мови виявити найтонші порухи людської душі. Художня ідея твору – показ

кохання як перетворення людини, яка відчуває себе, насамперед, особистістю. Морально-етичний підхід в оцінці літературних характерів. Ідеалізація Наума Дрота як носія народної християнської моралі. Значення повісті: вперше в європейській літературі селянин став літературним героєм.

Сентиментально-реалістична повість «Сердешна Оксана» (1838) піднімає тему соціально-моральних відносин між паном капітаном та селянською дівчиною Оксаною. Причина життєвої драми героїні повісті не стільки соціальна, як моральна. До такого висновку підводить читача письменник. У дидактично-осудливому плані він зазначає, що легковажність, гордіня, намагання дівчини перейти у вищий соціальний стан завдяки зближенню з капітаном – це великий гріх, який їй доводиться спокутувати закономірними стражданнями. Обман офіцера змушує Оксану позбутися ілюзій: вона проходить низку нелегких випробувань життям, щоб згодом повернутися до рідної домівки і стати доброю донькою для своєї матері й доброю матір'ю для свого сина. Таким чином, Оксана виявляє стійкість і здобуває певну моральну перемогу над своїм кривдником. Майстерність композиції твору, психологічної характеристики персонажів. Популярність повісті серед читачів, її переклади російською та французькою мовами. «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка і «Катерина» Т. Шевченка: спільне та відмінне.

У центрі соціально-побутової повісті «Козир-дівка» (1836, надр. 1838) – соціальний конфлікт: головна причина поневірянь Левка – шахрайство, хабарництво чиновників на всіх державних рівнях. Сюжет твору – намагання Ївги, доньки заможного селянина Макухи, встановити справедливість, що дозволяє письменникові відтворити бюрократично-чиновницьку ієрархію на всіх рівнях влади.

Викривши байдужість і продажність чиновників, Г. Квітка-Основ'яненко протиставив їм вірність, сміливість, рішучість селян. Соціальний конфлікт вирішується в дусі просвітницького реалізму.

Ключові слова: реалізм, сентименталізм, повість, оповідання, автор, оповідач (наратор), персонаж, етнографізм, фольклоризм.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Розкрийте сутність сентименталізму як мистецького напрямку і його особливості у творах українського письменника.

2. Обґрунтуйте необхідність використання національного колориту в повісті «Маруся».

3. Які проблеми уможливають його видову класифікацію як сентиментально-реалістичної повісті?

4. У повісті часто трапляється слово «гріх». Що ви розумієте під цим поняттям? Наведіть приклади з тексту.

5. У чому схожі й відмінні поема Т. Шевченка «Катерина» й повість «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка, зокрема у трактуванні теми зведеної паном дівчини-селянки.

6. Які епізоди сентиментально-реалістичної повісті «Козир-дівка» свідчать про її суспільно-викривальний характер.

7. Поясніть, як вплинув світогляд Г. Квітки-Основ'яненка на ідейну спрямованість його творів?

8. Чи погоджуєтесь ви з думкою С. Єфремова про те, що тільки почавши писати українською мовою, Г. Квітка посів належне йому місце в історії української культури?

9. Чим відрізняються сентиментально-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка від творів європейських та російських сентименталістів?

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.
2. Представте досягнення митця у драматургії.
3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
4. Побудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).
5. Підберіть цікаві факти про особу письменника.

Література до теми

1. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини XIX ст. К., 2001.
2. Буторіна Н. Національні мотиви у творчості Григорія Квітки- Основ'яненка. *Слово і час*. 2005. № 6.
3. Вільна В. Гуманізм прози Г. Квітки-Основ'яненка і засади соціодетермінізму в оцінці творчості письменника. *Слово і час*. 2004. № 9.
4. Гороліс Л. З'ясування фольклорних джерел творів Г.Квітки-Основ'яненка. *Українська мова та література в школі*. 1994. № 10.
5. Жулинський М. Григорій Квітка-Основ'яненко / Слово і доля. К., 2001.
6. Ковалець Л. Про Квітчину «Сердешну Оксану» і не лише про неї. *Дивослово*. 1998. №5.
7. Лімборський І. Творчість Г. Квітки-Основ'яненка: генеза художньої свідомості, європейський контекст, поетика. Черкаси, 2007.
8. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль, 2007.
9. Трофименко В. Творчість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка і західноєвропейська просвітительська естетика. Суми, 2000.
10. Ятищук О. Григорій Квітка-Основ'яненко в духовній історії України. Тернопіль, 2003.

ТЕМА 4

Розвиток української романтичної балади

Домінантні проблеми теми

Найбільш вдалим намаганням створити жанр романтичної балади в українській літературі 20-х рр. був переспів *П. Гулака-Артемовського* (1790–1865) відомого твору *Й. В. Гете «Рибалка»*. Переспів, це було поширене явище в українській літературі поч. XIX ст. При цьому неодмінно передбачалось введення специфічних національних рис, мотивів, а часто змінювався і сам сюжет. Тому такі переробки набували ознак оригінальних творів і не повинні сприйматися як плагіат. В основу сюжету автор поклав поширену в усній творчості багатьох народів легенду про морську діву-русалку, яка своїми чарами топить юнака-рибалку. Система образів має чималий арсенал і в українському фольклорі, де русалки теж присутні. *П. Гулак-Артемовський* не захоплювався цим жанром, особливо розробкою історичної теми, як того потребує балада. Як викладач університету, що дбає про свою кар'єру, він був представником казенної науки, розглядав історію не як рух мас, а як процес зміни царів. Тому його не вабили ні героїчні теми, ні героїчні образи. Усе ж заслуга поета в тому, що він спромігся використати побутовий фольклор і його художні особливості.

А.Л. Метлинський (1814–1870) – поет, видавець, науковець. Поетичний доробок складається із однієї збірки «Думки і пісні та ще дещо» (Харків, 1839). Скомпонована вона із 30 оригінальних поезій (балад, медитацій, елегій) та перекладів із німецької, сербської, польської, чеської та словацької мов. *А. Метлинський* належав до когорти романтиків, що були розчаровані у сучасності, не вірили у майбутнє й ідеалізували минуле. Його псевдонім – *А. Могила* й епіграф до збірки («Ой в степу могила з вітром говорила») також є відбиттям творчого світогляду

поета: могила, степовий курган – символічний свідок втраченої минулої слави. Провідні мотиви поезії: туга за минулим, меланхолійні мрії про повернення козацької старовини (балади «Степ», «Кладовище», «Бандура», «Смерть бандуриста»,

«Підземна церква» та ін.), засудження зради Батьківщини і любов до рідної мови (поезії «Зрадник», «Рідна мова»); дидактично-побутова та пейзажна лірика («Старець», «Дитина-сиротина», «Покотиполе», «Ніч», «В'язонько»,

«Добрідень»). Поезії, представлені в збірці «Думки і пісні» – це балади, медитації, елегії. В них переважають поетична споглядальність, сум за минулим, ідеалізація старовини, песимістичний погляд на сучасність. Хоч основним джерелом творчості А. Метлинського були історичні пісні, народні повір'я й перекази, але добір їх і тлумачення були надто тенденційні, далекі від того, як їх сприймав сам народ. У баладах А. Метлинського елемент дивовижного, фантастичного підкорений завданню висловлення романтичної туги за козацькою старовиною. На відміну від фольклорних балад це твори короткі, малосюжетні, але сповнені кривавих жахів, моторошних картин мороку. У багатьох віршах Метлинський воскрешає своїх героїв, щоб підкреслити контраст між славним минулим України і похмурою сучасністю; оспівує могили або якусь річ, що нагадує минулу славу народу. У низці віршів А. Метлинського поетизація атрибутів старовини має тенденцію через метонімічний образ оживляти дух милих серцю поета давніх часів. Так, бандура – символ поезії козацького життя (сонет «Бандура»), «срібна старосвітська чарка» – свідок кращих часів, вона залишилась від козацького війська, і дорога тим, що її сріблястий блиск є ніби відсвітом іншого неповторного життя («Чарка»). Серед творів збірки є

майстерні зразки дидактично-побутової та пейзажної лірики («Перекотиполе», «Дитина-сиротина», «Старець», «Ніч», «В'язонько», «Добрий день»), поезії патріотично-патетичного пафосу (їх переважна більшість пройняті щирим вболіванням за долю народу, його мову й культуру). Отже, основними ознаками поезії А. Метлинського є настрої національної туги, нарочитий трагізм ситуацій, насиченість поезій жахливими видовиськами й подробицями, сумовитий образний стиль, перевага тем і образів минувшини.

Літературна діяльність *Л.І. Боровиковського* (1808–1889) як першого поета-романтика кінця 20-х – початку 30-х років XIX ст., активного збирача народних пісень, балад, дум та легенд. Характерною рисою творчості Л. Боровиковського є поєднання просвітницьких і романтичних ідей, просвітницького реалізму з романтичним стилем. Він спирався на поетику народної пісні, брав з неї мотиви для своїх творів, тому в нього так багато стилізацій. Використовував і фольклорні символи та елементи поетики (зокрема, постійні епітети). Його балади поділяють на дві групи: обробки народних баладних сюжетів («Молодиця», «Чарівниця», «Вивідка») та створені під літературним впливом («Маруся» – переспів «Світлани» В. Жуковського, «Фарис» – з А. Міцкевича, «Ледащо»). Л. Боровиковський – як романтик – описав в українській літературі виразну модель національного характеру. Однією з важливих системоутворюючих ознак українського національного характеру є домінування емоцій над розмисловістю.

Ключові слова: романтизм, балада, мотив, тема, ідея, пейзаж, лірика, ліризм, демонізм, колорит.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Жанр балади у світовій та українській літературах: історична ретроспектива.

2. У чому виявився вплив на українську літературу європейського романтизму?

3. Дайте коментар до наведеної думки С. Павличко про те, що романтизм «в українській літературі певною мірою ніколи не закінчувався».

4. Назвіть стильові течії українського романтизму, охарактеризуйте специфіку творчої діяльності їхніх представників.

5. Проаналізуйте перші спроби П. Гулака-Артемовського у жанрі балади.

6. Дослідіть основні мотиви й домінантні образи балад А. Метлинського.

7. Розкрийте народно-міфологічну основу, тематику й образну структуру балад Л. Боровиковського.

8. Порівняйте балади «Ледащо» Л. Боровиковського та «Підземна церква» А. Метлинського за наступною схемою: тема – ідея – пафос – громадянська позиція поета.

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте презентацію, в якій представте творчість чільних репрезентантів певної школи романтиків.

2. Розробіть презентацію до теми «Школи українського романтизму» або «Стильові течії українського романтизму».

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

5. Складіть порівняльну таблицю «Поетичні обробки мандрівного сюжету», скориставшись текстами балад

«Ленора» Г.-А. Бюргера, «Світлана» В. Жуковського, «Маруся» Л. Боровиковського, «Наталя» М. Костомарова.

6. Опрацюйте статтю: Медведєва О. Романтична балада в російській, українській та польській літературах. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2007. № 2. С. 37–42.

Література до теми

1. Єременко О. Українська балада XIX ст.: Історія жанру. Суми, 2004.
2. Коцаренко Т. Думка як голос душі. Діяльність Амвросія Метлинського на фольклористичній і літературній нивах. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2007. № 2.
3. Сидоренко О. Історіософська концепція Амвросія Метлинського. *Літературознавчі обрії: Праці молодих учених України*. Вип. 2. К., 2001.

ТЕМА 5

Багатоплановість осмислення історичного минулого у творчості Миколи Костомарова

Домінантні проблеми теми

М. І. Костомаров (1817–1885) – один із найталановитіших культурних діячів XIX ст. У його доробку понад 300 історико-наукових, публіцистичних, літературно-критичних та художніх творів. Як поет-романтик М. Костомаров віддавав перевагу легендарно-історичним та легендарно-фантастичним мотивам, а образність своїх творів намагався запозичувати з народнопоетичної творчості. Ранні поезії М. Костомарова не лише відтворюють коло його інтересів – Україна і античний світ, а й виявляють обдарування митця. Чимало тут і ліричних описів часто із символічним підтекстом. Поступово зменшується інтерес автора до наспівних фольклорних стилізацій, зростає вага філософської та

громадсько-політичної тематики. Поет переходить від традиційної пісенної віршової інтонації до ораторської та розмовної. Громадянська лірика М. Костомарова пройнята мотивами боротьби з тиранією, поетизацією козацької слави України («Давнина», «Діти слави, діти слави!», «На добраніч»). Твори на історичні теми нерідко у формі алюзій спроектовані на проблеми сучасності («Співець Митуса» та ін.).

Віршовані збірки: «Українські балади, Єремії Галки» (1839), «Ветка, малороссийские стихотворения» (1840) виходять друком у Харкові; «Поезії різних років (1841-1880)». Романтика балад М. Костомарова виявилася у відтворенні побутового колориту («Пан Шульпіка») та народних вірувань і фантастичних перетворень («Ластівка», «Посланець», «Мана», «Брат з сестрою», «Явір, тополя, береза»). Також митець звертався до важливих епізодів історії України, її героїчного минулого, оспівував козаччину та вільні колишні часи («Щира правда», «Дід-пасічник»). В осмисленні історії письменнику притаманна демократична концепція розвитку українського народу: пріоритет визначається за роллю народу в творенні історії («Максим Перебийніс», «Заліг, заліг, козаченько», «Спить Україна та руїни», «Ой ішов козак, ой ішов бурлак»). Важливою темою у творчості поета є тема слова, значення рідної мови в житті народу («Пісня моя»). Ця тема реалізується і в проблемі ролі митця у суспільстві («Співець», «Співець Митуса»).

Поезія М. Костомарова характеризується розмаїттям жанрових форм: вірші-балади («Стежки», «Брат з сестрою», «Ластівка», «Явір, тополя й береза» та ін.); ремінісценції на історичні теми (вірші «Згадка», «Могила» та ін.), вірші-пісні романсового характеру, стилізації народної ліричної пісні («Стежки», «Поцілунок», «Рожа», «Горлиця», «Голубка», «Нічна розмова», «Вулиця»,

«Зозуля»), особистісно-психологічна лірика з її наріканням на життя, тугою за недосяжним щастям, молодістю («Туга», «Дівчина», «Сон», «Ой ішов козак...», «Зірка», «Зорі» та ін.). Поет одним з перших в українській поезії запровадив гекзаметр (вірш «Эллада») та елегійний дистих (вірш «Нічна розмова»), п'ятистопний ямб. Особливостями його вірша є багатство ритміки, відсутність регулярної строфіки, чергування коломийкового вірша з оповідним віршем, в переважній більшості його лірики відчувається фабульна основа. Як і інші романтики, М. Костомаров також займався перекладами європейських класиків (Дж. Байрон, В. Шекспір), чим збагачував українські літературу.

Займатися драматургією М. Костомаров почав одночасно із віршуванням, коли українська література ще не мала ані жанру історичної поеми, ані історичного роману й повісті, ані історичної драми, – саме такий жанр історичної драми й намагався започаткувати митець. Костомаров-драматург у багатьох планах першопроходець: він уперше, уводить у систему жанрів нашої драматургії історичну драму, романтичну трагедію, жанрово розбудовуючи тим історію української літератури. Історик, М. Костомаров звертається до історичних подій, явищ, фактів, співвідносить їх з тим осмисленням, що наявне у фольклорі, та при цьому створює власну версію бачення цих подій, явищ, фактів. Заслуга Костомарова-драматурга й у тому, що він виявив – посередництвом звертання до історичних подій – таке бачення історії, згідно якого саме народ є рушійним чинником важливих історичних етапів; зауважив таку дивовижну закономірність розвитку історії як циклічність, її здатність співвідноситися на певних етапах: так давнє минуле стає дивовижно перегукуваним із сучасністю, стає співвідносним з епохою правління Миколи I.

«Сава Чалий». У 1838 р. М. Костомаров написав історичну драму, першу в НУЛ, визначивши її жанр як «драматические сцены на малороссийском языке». Цей твір розцінюється як трагедія, і як історична драма, та як романтична трагедія. Дію в драмі М. Костомарова віднесено до 1-ї пол. XVII ст. (до 1639 р.), хоч насправді ці події відбулися на 100 років пізніше. Хоч колізії драми розвивають мотиви відомої пісні про Саву Чалого, але дія відбувається не у XVIII ст., коли діяв С. Чалий, а в XVII, у час перед повстанням Б. Хмельницького. Сава Чалий тут сподвижник гетьмана Якова Остряниці, він ображений на козаків за те, що його не вибрали гетьманом (історичний анахронізм) і переходить на службу до гетьмана Конецпольського. Вчинок Сави М. Костомаров пояснює його прагненням встановити братерські взаємини між польським та українським народами, домогтися від Конецпольського толерантності щодо громадянських прав українського народу, захистити його від наступу католицтва. Сава та Гнат Голий представлені у романтичній драмі типовими образами невизнаного праведника і мстивого лиходія. Письменник-романтик зняв із Сави обвинувачення в зраді православної віри, зробивши його жертвою інтриги Гната.

Віршована трагедія «*Переяславська ніч*» про події початку національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького – визволення Переяслава. Твір написаний М. Костомаровим з думкою про формування людини в контексті історичних подій. Сюжет трагедії, де на чільному місці – національно-релігійний момент визвольної боротьби, тримається на протиставленні двох ідей – помсти, носієм якої є легендарний отаман Лисенко, та християнського прощення й примирення, втілених в образі священника Анастасія. Волею автора, але в далекий від реальності спосіб, перемагає ідея примирення.

Новаторським для української драми постав образ Марини, сестри Лисенка й коханої старости Францішека. Опинившись перед вибором: кохання чи батьківщина, Марина чинить, як свідомо громадянка, закликаючи Францішека до чесності перед самим собою, адже М. Костомаров вважає, що людина виявляє себе особистістю тільки за умови, коли утверджує себе як громадянин. Саме тому романтичний герой у М. Костомарова ніколи не дорівнює безликому обивательському щастю: він завжди індивідуальний, максимально напружений, що не дозволяє йому усереднюватися до рівня інших.

Алюзійна політична драма *«Кремуцій Корд»* (1849 р.) написана на засланні в Саратові. Для втілення авторського задуму М. Костомаров обрав безпрецедентний суд імператора Тіберія над істориком Кремуцієм Кордом, котрого звинувачували в прихильному ставленні до республіканців, убивць автократа Цезаря. М. Костомаров репрезентував свій погляд на суть взаємин самодержавства з інтелігенцією. Кожна дія драми дає нищівну характеристику моральної деградації суспільства, де процвітає доносительство всіх і кожного одне на одного, культивоване лицемірним і жорстоким самовладдям.

Історичні драми М. Костомарова були першою спробою в новій українській драматургії змалювати історичні події. Вони відіграли, безперечно, суттєву роль у розвитку української драматургії на історичну тематику.

Ключові слова: *концепції історичної епохи, драма, трагедія, романтична драма, герой, авторська інтерпретація.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте домінантні мотиви поетичних збірок «Українські балади», «Вітка» і творів М. Костомарова поза збірками («Брат з сестрою», «Явір, тополя і береза», «Співець Митуса» та ін.).

2. Умотивуйте роль фольклорної основи та авторської інтерпретації історичних подій у трагедії «Сава Чалий».

3. Прокоментуйте неоднозначність авторської концепції історичної епохи у драмі «Переяславська ніч».

4. З'ясуйте провідні мотиви поезій («На добраніч», «Діти слави, діти слави!», «Спить Україна та руїни»).

5. Встановіть, чи є тенденція у творчості поета до зміни жанру та особливостей вираження ліричного почуття?

6. Чи перегукуються ідейно поезія і драматургія М. Костомарова? Якщо так, то в чому полягає цей перегук (на рівнях ідейного змісту і художньої форми)? Дайте аргументовану відповідь.

7. Що ви знаєте про участь М. Костомарова в Кирило-Мефодіївському братстві? В основу якого драматичного твору було покладено події пов'язані з розгромом товариства й наступним арештом його членів?

8. Поясніть, як ви розумієте думку про те, що політичне й філософське звучання драматичних творів М. Костомарова, їхня громадська наснаженість та історична достовірність були новаторськими для української драматургії? Обґрунтуйте свою думку.

Система самостійної роботи до теми

1. На прикладі однієї поезії М. Костомарова проаналізуйте жанрові особливості, ідейно-тематичну основу, образ ліричного героя.

2. Розробіть презентацію до теми.

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

5. Проаналізуйте повість «Сорок лет», розробіть оригінальні тестові завдання.

6. Зробіть буктрейлер до повісті «Сорок лет» або ін. прозового твору М. Костомарова.

Література до теми

1. Астаф'єв О. Художня історіософія: від М. Костомарова до Є. Маланюка. *Слово і час*. 1997. № 2.
2. Богданова І. Мовний образ простору в поезії М. Костомарова. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць*. Х., 1998. Вип. 1. С. 118-123.
3. Качкан В. «Співатиму, доки гласу стане...» (Перечитуючи писання М. Костомарова). / Качкан В. *Українське народознавство в іменах: У 2- х ч. К.*, 1994. Ч.1. С.42-48.
4. Костомаров і його епоха: текст і контексти: (до 200-річчя від дня народж. [вченого, письменника, педагога, громад. діяча]) : *Зб. наук. пр.* / Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Рівнен. обл. краєзнав. музей, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Ін-т мистецтв РДГУ ; [редкол.: Скрипник Г. А. та ін.]. Рівне : Волин. обереги, 2017. 182 с.
5. Новиков А. Український театр і драматургія: від найдавніших часів до початку ХХ ст.: монографія. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2015. 412 с.

ТЕМА 6

Художній світ поезій українських романтиків.

В. Забіла та М. Петренко

Домінантні проблеми теми

В.М. Забіла (1808–1869) – поет-романтик.

Хронологічно першою публікацією його творів, за твердженням С. Крижанівського, слід вважати, надрукований у 1839 р. М. Глинкою зошит пісень з нотами, де й були вміщені покладені ним на музику вірші В. Забіли («Гуде вітер вельми в полі» та «Не щебечи, соловейку»). Другим публічним виступом поета стали надруковані у альманасі «Ластівка» (1841) три вірші («Голуб», «Пісня», «Повіяли вітри буйні»); у «Черниговских губернських ведомостях» (1857) опубліковано вірші «Не щебечи, соловейку» та «До батька». Вже після його смерті, 1906 р., вийшли дві збірки поета: «Співи крізь сльози» з передмовою І. Франка, опубліковані у Львові, й «Твори Віктора Забіли», із передмовою В. Мировця у журналі «Киевская старина». Усього за життя поета було опубліковано шість віршів, за всю другу половину XIX ст. ще шість («Остап і чорт», «Зовсім світ перевернувся, «Будяк», «Семенова кобила», «До Шевченка» і «Човник»), а загалом у творчому доробку митця налічується 38 віршів. С. Єфремов назвав В. Забілу «співцем власного горя» не випадково. Обставини спочатку щасливого, а далі гіркого кохання до Любові Білозерської, відмова її батька віддати доньку заміж стали причиною тієї драми, що змусила В. Забілу взятися за перо, породивши мотиви туги, нарікання ліричного героя на долю, докори невірній та самотність у віршах «Соловей» («Не щебечи, соловейку»), «Вітер» («Гуде вітер вельми в полі»), «Послухайте мою пісню», «Не плач, дівчино», «Повіяли вітри буйні». Майстерне змалювання картин природи у поезіях, пов'язаних з настроєм героя.

Використання фольклорних художніх засобів (постійні епітети, алітерації, повтори, вживання пестливих слів), мелодійність творів, популярність їх як народних пісень. Приблизно половина творів В. Забіли про кохання, а друга – віршовані оповідання, інвективи, роздуми, різноманітні послання, в яких особисте лихо героя часто пояснюється соціальними причинами – бідністю, відсутністю грошей, добра, худоби і т. ін., або присутні медитації на громадські та моральні, історичні й побутові теми («Сирота», «Зовсім світ перевернувся», «Вечоріє, смеркається», «До невірної», «Туга серця», «Розлука», «Маруся», «До батька», «До сина»). Цим В. Забіла, на відміну від його сучасників-поетів М. Костомарова та А. Метлинського, як зауважує Є. Кирилюк, «ближчий до реального життя».

М.М. Петренко (1817–1862) – один із плеяди романтиків 30-40-х років XIX ст., «в його поезії проступають певна елітарність авторської позиції, певна сентиментально-романтична поза, настроєність на мінор; народнопісенні імперсональні елементи й принципи найчастіше підпорядковуються суб'єктивному авторському погляду» (О. Гончар). Його поезії «Дивлюсь я на небо...» та «Туди мої очі, туди моя думка...» дали поштовх і основу для народної та літературної переробки й появи популярного романсу «Взяв би я бандуру...». Перша публікація в альманасі О. Корсуна «Сніп» (сім віршів під спільною назвою «Думки».

«Недоля» – 1-й варіант поезії «Дивлюсь я на небо...»; «Вечірній дзвін» – початок поезії навіяний однойменним віршем російського поета І. Козлова; згодом вірші «Вечір» і «Батьківська могила» надруковані в альманасі І. Бецького «Молодик» (1843). Найповнішу добірку творів М. Петренка (16 віршів) за життя автора надрукував під загальною назвою «Думи та співи» інший поет-романтик А. Метлинський в «Южном русском сборнике» (1848).

Найвагомішим вважається видання книжки «Поезії» М. Петренка та В. Забіли в серії «Бібліотека поета» (1960), котра містить усі відомі твори цих поетів та їхній ґрунтовний аналіз у вступній статті Г. Нудьги «Два поетиромантики». Творчість М. Петренка жанрово різноманітна: у його доробку є вірші про кохання («Тебе не стане в сих місцях», «Як в сумерки вечірній дзвін»), стилізації народних пісень («Ой біда мені, біда», «Минулися мої ходи»), поема «Іван Кучерявий» та балада «Гей, Іване, пора...».

Поетична творчість М. Петренка має неширокий жанровий діапазон. Переважає порівняно новий тоді жанр – медитативно-елегійний вірш; деякі твори є його різновидами з ознаками рольової лірики («Минулися мої ходи», «Ой, біда мені, біда...», «Хоче хвиля по Осколу...», «Гей, Іване, пора...»), пейзажної лірики («Весна»). Поезія М. Петренка, як і взагалі романтиків дошевченківської доби, позбавлена конкретних ознак історичного часу (частково це походить з фольклору); їй властиві загальність, універсальність, мінімум соціальних реалій. Поет розвиває введений І. Котляревським принцип географічної локалізації зображуваного (у Котляревського – Полтава, Полтавщина; у Петренка – цикл «Слов'янськ»), який доповнюється національною локалізацією. З одного боку, лірика Петренка споріднена з естетичною природою усної народної поезії (узагальненість ліричного героя, поетично-психологічні паралелізми, особливий чар того рідного, дорогого, що важко вповісти). З другого боку, вона близька до пантеїстичної літературної лірики, до натурфілософської поезії (О. Гончар).

Провідні теми й мотиви поезії М. Петренка – душевне страждання ліричного героя, переживання нерозділеного кохання, порив у небо, сирітство, самотність. Художнє відтворення життя сироти, туги за щастям, відчуженість

героя в несправедливому людському світі, його невдоволення повсякденним буттям і поривання в небесну блакить в пошуках кращої долі.

Романтизм в українській літературі – історично закономірне явище, важливий крок у розвитку духовного життя суспільства загалом і художньої свідомості зокрема. Виступаючи на захист свободи народу й суверенної особистості, романтична естетика високо піднесла й роль поета як творця нової дійсності, розширила проблематику літератури, вивела людину назустріч з історією, поставила важливі суспільно- політичні та філософські питання: одиничне й загальне, життя і смерть, свобода й тиранія, народ і влада, особистість і колектив, утвердження активної ролі особистості. Значення романтизму також у розширенні жанрового і тематичного розмаїття поезії, у наданні художнім творам неповторного національно-самобутнього звучання.

Ключові слова: романтизм, пісня, елегія, автобіографізм, естетика, ліризм.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Проаналізуйте психологічно-особистісну лірику В. Забіли: («Соловей», «Човник», «Повз двір, де мила живе», «Сидів я раз над річкою», «Повіяли вітри буйні» та «Вітер» («Гуде вітер вельми в полі»).

2. Умотивуйте автобіографізм лірики В. Забіли; збагачення інтимної тематики соціальними мотивами («Сирота», «Зовсім світ перевернувся», «Маруся», «Кохання»).

3. Прокоментуйте наявність жанру послання у творчості В. Забіли («До Шевченка», «До невірної» та ін.).

4. З'ясуйте роль картин природи у поезіях В. Забіли.

5. Проаналізуйте використання поетом фольклорних художніх засобів.

6. Циклізація поезії М. Петренка: «Небо» – філософські роздуми про сенс життя людини; «Слов'янськ» – цикл патріотичної лірики.

7. Встановіть роль літературної й фольклорної традицій у творчості М. Петренка.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми: «Роль поетів-романтиків у розвитку романтизму».

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Гончар О. Зачарований небо: Романтичний світ М. Петренка – поета XIX ст. *Слово і час*. 1997. № 11–12. С. 21–26.
2. Камінчук О. Поетика української романтичної лірики: Проблеми просторової організації поетичного тексту. К., 1998.
3. Крижанівський С. Віктор Забіла: поет і літературний герой. *Київська старовина*. 1993. № 6. С. 69–78.
4. Крижанівський С. Михайло Петренко: вчора, сьогодні, завтра. *Слово і час*. 1993. № 11. С. 10–16.
5. Мікушев В., Добровольський О. Михайло Петренко: «Дивлюсь я на небо...»: Хронікально-документальна розповідь. Слов'янськ, 2002.
6. Петренко О. Є. Поет-романтик Михайло Миколайович Петренко (1817– 1862): Твори. Критичні та історико-літературні матеріали. К.: Профі, 2015.
7. Овчаренко І. Слов'янський сокіл (Михайло Петренко): Історичний нарис. Донецьк, 2004.

ТЕМА 7

Поезія і проза Євгена Гребінки

Домінантні проблеми теми

Поетична творчість Є. П. Гребінки (1812–1848) засвідчує безнастанний мистецький пошук письменника: темами, образами, художніми прийомами своїх поезій він розбудовував засади і особливості українського романтизму; розширив і жанрове поле української поетичної творчості, створив зразок бурлескно-трагестійного наслідування. Поетична сторінка творчості Є. Гребінки відкривається віршем «Човен» (образ човна у поета – уособлення хисткості, непевності, вагань, що супроводять прийняття певного рішення). Тема човна, розбурханої стихії – як уособлення змін у житті, нестійкості його та перетворень у конкретній дійсності – неодноразово постає в українській літературі 1-ої пол. ХІХ ст. Одним із найчастіше вживаних поетами-романтиками образів, є образ дівчини, що мислить своє щастя як життя в парі з любим чоловіком, а поза цим ідеалом такий герой не уявляє собі життя. Такою є лірична героїня поезії «Українська мелодія».

Романтичний герой ніколи не є носієм одного визначального настрою: незалежність від життя – це його характеристика. Проте його залежність від життя виховує в ньому надлюдину, здатну змагатись із життям, постійно виявляючи себе в цьому змаганні переможцем. Герой-романтик повсякчас рефлексує, він позбавлений певності, – воно, життя, не дає романтичному героєві будь-якої запоруки певності. Тему бандуриста, розпочату баладою Л. Боровиковського «Бандурист», продовжену поезією «Бандура» А. Метлинського, продовжує і розвиває своєю поезією «Український бард» Є. Гребінка. Поет-новатор, твори якого є безнастанним пошуком у сфері художнього змісту і форми, що поглибив і розвинув можливості

української літератури, фіксуючи в ній певні традиції і здобутки.

Російськомовна проза Є. Гребінки – це романи, повісті, оповідання. Вперше як прозаїк виступив у 1835 р. в альманасі «Осенний вечер» з оповіданнями «Малороссийское предание» та «Сто сорок пять». Через два роки вийшла його збірка оповідань «Рассказы пирятинца» (1837) з посвятою В. І. Григоровичу. Більшість оповідань написані в романтичному дусі, який досягається насамперед виражальними засобами: поетична манера, мова, образи, позначені фольклорними впливами. Фактично, ці оповідання є обробками сюжетів народної творчості.

У цьому циклі привертає до себе увагу читача манера письма Гребінки-романтика: герой його творів живе у світі, позбавленому гармонії; прагнучи до неї він болісно реагує на свою неспіввідносність із ним. Потворні гримаси оточення, несприятлива атмосфера, у якій герой приречений жити, змушує його долати якусь незриму стіну опору: так, попри образи-дію, виникає у ранній творчості письменник образ-характер. Сповнений драматизму, цей образ-характер конструює і фабульну, сюжетну ланку, і стає виразним репрезентантом тих художніх можливостей письма, які будуть належно закріплені в оповіданнях та повістях письменника 1835– 1841рр., зокрема, творах «Верное лекарство», «Кулик», «Записки студента». Як видно, згодом на зміну фольклорним мотивам і темам прийшли власні спостереження і життєві враження. Саме в цей час у російській літературі визначається новий етап у розвитку реалізму, названий натуральною школою, характерними особливостями якої стало художнє зображення «натури», тобто повсякденного способу життя. Зближення з «натуральною» школою виявилось і на тематиці прози

Є. Гребінки. За 15 років було опубліковано більше 40 повістей, романів, оповідань та нарисів, які умовно можна поділити на кілька тематичних циклів: історія і побут України (крім «Рассказов пирятинца» – «Вот кому зозуля ковала!», «Мачуха и панночка», повісті «Братья», «Нежинский полковник Золотаренко», роман «Чайковский»); користолюбство столичного й провінційного чиновництва («Дальний родственник», «Верное лекарство», «Иван Иванович», «Искатель места», «Сеня», «Полтавские вечера» та ін.); свавілля поміщиків і гноблення кріпаків (повість «Кулик», «Злой человек», «Приключения синей ассигнации»); доля «маленької» людини в несприятливих суспільних умовах («Записки студента», «Лука Прохорович», «Доктор», «Первый концерт Рубини», «Заборов»).

1847 р. на сторінках «Санкт-Петербургских ведомостей» надруковано повість «Приключения синей ассигнации», в якій викривальний пафос, сатиричні тенденції порівняно з попередніми творами виявилися набагато виразніше. За ідейним задумом і композиційною побудовою повість перегукувалася з «Мертвыми душами» М. Гоголя.

Суб'єктивно-авторська розповідь синьої асигнації, що протягом багатьох років переходила із рук в руки, дала можливість авторові оглянути майже всю Росію й показати в усій багатогранності суспільне життя. Увесь різноманітний матеріал під пером Є. Гребінки складається в живу динамічну картину ствердження нових стосунків у суспільстві, утвердження нової моралі, яка здається часом безсоромною і нелюдською навіть головній героїні – синій асигнації.

Заглиблення героїв у історичний колорит, замилювання деталями і цілим в історичному побуті, змагання добра зі злом – як етологічних сфер, зіставно-

протиставні аналогії між історичним минулим та сучасним письменникові – ось ті основні якості, що дозволяють розглядати твір у річищі романтичного творчого напрямку. Це дає підстави стверджувати, що Є. Гребінка належить до зачинателів історико-романтичного прозописьма, традиції якого поглиблюватимуть й розвиватимуть своїми творами на історичну тему вже найближчі сучасники Є. Гребінки:

Ключові слова: колорит, конфлікт, поетика, жанр, оповідь, наратор, образ, національний характер, традиція, романс, пісня, поетична медитація.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте здобутки завдяки уведенню Є. Гребінкою в українську літературу романтичних жанрів (романс, пісня, поетична медитація тощо).

2. Проаналізуйте поезії («Недуг», «Скала», «Два», «Лавровый листок», «Черные очи», «Човен», «Українська мелодія», «Надпись к рисунку К.С.А Г-гой», «В альбом жене» тощо).

3. Розкрийте проблематику повісті «Приключения синей ассигнации».

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте презентацію «Проблематика й образи прозових творів Є. Гребінки».

2. Опрацювавши повість «Приключения синей ассигнации», розробіть оригінальні тестові завдання.

3. Зробіть буктрейлер до повісті «Приключения синей ассигнации» або ін. прозового твору письменника.

4. Вивчіть напам'ять поезію Є. Гребінки (на вибір студента).

5. Підготуйте питальник до завдання «Асоціативний ряд» (за творами Є. Гребінки).

6. Розробіть кросворд за творчістю митця.

Література до теми

1. Брайко О. Екзистенція бажання й дискурс культури в малій прозі Є. Гребінки. *Слово і час*. 2004. № 9.
2. Голод І. Євген Гребінка – хрещений батько Кобзаря і автор «Очей черных». *Історична правда*. 2012. 21 березня.
3. Задорожна Л. Феномен творчості Євгена Гребінки. *Дивослово*. 2012. № 2. С. 48-51.
4. Фольклорно-історичний роман «Чайковський» Є. Гребінки. Нахлік Є. Українська романтична проза 20-60-х рр. XIX ст. К., 1988. С. 10-17.

ТЕМА 8

Нова література на Західній Україні.

Творчість «Руської трійці»

Домінантні проблеми теми

Учасники гуртка «Руська трійця» внесли в програмні документи ідею возз'єднання усіх українських земель; діяльність гуртка ознаменувала початок нового етапу в розвитку національного руху на західноукраїнських землях у дусі романтизму; гуртківці виступали за використання української мови в усіх сферах громадського життя; діяльність учасників гуртка сприяла підвищенню освітнього рівня і пробудженню національної свідомості українців Галичини.

М.С. Шашкевич (1811–1943) – найвидатніший поет-романтик передшевченківської доби на західноукраїнських землях. Багатогранна творча діяльність (перша українська «Читанка» для народних шкіл; перший переклад «Слова о полку Ігоревім», фрагменти перекладів Євангелія, ряд перекладів із сербського фольклору, два переклади віршів з грецької мови, та найбільше – переклади і переспіви «Краледвірського рукопису» та «Суду Любуші» В. Ганки; статті: «Азбука і abecadlo», «Руське весілля», «Передслів'я», «Старина»). Поетична

спадщина М. Шашкевича складається: близько з тридцяти віршів, незавершеної поеми «Бандурист», казки «Олена» та вішових перекладів з староруської, чеської, сербської, польської та грецької мов. Три тематичні цикли в поезії: громадянська, історична, інтимна. Заклик до уярмленого народу єднатися в боротьбі за рідну мову, культуру («Слово до чителєй руського язика»); звернення до галицької інтелігенції захистити рідну мову в поезії («Руська мати нас родила»). Патріотичне звучання творів, образ автора. Поезії про героїчне минуле українського народу («О Наливайку», «Хмельницького обступленіє Львова», «Болеслав Кривоустий під Галичем 1139») відзначаються щирим патріотизмом, оптимізмом; минуле в його трактуванні як прогресивного романтика – тло для розбудження енергії, засіб нагадування про сучасну неволю народу. Фольклорна основа творів, романтичне змалювання козацьких ватажків. Історична достовірність змалюваних подій. Гіперболічність у відтворенні пориву народних мас. Романтична новела «Олена» – перший твір нової західноукраїнської прози. Романтичне трактування соціальної теми, оспівування героїчних месників-опришків – мужніх захисників покріпаченого селянства. Майстерність у вираженні почуттів ліричного героя в інтимній ліриці («Туга за милою», «До милої»). Змалювання краси рідної природи в поезії «Веснівка» (багатство образотворчих засобів: уособлення, яскраві порівняння, поетичні звертання). Вірш «Сумрак вечерний» – зразком оригінального українського сонета. Серед останніх творів письменника – три поезії в прозі «Псалми Русланові», фрагменти церковної проповіді. М. Шашкевич розширив жанрові можливості української літератури (поеми, балади, ліричні пісні, громадянські інвективи, елегії, сатиричні поезії та побутові замальовки).

І. М. Вагилевич (1811–1866). Псевдоніми: Вагилевич Далибор, Волк Заклика. Спадщина І. Вагилевича – це оригінальні художні твори, переклади і переспіви, а головне – наукові праці та розвідки. Свою літературну діяльність почав віршованими творами «Мадей» та «Жулин і Калина» (надруковані в «Русалці Дністровій»). Як і М. Шашкевич, І. Вагилевич шукав у давнині актуальних для його сучасності тем. У романтичній поемі «Мадей» (1836) автор, ідучи за народною думою, змальовує легендарну постать народного ватажка, борця за незалежність своєї Вітчизни. Твір прославляє боротьбу карпатських українців проти угорських загарбників, звеличує волелюбність і нескореність, героїчний дух верховинців. Оспівування боротьби проти угорських поневолювачів саме в той час, коли західноукраїнські землі були у складі Австрійської імперії, мало аж надто прозорий підтекст, а отже, і виразно окреслену суспільно-політичну тенденцію. «Мадей» витриманий в основному в дусі народної історичної пісні, має, проте, елементи романтичної балади (наприклад, буремні картини природи, діалог пораненого з зозулею і т. д.). Перегук твору зі «Словом о полку Ігоревім» (спільні риси образів Мадея та Ігоря). Фольклорний мотив нещасливого кохання в романтичній казці-баладі «Жулин і Калина». Спорідненість із сюжетами творів Л. Боровиковського (балада «Маруся»), А. Міцкевича («Світезянка»). І. Вагилевич, komponуючи свій твір, скористався одночасно і народнопісенними матеріалами, і в основному відомою баладою А. Міцкевича, що була написана 1821 р. Але Вагилевич у свій твір вніс стільки нового, що переспівом цю поему не можна визначати. Він значно розширив сюжет своєї поеми, посилив його романтичне звучання передусім за рахунок пейзажного компонента, надав виразно українського колориту. Події, про які

йдеться у творі, перебувають немовби на межі реального та фантастичного. Поет репрезентує романтичний максималізм у прочитанні героя, – і в цьому його внесок у розбудову української романтичної традиції моделювання образу героя.

У 1836 р. І. Вагилевич зробив переклад «Слова о полку Ігоревім», який дійшов до наших днів (як відомо, більш ранній переклад цієї поеми М. Шашкевича не зберігся). Трохи пізніше І. Вагилевич переклав «Слово...» і польською мовою, бажаючи, очевидно, пропагувати історичну минушину та культурне надбання давньоруського народу і серед сусідів. Проте праця так і не побачила світу (копія перекладу зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ).

Я.Ф. Головацький (1814–1888) – поет, фольклорист, педагог і вчений, один із засновників «Руської трійці» та авторів «Русалки Дністрової». В альманасі «Русалка Дністровая» був опублікований вірш «Два віночки», в якому звучить народнопоетичний мотив вічної розлуки закоханих (образи поезії) та кілька перекладів сербських народних пісень. Згодом в альманасі «Вінок русинам на обжинки» (1846–1847) поет умістив поезії «Весна», «Туга за родиною», «Річка», «Над Прутом», а також переклади з сербського фольклору. У тогочасному письменстві майже завжди паростки нового, прогресивного в суспільному житті – чи то в галузі політичній, чи культурній – асоціативно поєднувалися з періодом настання весни. В такому плані написана «Веснівка» М. Шашкевича; це можна побачити і в поезії «Весна» Я. Головацького. В образі галичанки (ліричної героїні) та в її настрої втілено символ на кращі сподівання галицької інтелігенції на свою важливу культурологічну місію для всього народу Галичини. Громадсько-патріотичний вірш «В альбом

Ізмаїлу Срезневському» був написаний під враженням зустрічі автора з І. Срезневським, який здійснював у 1839–1842 рр. наукову подорож слов'янськими країнами. У поезії домінує мотив єдності великого українського народу. Ідея єднання галичан і наддніпрянців проголошується і в громадсько-культурному маніфесті «Руський з руським повстрівався». Вираження глибоких патріотичних почуттів і туги за рідним краєм у поезії «Туга за родиною», написаній 1835 р., коли Я. Головацький виїхав у Пешт продовжувати навчання. Цей вірш – щира і своєрідна психологічна рефлексія, заглиблення у власні почуття, переживання, зумовлені ностальгією. Образність твору, його мелодійність (покладений на музику С. Воробкевичем, став популярною піснею). 1861 р. газета «Слово» вмістила вірш-послання Я. Головацького «Братові з-за Дунаю», підписаний псевдонімом Галичанин. Як припускають дослідники, це був відгук на поезію П. Куліша «З-за Дунаю», що була надрукована на сторінках цього ж часопису трохи раніше. Обстоювання єдності України і «старої Галичини», пов'язання перспектив галицько-руського відродження з підтримкою його з боку наддніпрянських українців.

Літературно-художній доробок письменника, окрім оригінальних ліричних поезій та перекладів, становлять прозові твори – художні обробки народних казок, байок, приказок і анекдотів. Своєрідністю відзначається цикл драматичних балад (поетичних переспівів із сербської) «Заручена з воєводою Степаном», «Дем'ян і его любка», «Зависть», «Смерть милих» та ін.

Ключові слова: альманах, цикл, наслідування, жанр, мотиви лірики.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте основні ідеали альманаху «Русалка Дністровая» та естетичну концепцію гуртка «Руська трійця».

2. Які естетичні орієнтири та суперечності притаманні «Руській трійці»?

3. Які провідні мотиви поетичної спадщини М. Шашкевича.

4. Проаналізуйте вірш «О, Наливайку» (тема, ідея, ліричний герой). Розкрийте значення афоризму «Піррова перемога».

5. Здійсніть ідейно-художній аналіз поезій «Слово до читателей...», «Руська мати нас родила», «Побратимові», «Веснівка», «Підлиссе», «Вірна».

6. У творчості «Руської трійці» (найвиразніше у М. Шашкевича) втілено три типи ліричного героя. Які саме?

7. Яким чином І. Вагилевич трактує проблему вождя і народу в баладі «Мадей».

8. Аргументовано поясніть, чому поети «Руської трійці» в своїй творчості вдавалися до осмислення проблеми поразки?

9. Інтерпретація теми нещасливого кохання І. Вагилевичем в романтичній баладі-казці «Жулин і Калина».

10. І. Вагилевич, працюючи в жанрі класичної балади з демонологічним сюжетом, мав літературних попередників на Наддніпрянській Україні. Вкажіть їх і які джерела мала їхня романтична творчість?

11. Проаналізуйте притчево-алегоричні вірші Я. Головацького («Весна», «Два віночки»).

12. Розкрийте патріотичні почуття ліричного героя у поезії «Туга за родиною».

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію творчого доробку одного з представників «Руської трійці».

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

4. Підготуйте повідомлення на одну із тем:

«Алегоричний образ «путі на полонину» в однойменній поемі М. Устияновича»;

«Своєрідна концепція історичного минулого в романтичній поемі А. Могильницького «Скит Манявський»;

«Княжа доба як позитивний контраст до сучасності (на матеріалі історичних поезій М. Устияновича)»;

«Кохання й соціальна нерівність у повісті М. Устияновича «Месьт верховинця».

Література до теми

1. Гоян Я. Побачити обличчя поета: 170 років тому побачила світ «Руська трійця» – перша українська книжка на західноукраїнських землях. *Слово просвіти*. 2007. №45.
2. Єременко О. Модифікації балади в доробку М. Шашкевича. *Дивослово*. 2000. №1.
3. Кирчів Р. Народна легенда і поема І. Вагилевича «Мадей». *Народна творчість та етнографія*. 1992. №1.
4. Кузьменко А. Життя і творчість Маркіяна Шашкевича. К., 2003.
5. Лозняк М. Роль та місце «Руської трійці» в історії української філософії та формування національно-політичної свідомості. Львів, 2003.
6. Рябчик М. Маркіян Шашкевич – заспівувач національно-культурного відродження західної

України. *Народна творчість та етнографія*. 2005. №38/40.

7. Самойленко І. «Руська трійця». Харків, 1999.
8. Ткачук М. Лірика Маркіяна Шашкевича. Тернопіль, 1999.

ТЕМА 9

Тарас Шевченко – поет-романтик

Домінантні проблеми теми

Літературна спадщина Т. Шевченка (1814–1861) складається із: збірки поетичних творів «Кобзар» (яка все життя поповнювалась), 9-ти повістей російською мовою («Художник», «Наймичка», «Варнак», «Княжна», «Музикант», «Нещасний», «Капітанша», «Близнята», «Прогулянка з задоволенням і не без моралі»), п'єси «Назар Стодоля» (тексти інших драм – «Наречена», «Микита Гайдай» – не збереглися), щоденника під назвою «Журнал». Окрім літературного, митець залишив величезний малярський доробок: 835 різних за жанром картин, з яких 150 портретів; 278 робіт, що відомі з листів, щоденника, згадок сучасників, не знайдено; літературно-критичну працю – передмову до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 р.

Фольклорно-етнографічні та історичні праці, котрі справили помітний вплив на творчість Т. Шевченка: збірки пісень М. Максимовича, М. Цертелева; «Історія русів», збірники «Запорізька старовина» І. Срезневського; козацькі літописи (зокрема літопис С. Величка), наукові праці з історії України Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича та ін.

Періодизація творчості (запропонована І.Франком): 1837 – 1843 рр. – рання творчість; 1843 – 1847 – період «трьох літ»; 1847 – 1857 – період заслання; 1857 – 1861 – пізній період.

Рання творчість. Писати поезію Т. Шевченко почав ще кріпаком. Балада «Причинна» (нап. 1837 р., однак надрук. після виходу «Кобзаря», у альманасі Є. Гребінки «Ластівка»). Народнопоетичний мотив твору, казковість і фантастичність сюжету. Новаторство в персонажах, елементи реалізму в баладі. Змалювання стану переживання закоханих. Засоби художньої виразності, пейзажні ліричні відступи, багатство звукової організації вірша, його мелодійність.

18 квітня 1840 р. вийшла невеличка збірка його поезій «Кобзар» (в ній було тільки 8 творів: «Думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч»). Ця збірка стала початком нової епохи в історії української літератури. З того часу назва Кобзар стала другим прізвищем Т. Шевченка.

У 1841 р. в альманасі Є. Гребінки «Ластівка» були вміщені ранні поезії Шевченка «Причинна», «Вітре буйний», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тече вода в синє море», уривки з поеми «Гайдамаки». В тому ж році окремим виданням вийшла поема «Гайдамаки». Згодом деякі поезії були вміщені в альманасі «Молодик» (1843); окремо вийшли поеми «Гамалія» (1844) і «Гризна» (1844). У 1844 р. другим виданням вийшов «Кобзар», опрацьований разом з виданими раніше «Гайдамаками» під загальною назвою «Чигиринский Кобзарь и Гайдамаки». «Кобзар» (Львів, 1860) містив уже 286 творів – перше повне видання.

Використання ліричного жанру «думки» поетом. Переважна більшість Шевченкових думок – це стилізація жіночих тужливих пісень. Перший цикл з'явився вже 1838 р. («Тече вода в синє море...», «Вітре буйний, вітре буйний», «Тяжко-важко в світі жити...», «Нащо мені чорні брови...»). Характерні риси: елегійні роздуми про трагічну

самотність знедолених (сироти, покинутої дівчини, козака на чужині), органічне вживлення у віршовані тексти фольклорної поетики. Згодом поет вдосконалює майстерність цього жанру, зокрема урізноманітнює аспекти зображення людини («Вітер з гаєм розмовляє», 1841), поглиблює психологізм характерів («Дівичії ночі», 1844), розширює тематичні межі думки, надаючи їй філософського звучання («Не завидуй багатому», 1845).

«Катерина» (1838). Особливості жанру твору (ліро-епічна, соціально- побутова поема), присвята. Життєва основа сюжету, типовість історії Катерини в миколаївську епоху. Конфлікт між щирим і природним почуттям, прагненням героїні до щастя і жорстокими умовами тогочасного життя. Двоплановість образу героїні (проблема кохання і материнства та мотив знедоволеної України). Реалістичність художніх постатей: Катерини, її батьків, пана офіцера, сироти Івася. Ліричні відступи, роль пейзажу. Новаторство Т. Шевченка у змалюванні долі покритки в контексті світової літератури (Л. Баратинський, М. Карамзін). Втілення образу Катерини в ін. мистецьких творах.

Образ народного співця-кобзаря, його зв'язок з народом у вірші «Перебендя» (1839). Тема призначення поезії, місця та ролі митця в суспільному житті в елегії «Думи мої, думи...» (1839). Узагальнений образ України (в минулому і сучасному) у посланні «До Основ'яненка» (1839). Поштовх до написання твору (нарис «Головатий») Г. Квітки-Основ'яненка). Молодий поет уперше ставить наріжну проблему своєї творчості – як порятувати, як відродити Україну (для цього мають важливе значення героїчні особистості, мудрі та відважні національні провідники). Художній прийом персоніфікації, афористичність мови. Т. Шевченко окреслює коло своїх літературних попередників-учителів. Найбільш захоплено

і приязно звертається до І. Котляревського (ода «На вічну пам'ять Котляревському» – відгук на смерть поета 1838 р.). Мотив рідного слова і його значення для батьківщини.

Історична тема в ранній творчості Т. Шевченка. Героїчне минуле і рабське сучасне України в творах, їх романтичний характер. Змалювання героїчної боротьби українського народу проти турецько-татарських загарбників у поемах «Іван Підкова» (1839), «Гамалія» (1842), присвячених легендарним отаманам морських походів запорожців. Перше звертання до теми боротьби проти польської шляхти в поемі «Тарасова ніч» (1838). Образ видатного запорозького гетьмана Тараса Трясила, який оборонив Україну від польсько-шляхетського плюндрування 1630 р. ущент розбивши загарбницьке військо під Переяславом.

«Гайдамаки» (1841) – найвиразніша історична поема, написана тоді, коли Шевченкові було всього 27 років. Історична основа твору, його джерела. Ідейний зміст твору. Особливості сюжету й композиції. Гармонійне поєднання романтизму і реалізму. Головний герой твору – повсталий народ, гайдамаки. Втілення в образі Яреми непоборної сили українського народу. Благородні риси Оксани, образ кобзаря. Максим Залізняк – ватажок гайдамаків. Романтичний образ Гонти, незламність і вірність присязі. Уславлення в поемі гайдамаччини як героїчної боротьби українського народу за свої соціальні і національні права. Оцінка поеми сучасниками (В. Белінський, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко).

В ранніх творах Т. Шевченко виявив себе як поет-новатор. Основні риси новаторства лірики раннього періоду: народність, типовість образів, зокрема позитивних, глибина філософського узагальнення, лірична схвильованість, співзвучна з переживаннями всіх

пригноблених безпосередн близькість до народної творчості, чиста народна мова, мелодійний вірш.

Ключові слова: романтизм, балада, епопея, думка, новаторство, народність, метаморфоза.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Прокоментуйте основні мотиви ранньої лірики поета.

2. Який різючий контраст у ранній ліриці на історичну тему увиразнює поет?

3. Укажіть основні джерела творчості Т. Шевченка.

4. Охарактеризуйте домінуючий мотив у творчості поета: роль митця в житті народу, пошуки іманентної сутності таланту («Думи мої»,

«Перебендя», «До Основ'яненка»).

5. Відтворення героїчного минулого українського народу в поемі «Гайдамаки» (джерела, сюжет, композиція і образна характеристика героїко-історичної поеми).

6. Романтичні балади фольклорного походження («Причинна», «Гополя», «Утоплена»): фольклорна традиція, оригінальність доопрацювання. Соціально-побутова поема «Катерина»: конфлікт, сюжет, характеристика образів.

Система самостійної роботи до теми

1. Підберіть цікаві факти із життя поета і представте їх у презентації.

2. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми.

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Бойко Ю. Творчість Т. Шевченка на тлі західноєвропейської літератури. Вибрані твори. К., 1992.
2. Клочек Г. Поезія Т.Шевченка. Нова інтерпретація. К., 1996.
3. Масенко Л. Чому загинули Гонтині діти? Дискурс насильства в творчості Т.Шевченка. *Кур'єр Кривбасу*. 2001. № 137. С. 180-189.
4. Неділько Г. Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 1998. С.17-25.
5. Шевченко Т. Автобіографія / Повне зібрання творів: У 12 т. К., 2003. Т.5.

ТЕМА 10

Сучасне прочитання збірки Т. Шевченка «Три літа»

Домінантні проблеми теми

Утвердження поета на антиімперських, антикріпосницьких позиціях у творах періоду «трьох літ». «Поезія Т. Шевченка стає політичною» (І. Франко). Усі вірші і поеми циклу «Три літа» (1843–1845 рр.) не призначалися до друку в умовах царської цензури. Початковий вірш

«Розрита могила», датований 9 жовтня 1843 р. (тепер у циклі він 5-ий), фінальний у збірці – «Заповіт» від 25 грудня 1845 р. Епіграф до циклу Т. Шевченко взяв з Біблії, з так званої «Молитви пророка Ієремії». Цілком зрозуміло, що поет вкладав у ці слова не релігійний, а політичний зміст. Це думки про історичну долю України, про помилки предків, збільшені їх нащадками, про пригнічення народу людьми, які самі не були вільними, про знищення ватажків, знемагання в боротьбі молоді, тих людей, які усвідомлюють пригноблене становище народу. Осуд колоніальної політики царизму в Україні. Вістря громадянської сатири поет скеровує не лише проти

російських окупантів – царських колонізаторів, а й проти українців-перевертнів.

Політична сатира періоду «трьох літ». Враження про подорож до України 1844 р. потребують поетичного втілення, митець відчуває необхідність написати фундаментальний твір, з'являється поема «Сон» («У всякого своя доля...», 1844). За жанром – це політична сатира на самодержавно-кріпосницький лад Росії. Авторське визначення жанру твору (комедія). Поет вживає це слово не в буквальному, а іронічному значенні. Епіграф – слова з Євангелія від апостола Івана: «Духа істини світ не може сприйняти, бо не бачить його». Дух істини – це вчення Христа. Його послідовники караються на каторзі, натомість злочинці панують на свободі, купаються в розкошах і славі. Тому життя імперії нагадує комедію абсурду, гротеск, що триває завдяки пасивності (сну) народу. Своєрідність сюжету, «фрескова» композиція. Зачин поеми, його викривально-узагальнююче значення. Відсутність поділу поеми на розділи, проте за змістом виокремлюються вступ і три частини – картини України, Сибіру, Петербурга. Образ оповідача об'єднує розрізнені епізоди поеми, уособлює народ. Реалізм, сатиричні засоби викриття, художні контрасти в творі. Поетичний образ України через її трагічну історію. Уславлення в поемі боротьби проти царизму, сатиричні образи царя-тирана й цариці, царських вельмож і «землячків з циновими гудзиками». Використання фантастики: чудернацькі перетвореннями (трансформації); символіка образів. Висока оцінка поеми І. Франком. Перегук сатиричної тональності із поемою Г. Гайне «Німеччина. Зимова казка» (1844).

Політичний, історико-філософський характер творів «Заворожи мені, волхве» (1844) та «Гоголю» (1844). Зростання художньої правди образів, ідейно-художнє

зростання автора у творах; сатиричний елемент у поезії «Гоголю». Містерія «Великий льох» (1845). Історична реальність сюжету. Прагнення знайти відповідь у минулому на болючі питання трагічної долі України. Умовно-символічний план твору. Алегоричність та символіка образів, поєднання сучасного з минулим, переплетення реального з фантастичним. Своєрідність композиції, використання фольклорного прийому трістості. Образ «великого льоху» як символ героїчного минулого українського народу. Гнівний осуд колоніальної політики Петра I і Катерини II щодо України, оцінка державної діяльності Богдана Хмельницького в алегоричних і символічних образах твору (трьох душ і трьох ворон) роздумів про трагічну долю свого народу. Мотив фатальної для України національної зради.

Поема «Кавказ» (1845) – політична сатира, поема-реквієм загиблому другу Якову де Бальмену. Специфіка жанру (лірична поема-соната). Своєрідність композиції (ліричний монолог, звернений до кількох адресатів), відсутність фабули і дійових осіб, звернення до інвективи.

«Кавказ» складається з 5-ти частин, що розподілені інтервалами в тексті, а також зміною тональності, інтонації авторського монологу, віршового розміру. В основі композиції лежить характерне для сонати протиставлення двох мотивів: викриття системи російського імперіалізму та співчуття поневоленим народам, прославлення борців за волю. Сатирично-узагальнюючий образ «тюрми народів», осуд колоніальної війни Росії на Кавказі. Патетичне уславлення борців за волю. Новаторство образу Прометея як символу нескореності, непереможності народу, що захищає свободу.

«І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» (1845). Жанр твору – поетичне послання- монолог ліричного героя. Епіграф до твору визначає його провідну думку. Тут Шевченко цілковито втілює в життя розпочату в «Кавказі» місію національного пророка. Це – один з найголовніших творів Т. Шевченка, що розгортає два провідні мотиви: критика української еліти та заклик до соціального примирення, активного громадського життя заради відродження нації. Проголошення демократичного погляду на історію України. Перша в українській літературі сатира на ліберальне панство. Дидактичний характер послання, його патріотичне звучання. Актуальність послання для всіх періодів історії України через проблему «національної еліти».

«Заповіт» (1845) – маніфест поета-борця, один з найдосконаліших зразків світової політичної лірики. Поезія – дороговказ народові до визволення. Його суть – настанова нащадкам порвати кайдани, вибороти волю, – це основне бажання, головна мрія життя поета. В останній строфі поезії особисті і громадянські мотиви зливаються в один. Після емоційного спалаху-заклику відчувається спад напруги і перехід до інтимного світу поета, його мрій. Автор упевнений, що народ знищить ненависний йому лад і збудує нове суспільство. Уперше «Заповіт» було надруковано в Лейпцігу 1859 р. в збірці «Нові вірші Пушкіна і Шевченка». У російській імперії «Заповіт» вперше був надрукований (і то тільки перших 8 рядків) у 1867 р. І аж до 1905 р. твір повністю в Росії не друкувався, натомість, в Чехословаччині, Німеччині та ін. країнах, читали його повний текст.

Цикл біблійних переспівів «Псалми Давидові» (1845). Цикл віршів поета на релігійні теми, надання їм громадянського звучання. У канонічному тексті Біблії –

150 псалмів. 73 із них належать Давидові (2-й цар Ізраїлю, який очолив державу близько 1000 р. до Різдва Христового і правив 40 років), решта – іншим авторам. Псалми насичені східним (орієнтальним) світосприйманням, метафориною, фразеологією. Т. Шевченко добре знав псалми (чув їх у церкві, від лірників, навчався у школі за ними читати). Для переспівів поет обрав 10 псалмів (1, 12, 43, 52, 81, 93, 132, 136, 149), зосередивши увагу на суголосних його душі мотивах: викриття соціального та національного зла, провіщення майбутньої перемоги добра над злом. Спрямованість у сучасне, відображення в поезіях національних проблем.

Відтворення змін у світогляді митця, в поглядах на завдання поезії, ідейного «прозрівання» за останні три роки у програмовому вірші «Три літа» (1845).

***Ключові слова:** поема, комедія, іронія, сатира, сарказм, гротеск, шарж, пародія, фантастика, соната, містерія, історіософія, послання, афоризм, інвектива,*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Яке символічне тлумачення має образ «розритої могили» в творчості Т. Шевченка?

2. Прочитайте думку «Не завидуй багатому...». Чи згодні ви авторською життєвою позицією? Чим пояснюється надмірний песимізм Т. Шевченка? Чи злободенні сьогодні філософські спостереження й узагальнення, висловлені у творі?

3. Політична сатира як засіб викриття проблем суспільно-політичної дійсності. Поема «Сон».

4. Аналіз 52-го псалму «Пребезумний у серці скаже» (цикл «Псалми Давидові»).

5. Охарактеризуйте суть основних символічних образів поеми «Великий льох». Моральна й політична репрезентація історичного минулого в поемі-містерії.

Художня оцінка діяльності Б. Хмельницького у вірші «Стоїть в селі Суботові...».

6. З'ясуйте, які жанрові ознаки послання наявні в поемі «І мертвим, і живим...»? Ідейно-тематичний аналіз послання.

7. Поема-соната «Кавказ» як відгук на загарбницьку імперську політику.

8. Політичний, історико-філософський характер творів «Заворожи мені, волхве» та «Гоголю».

Система самостійної роботи до теми

1. Опрацюйте статтю І. Франка «Гемне царство». / Франко І.Я. Збір. тв.: у 50-ти томах. Т.26. К., 1980. С.131–152.

2. Визначте засоби комічного на прикладах творів періоду «трьох літ» (іронія, сарказм, гротеск, шарж, пародія).

3. Розробіть презентацію до теми.

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо-філософська парадигма. К., 2004.
2. Брайко О. Художні особливості поеми Т. Шевченка «Сон» (У всякого своя доля...). *Українська мова та література*. 1996. № 15.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2005.
4. Жулинський М. Т.Шевченко: духовна реалізація пророцтва. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2003. № 1.
5. Павлів О. Поема-містерія «Великий льох» Т. Шевченка. *Слово і час*. 1991. № 6.

6. Роят А. Ідейно-художній зміст поеми Т. Шевченка «Великий льох». Розробка уроку. *Українська мова та література*. 1998. № 9.
7. Скоць А. «Доба романтичного націоналізму» у творчості Тараса Шевченка. *Дивослово*. 1995. № 3.

ТЕМА 11

Лірика Т. Шевченка періоду заслання як «контекст долі поета»

Домінантні проблеми теми

Арешт за участь у Кирило-Мефодіївському братстві. У казематі Т. Шевченко написав 13 віршів, об'єднавши їх у цикл «В казематі», присвятив «своїм соузникам» – товаришам по братству. І. Франко назвав ці твори «перлинами найчистішої поезії». Змалювання переживань ліричного героя-арештанта (мотиви суму, самотності і громадянської непокори, приреченості і любові до України). Роздуми про українську історію, в якій було чимало братовбивчих баталій («За байраком байрак...»).

Поезія

«Н. Костомарову» («Веселе сонечко ховалось») сповнена співчуття материнському горю; філософська алегорія «Косар» – роздум про людську долю, про те, що смерть нікого не минає; народнопісенні мотиви поезій «Ой одна я, одна» та «Рано-вранці новобранці»; пейзажна мініатюра «Садок вишневий коло хати...» передає ностальгію за далеким травневим краєм, оспівує природу України та її трудівників, подає людську модель життєустрою; вірш «Мені однаково, чи буду...» розкриває тему самозречення і самопожертви в ім'я майбутнього України.

Різні душевні стани, настрої, думки породили широку жанрову палітру циклу – це послання («Чи ми ще зійдемося знову...»), елегія («Мені однаково», «В неволі тяжко»), балади («За байраком байрак», «Не кидай матері!

– казали...»), діалог («Не спалося, а ніч, як море...»), пейзаж («Садок вишневий коло хати...»), пісня («Ой одна я, одна»).

Твори періоду заслання. Т. Шевченко свою поетичну творчість часів заслання називав «невольницькою музою». В ній виділяють три етапи: 1) Орський (написано понад 20 творів); 2) Косаральський (понад 70 творів); 3) Оренбурзький (13 творів). Перші три роки (1847–1850) провів поет в Оренбурзі, Орську, Аральській експедиції, наступні (1850–1857) – семирічне заслання на півострові Мангишлак у Новопетровському укріпленні. Попри несприятливі умови для творчості поет написав понад 100 творів, серед яких 9 поем, а в наступні 7 років Шевченко-поет написав тільки 1 вірш («Мій боже милий, знову лихо!...»). Провідна тема цього періоду – трагізм людської долі у жорсткому світі та здатність людини протистояти суспільному злу. Лише тепер осмислення проблем не суспільно-політичне, а морально-етичне.

Тематика творів періоду заслання: осуд кріпосницької системи, викриття фальшивого народолюбства українських панів-лібералів, образи царів і патріотів («П. С.», «Царі», «Княжна»); духовна стійкість і нескореність поета-борця («О думи мої, о славо злая!»); революційні мотиви, провіщення звільнення народу від колоніального гніту («У Бога за дверима лежала сокира...»); історична тема («Іржавець», «Заступила чорна хмара», «Швачка»); осуд розбрату між народами і заклик до єднання слов'янських народів («Полякам» /«Ще як були ми козаками...»); соціальна нерівність у селянському середовищі («По улиці вітер віє», «Закувала зозуленька»); автобіографічна лірика («І виріс я на чужині»); пейзажна та інтимна лірика («Сонце заходить...», «Не тополю високою...», «Зацвіла в долині...»); задушевний ліризм і мелодійність поезій; роздуми автора над проблемами

людського існування, призначення на землі, прагнення поета визначити мету і зміст подальшого життя й творчості в неволі («Один у другого питаєм...»); роздуми про свою творчість, життєствердну силу слова в поезіях «Ну що б, здавалося, слова...», «То так і я тепер пишу...» (тема високого покликання митця, значення художнього слова в суспільному житті).

Інтимна лірика Т. Шевченка періоду заслання («Не тополю високою...») мотиви дівочої самотності й нарікання на безталанну долю, туга за коханням у поезії. Автобіографічні мотиви у вірші «І широкою долину...». Мотиви самотнього життя, розлуки і втрачених сподівань ліричного героя на особисте щастя. Органічне злиття ліричного героя з поетом. «Зацвіла в долині...». Ідилія людського щастя, краси й гармонії природи, заклик шукати рай на землі, творити його своїми руками. Пейзаж як тло, що підсилює ідилічні картини в творі. Образ матері в поезії «У наших раї на землі». Зворушливі й трагічні образи двох селянок – матері шлюбної дитини і матері-покритки, – як уособлення долі України – ошуканої, обдуреної загарбниками та власними дітьми.

Медитативна лірика. Ліричний герой поета є, власне, його автопортретом, що має конкретні індивідуальні риси та переживання. Мотив суму і самотності, доведений до розпачу («Огні горять, музика грає», «Не гріє сонце на чужині», «А де ж дітись?», «Та не дай, господи, нікому», «Добро, у кого є господа», «Немає гірше, як в неволі», «В неволі, в самоті», «Буває, в неволі іноді й згадаю»).

Балади Т. Шевченка періоду заслання. Роздуми поета про дегуманізацію особи в класовому суспільстві («Гитарівна»). Постановка високих морально-етичних проблем дружби, кохання, справедливості, честі («У тієї Катерини», «Коло гаю в чистім полі»). Романтизовані

історії кохання, що закінчуються нещасливо через «втручання» у людські відносини обману.

Використання форми монологу ліричного розповідача про трагічну жіночу долю. «Персонажна» (або «рольова») лірика серед «жіночих» поезій, творів написаних від імені жінки-героїні («Маленькій Мар'яні» та «І станом гнучим, і красою»). Головний набуток творчого періоду 1847–1850 рр. – лірика (особистого плану, рольова, медитативна), в якій чільне місце належить віршам у народнопісенному дусі; це – етап не тільки в його творчому розвитку, а й в українській поезії взагалі. Реалістичним психологізмом, природністю поетичного вислову вона випереджала літературну добу й створювала ґрунт для подальшого піднесення української поезії наприкінці ХІХ століття.

Ключові слова: медитація, елегія, метафора, гіпербола, антитеза.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Поглиблений психологізм поезій циклу «В казематі».

2. Дослідіть основні мотиви лірики періоду заслання: *автобіографічні мотиви* («Не гріє сонце на чужині», «І широкою долину...», «Сон» («Гори мої високії»), «У нашій раї на землі», «І золотої, й дорогої» та ін.); *значення художнього слова в житті* («Ну що б, здавалося, слова...», «То так і я тепер пишу...»); *національні мотиви* («Полякам», «Дурні та горді ми люди», «Не хочу я женитися», «Мені здається, я не знаю...»); *медитативна лірика* Т. Шевченка («Ми восени такі похожі...», «Один у другого питаєм...» та ін.); *поезія нескореності періоду заслання* («І виріс я на чужині», «А нумо знову віршувать», «Неначе степом чумаки», «Лічу в неволі дні і ночі» та ін.); *жіноча лірика* («Не тополю високою...», «Якби мені черевики», «І вродлива я...»,

«Полюбилася я», «Породила мене мати»); *стилізація народних пісень* («Ой гляну я, подивлюся», «І широкою долину...», «Закувала зозуленька», «Ой чого ти почорніло» та ін.).

3. Укажіть основні жанри поезій за якістю вираженого почуття, використані поетом у циклі «В казематі».

4. Охарактеризуйте ліричного героя поезії «Мені однаково...». З урахуванням новітніх досліджень у сучасному шевченкознавстві поясніть його амбівалентність.

5. Порівняйте символ *могили* в поезії «За байраком байрак...» із аналогічним символом у поезіях Т. Шевченка періоду «трьох літ» (наприклад, у містерії «Великий льох»). Чи змінюється його тлумачення?

6. Проаналізуйте мотиви «невольничої лірики» Т. Шевченка.

7. На прикладі соціально-побутових поем морально-етичного спрямування встановіть, як осмислюється поетом проблема трагізму людської долі? Що відмінного у порівнянні з творчістю періоду «трьох літ»?

8. Що розпізнав Є. Маланюк у генії Т. Шевченка (за віршем «Шевченко») ?

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.

2. Побудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

3. Підготуйте повідомлення за творчістю різних письменників «Образ Т. Шевченка в українській літературі ХХ ст.», «Лауреати Шевченківської премії різних років» або «Тарас Шевченко і Біблія».

Література до теми

1. Ігнатенко М. Алюзія у словесній творчості Т. Г. Шевченка. *Дивослово*. 1999. №1. С. 2–6; № 2 С. 5–8.

2. Коцюбинська М. Перлина лірики Шевченка: естетичний аналіз вірша «Не кидай матері...» Мої обрії. К., 2004. С. 36–49.
3. Мовчанюк В. Медитативна лірика Т. Шевченка. К., 1993.
4. Нахлік Є. Тарас Шевченко: пророк, апостол, «шаман» – християнин чи екзистенційний поет? *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2001. №1. С. 41–50.
5. Степанишин Б. Краса, велич і трагедія України (узагальнюючі образи Шевченківського «Кобзаря»). *Дивослово*. 1994. №3. С.13–21.

ТЕМА 12

Творчість останніх років життя Тараса Шевченка

Домінантні проблеми теми

У березні 1858 р. Т. Шевченко повертається до Петербурга, де за ним встановлюють суворий поліцейний нагляд. У столиці діяв невеликий гурток діячівукраїнської культури, т.зв. Петербурзька громада (П. Куліш, В. Білозерський, М. Костомаров та ін.). В це коло увійшов і Шевченко. Колишні кирило-мефодіївці почали видавати 1-й україномовний літературно-науковий журнал «Основа». Кожне число починалося новими поезіями Т. Шевченка. У вересні 1860 р. Рада Петербурзької академії мистецтв присудила йому звання академіка гравера. У грудні 1860 р. він видав «Букварь оужнорусский».

Поема «Неофіти» (1857) – перший твір, написаний після 7-річної перерви, присвячений М. Щепкіну. Політичне звучання поеми. Алгоричний образ римського імператора, що уособлює царя-тирана Миколу I. Висміювання претензій тиранів бути Божими помазаниками, виступати від імені Бога і від його імені творити зло. Образ провідника- натхненника Алкіда як

символу «святої правди і любові». Новий образ матері в поемі, соціально-політичні причини її трагедії. «Юродивий» – уривок поеми, сатирично-саркастичне спрямування проти самодержавства в особі фельдфебеля-царя та його сатрапів.

Ліричний триптих «Доля», «Муза», «Слава» (1858). Персоніфікованість поетичних образів. Осмислення власних життєвих і творчих принципів, вияв естетичних поглядів поета, його особливе, двоїсте ставлення до слави. Використання іронії. Визначення сенсу та місця поезії в житті автора. «Я не нездужаю нівроку» (1858). Політична декларація поета, вияв його ставлення до очікуваної селянської реформи. Прямий заклик до збройної боротьби проти самодержавства. Алегоричність образів, сатирична метафора. Марку Вовчку поет присвятив «Сон» («На панщині пшеницю жала...») (1858) та «Марку Вовчку» (1859). Спрямованість творів та її талант послужили за право Т. Шевченку назвати її своєю донею.

В останній період творчості Т. Шевченко досить часто звертався до біблійної тематики. Він проектує на сучасне йому суспільство сюжети Святого Письма («Молитва», «Марія», «Неофіти», «Во Іудеї во дни они», «Подражание Іезекілю», «Осія. Глава XIV», «Ісая. Глава 35»). Поезія «Ісаія. Глава 35» (1859). Вираження мрій поета про вільне щасливе життя в Україні, використання біблійних образів. Демократичний характер твору, його метафоричність, епітети, алегорія. Кантата М. Лисенка «Радуйся, ниво неполитая!».

Соціально-філософська поема «Марія» (1859) – вершина гуманістичного ставлення поета до жінки. Традиційність теми матері-страдниці. Використання євангельських і апокрифічних сюжетів про діву Марію та її сина. Оригінальність сюжету. Земне трактування релігійних легенд (людяність Йосипа, Ісус як звичайний

хлопець тощо). Соціальна і психологічна вмотивованість поведінки героїв. Широке філософське узагальнення образу матері в поемі (Марія – Матір Божа і Матір людська). Її вірність вченню та ідеалам розп'ятого сина. Зв'язок поеми з фольклором.

У поезії «Осія. Глава XIV» (1859) Т. Шевченко осмислює і передбачає майбутню лиху долю України. Гімн вільним людям у новій сім'ї на вільній землі звучить у вірші «І Архімед, і Галілей...» (1860). Тема принизливої залежності людини від царя-правителя в цей період набуває вселюдського звучання. Т. Шевченко переконаний, що царями не народжуються, їх творять самі невольники-раби, які заслуговують не менше проклять, ніж царі. Проблема «царя й раба в єдності» представлена в поезії «Якось-то йдучи уночі...» (1860).

Кульмінацією «Кобзаря» є триптих «Молитва» (1860). У трьох варіантах твору простежується еволюція думки від яскраво бунтарських настроїв до християнських мотивів всепрощення і любові.

Інтимна лірика останніх років поетового життя («Ликері» («Моя ти любо! Мій ти друже!»), «Л» («Поставлю хату і кімнату...»), «Барвінок цвів і зеленів...») з присвятою Л. Полусмаковій. Автобіографічні мотиви: нездійсненність мрій про особисте щастя, гострий осуд старорежимних традицій і забобонів, що розлучили його з коханою.

Останні місяці життя були важкими і тривожними. За 10 днів до смерті Шевченко написав останній вірш «Чи не покинуть нам, небого...». Це було прощання поета з життям. «В останній рік життя Т. Шевченка усі теми й проблеми попередніх років одна за одною були переглянуті, передумані й осмислені по-іншому. І всюди цей процес перегляду й переосмислення ішов в одному й тому ж напрямку: відмова від зовнішнього ефекту,

зосередження дії на внутрішньому світі й духовних цінностях людини; особливе відчуття вселенської згоди, душевна рівновага, злиття зі Всесвітом в ідеальній гармонії» (Ю. Шерех).

Ключові слова: медитація, елегія, метафора, гіпербола, триптих, молитва, псалми.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Чи насправді поезія Т. Шевченка народна, тобто близька й зрозуміла українцям? Якщо «так», доведіть думку, якщо «ні», то в чому складність сприйняття?

2. Громадянська поезія («Сон / На панщині пшеницю жала», «І день іде, і ніч іде», «О люди! люди небораки!», «Світе ясний! Світе тихий!..», «Хоча лежачого й не б'ють»).

3. Інтимні вірші («Така, як ти, колись лілея...», «Ликері», «Л.», «Барвінок цвів і зеленів», «Минули літа молодії»).

4. Медитативна лірика. Триптих: «Доля», «Муза», «Слава».

5. Дайте стисле пояснення слів І. Огієнка: «... Це він помітно перетворив і перетворює український народ на політично й національно дозрілу націю, це він дав усім національно політичну ідеологію»?

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.

2. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

3. Опрацюйте статтю В. Скуратівського Шевченко в контексті світової літератури. *Дивослово*. 2003. №6. С. 68–72.

Література до теми

1. Барабаш Ю. «Я так її, я так люблю...» (Шевченкова Україна: слово- образ, концепція, текст). *Сучасність*. 2003. № 7, 8, 9.
2. Грязнова Н. «Кобзар» Т.Шевченка 1860 р. *Дивослово*. 2003. № 3.
3. Кудрявцев М. «Не зрять Бога над собою...» (До проблеми історизму мислення Т. Шевченка у світі Євангельських істин). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2001. №2.
4. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко: Інтерпретації. Черкаси, 2003.
5. Степанишин Б. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі. К., 1999.
6. Тарас Шевченко. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 1999. № 1.

ТЕМА 13

«Чорна рада» П. Куліша: нове прочитання.

Поетичні збірки автора

Домінантні проблеми теми

П. Куліш (1819–1897) – провідна постать в літературному русі ХІХ ст. Своєрідність поглядів П. Куліша на історію України та українського козацтва. Роль П. Куліша у розвитку національної свідомості. Видання альманаху «Хата», журналу «Основа». Відбиття поглядів письменника в його чисельній літературно-критичній та публіцистичній спадщині. Лейтмотивом Кулішевих змагань упродовж усього життя було двоєдине прагнення: зберегти національне обличчя українського народу, його мову й культуру, звичаї і традиції, закласти основи національно-самобутньої української літератури – і водночас європеїзувати українців. Орієнтуючи співвітчизників на засвоєння здобутків західної і світової

цивілізації, він ревно жадав вивести рідний народ, письменство й науку на широку дорогу світового культурного поступу. В ідеалі в творчому процесі, за Кулішевим уявленням, мають гармонійно поєднуватися почуття і думка, мистецька наснага і наукові знання.

Актуальність теорії «хутірної філософії». Поєднання елементів реалізму та романтизму в надбаннях письменника, тематична й художня спорідненість творів з античними, європейськими та східними літературами. Роман П. Куліша «Чорна рада». Перший роман на історичну тему в українській літературі був завершений П. Кулішем у 1846 р. Події пов'язані з розгромом Кирило-Мефодіївського Братства не дозволили опублікувати твір. 1850 р. була створена друга редакція твору та здійснено авторський переклад російською мовою. Цей переклад був опублікований у 1857 р. у журналі «Русская беседа». У 1857 р. роман також вийшов окремими книгами українською та російською мовами. В основу роману покладені події 1663 року: усунення черню наказного гетьмана Сомка і обрання гетьманом Брюховецького. Події у романі зображені у романтичній і реалістичній манерах, відповідно – у романі 2 сюжетні лінії: романтична та любовна. Історична основа твору пов'язана із введенням у сюжет історичних осіб: Сомка, Тетерю, Брюховецького. Вигаданими персонажами є Тур, Леся, Пугач і навіть Шрам, незважаючи на те, що має свій праобраз з священника і воїна в одній особі. Носієм авторської ідеї про те, що Україна повинна бути самостійною державою є у романі Божий чоловік. Через цей образ П. Куліш висловив своє негативне ставлення до черні. У романі порушено проблему людини і влади, особи і мас, братовбивства і мети кровопролиття, хуторянської ідилії. Важливим вузлом проблем є боротьба за незалежність України, її державність, соборність.

Окрім конкретно-історичного, в романі наявний і релігійно- філософський зміст. Так, автором суб'єктивно-ідеологізована постать народного співця. «Державницькій ідеї» письменник протиставляє християнську мораль Божого чоловіка, кобзаря, наділеного духовним аристократизмом. Він вважає, що гетьманство, багатство, перемога над ворогом – все це марнославне. Щастя людини – в її праведності. Таким чином, наприкінці роману ракурс зображення зміщується з національно-історичного на релігійно-філософський. Автор «втікає» в людську душу як останній притулок небуденної особистості в гріховному, невлаштованому світі. Зобразивши дисгармонію в суспільному житті, Куліш водночас сподівався на гармонію внутрішню, душевну.

П. Куліш залишив після себе 5 вагомих поетичних збірок: «Досвітки», «Хуторна поезія», «Дзвін», «Позичена Кобза» і «Хуторні недогарки», а також чимало творів, що не ввійшли до названих збірок. Він є й автором 10-ти великих поем. Перша збірка віршів П. Куліша «Досвітки» (1862) – це переважно твори романтичного характеру про минуле України, про українсько-татарські та українсько-польські стосунки («Кумейки»), про відважного Наливайка («Солониця»), про поразку Павлюка («Дунайська дума»), про відважного Морозенка («Настуся»). Епілогом до поеми «Великі проводи» П. Куліш подав вірш «Брату Тарасові на той світ», у якому роздумує про свій обов'язок поета після смерті Кобзаря, про Б. Хмельницького. Поема «Великі проводи» вперше в українській літературі ставить питання про необхідність дотримання у будь-якій боротьбі засад загальнолюдської, християнської моралі.

Новаторським явищем в українській літературі стала 2-га збірка П. Куліша «Хуторна поезія» (1882). Прологом до неї було «Історичне оповідання», в якому автор

застерігав від руйнівної сили темних мас. Орієнтуючись на традиції європейських літератур, П. Куліш у названій збірці зробив спробу передати свої суспільно-політичні погляди поетичним словом. Композиційно збірка «Хутірна поезія» складається із 3 частин: 1 частина – «Історичне оповідання», 2 частина складається із 24 поезій, в тому числі «До кобзи», «До рідного народу, подаючи йому український переклад Шекспірових творів». До творів 2 частини (тобто віршів) П. Куліш ставить епіграфи з Біблії, Шевченка, Пушкіна, Міцкевича, Державіна. Коломийковий вірш тут відходить на другий план, використовується різностопний ямб. Саме у цій збірці звучить звеличення Петра I та Катерини II. Дослідники вважають, що у такий спосіб П. Куліш просто протиставляв царям – сучасникам – наприклад Миколу I, якого назвав великим душогубцем освічених монархів. З особливим пієтетом оспівує поет рідне слово («До кобзи», «Рідне слово» тощо). 3 частина збірки – «Зазивний лист до української інтелігенції» – це реакція П. Куліша на Емський акт. Автор закликає рятувати слово рідне, вікову спадщину, вказує на вагу рідної мови у боротьбі проти денационалізації.

Збірка поетичних творів «Дзвін» появилася у 1893 р. (Женева). Вона вважається вершиною творчості поета. У цій збірці П. Куліша по суті стояв на тих же позиціях, що й у «Хуторній поезії». Тому у віршах «Заспів», «З того світу», «До Тараса на небеса» та ін. він знову говорить про «руїнні гріхи», закликає очиститись, співає хвалу освіченим монархам. Збірка не отримала схвалення у І. Франка, але відзначена ним була «низка віршів ліричних, особистих, тихих, як далекий гук вечірнього дзвону, а жалібний як гірська трембіта». Згодом ці твори друкувалися як такі, що не ввійшли до збірок. У збірці

знову звучить мотив бережного ставлення до мови: «Отечество собі шукаймо в ріднім слові».

Збірка «Позичена кобза» – це переспіви староукраїнських та зарубіжних творів. У 80-90-х рр. Куліш створив кілька поем. Його туркофільські настрої сфокусовані у поемах «Магомет і Хадиза» та «Маруся Богуславка» (кінець поеми згорів у Мотронівці).

Постать П. Куліша займає особливе місце в українській культурі другої пол. XIX ст., як різножанрового письменника, організатора літературного процесу, культурного діяча, поборника національної ідеї.

Ключові слова: роман, традиція, історична правда й вимисел, сюжет, переспів, коломийковий вірш.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Історія створення роману «Чорна рада»: Вальтерскоттівська романтична традиція та літописні витоки.

2. Наскільки авторові вдалося через проблематику роману передати всеохопний аналіз нагальних питань української дійсності 60-х років XVII століття.

3. Прокоментуйте засоби творення характерів персонажів у романі П. Куліша «Чорна рада»: портрет; зовнішня характеристика; політичні погляди та моральні принципи; авторське ставлення, засоби творення.

4. З'ясуйте ставлення Сомка до Польщі, запорозького демократизму, бунтарства посполитих і міської голоти, до старшини та своїх супротивників у боротьбі за гетьманську булаву. Якою уявляється Сомкові об'єднана самостійна Україна?

5. Які риси характеру І. Брюховецького виявилися в зовнішності, поведінці, висловлюваннях та ставленні до людей?

6. Жанри, мотиви та стильові особливості лірики П. Куліша: жанрове розмаїття збірки «Досвітки» (балади, думи, романси- пісні); провідні мотиви збірки «Дзвін»; мовні та загальномистецькішування П. Куліша у збірці «Позичена кобза».

7. Афористичність поетичної мови, схильність до оздоблення творів епіграфами; ясність та чіткість художнього вислову, формулювання крилатих образних сентенцій, стислого й місткого вираження в кількох рядках чи словах власних поглядів, ідеалів, оцінок, характеристик і самохарактеристик, повчань тощо.

Система самостійної роботи до теми

1. Опрацюйте розділ монографії В. Сулими Біблія в інтерпретації Пантелеймона Куліша / Віра Сулима Біблія і українська література. К., 1999. С.224-232.

2. Розробіть презентацію до теми.

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

5. Визначте розмір вірша, систему тропів, особливості поетичного синтаксису, звукопису тощо (2 поезії на вибір студента).

Література до теми

1. Астаф'єв О. Маленькі трагедії П. Куліша: мотиви, топоси, семантика. *Українська мова та література*. 2001. № 44.
2. Багрій Я. Подорож сера Вальтера Скотта в Україну. К., 1993.
3. Гальчук О. Пантелеймон Куліш як образ, тема і концепт у транспозитивній ліриці ХХ століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Сер.: Філологічні науки. 2017. Вип. 14. С. 43–52.

4. Гуляк Б. Становлення українського історичного роману. К., 1997.
5. Дзюба І. Хутірська концепція П. Куліша. *Слово і час*. 1998. № 4–5.
6. Жулинський М. Пантелеймон Куліш: Літературний портрет. / Куліш П. Чорна рада. К., 2000.
7. Зеров М. Українське письменство ХІХ ст. Від Куліша до Винниченка (нарис з новітнього українського письменства). Дрогобич: «Відродження», 2007.
8. Кумеда О. Пантелеймон Куліш: письменник, етнограф, мовознавець. *Дивослово*. 2016. № 3.
9. Погрібний А. «Гарячий Куліш». Класики не зовсім за підручником. К., 2000. С. 13-30.
10. Слоньовська О. «Гетьмани, гетьмани. Якби то ви встали...» («Чорна рада»). *Дивослово*. 1994. № 12.

ТЕМА 14

«Народні оповідання» Марка Вовчка та жанрово-стильові особливості повісті

Домінантні проблеми теми

Марко Вовчок (1833–1907) збагатила українську літературу такими жанрами: соціально-проблемного оповідання («Козачка», «Одарка», «Горпина», «Ледациця», «Два сини»); баладного оповідання («Чари», «Свекруха», «Максим Гримач», «Данило Гурч»); соціальної повісті («Інститутка»); психологічного оповідання й повісті («Павло Чорнокрил», «Три долі»); соціально-побутової казки («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»); художнього нарису («Листи з Парижа»). «Народні оповідання», які були видрукувані окремою книгою в грудні 1857 р., а датовані 1858 р., стали етапною подією в українській літературі. Одинадцять оповідань, що ввійшли до першого видання книжки («Сестра», «Козачка», «Чумак», «Одарка», «Сон», «Горпина», «Викуп», «Свекруха», «Отець Андрій», «Максим Гримач»,

«Данило Гурч»), відразу привабили поставленими письменницею проблематикою, заґрунтованими на взаєминах між людьми різних соціальних, сімейних станів та їх моральністю. Збірку оповідань зразу ж після її виходу високо оцінили П. Куліш, який був її редактором і видавцем, М. Костомаров, Ф. Достоевський, І. Тургенев, який того ж року переклав «Народні оповідання» російською мовою. Фабули до своїх творів Марко Вовчок записувала під час фольклорної експедиції, в якій перебувала разом з чоловіком, від жінок, переважно колишніх кріпачок. У зв'язку з цим у літературі виникла дискусія щодо авторства «Народних оповідань». Основна тема оповідань – нещастя жінок. Станова (класова) приналежність тут буває лише своєрідною вихідною позицією для сюжету. Далі авторка майстерно перебудовує хід думок, щоб показати, що кріпачка (вона ж оповідач) має душу, що ця душа дуже тонка, що вона вміє бути доброю, вірною, вміє глибоко любити і страждати.

Друге видання «Народних оповідань» (другий том) було доповнене такими творами, як: «Сон», «Свекруха», «Чумак», «Чари». Основою до написання цих творів стали українські народні пісні. «Народні оповідання» Марка Вовчка перебувають у своєрідній «внутрішній єдності» (М. Драгоманов) із «Рассказами из русского народного быта» (1859). Однак у російськомовних творах письменниці відчувається глибше проникнення у суть суспільних відносин, кріпацьку неволю. Так, спостерігається особлива традиція Маші, Катерини, Ігрушечки в тому, що вони невольниці-кріпачки. Їхня доля у руках панів.

«Институтка» – «одна з найкращих перлин нашої літератури» (І. Франко), присвячена Т. Шевченкові (1859), вперше з'явилася у друці російською мовою (1860). Її переклав і надрукував у журналі «Отечественные

записки» І. Тургенєв. У 1862 р. у більш повному обсязі повість була надрукована у журналі «Основа». Про повний текст твору навіть тут не доводиться говорити. Сьогодні твір налічує 47 розділів. Ще донедавна повість «Інститутка» було прийнято трактувати виходячи із класового конфлікту. Осмислення образів повісті відбувалося тільки під одним кутом зору: сама інститутка характеризувалась як жорстока кріпосниця, а кріпаки – як жертви кріпосницького ладу. В такому підході є свій сенс і цілком заперечувати його не потрібно. Проте однією з найвагоміших ознак високої художності літературного твору є його здатність бути актуальним для кожного нового покоління читачів. Сучасне переосмислення повісті полягає у виявленні в ній загальнолюдського, одвічного протистояння Добра і Зла.

Ключові слова: *повість, оповідання, жанрова характеристика, соціальна та моральо-етична проблематика.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Майстерність психологічного зображення жінки Марком Вовчком.
2. Запропонуйте власну класифікацію «Народних оповідань» за проблематикою.
3. Оцінка збірки «Народні оповідання» тогочасною і сучасною критикою.
4. Заглиблення автора у психологію героїв повісті «Три доли».
5. Історична тема у творчості письменниці (повість-казка «Кармелюк» або «Маруся»).

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.
2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Побудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Агеєва В. Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність / Три долі: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. К.: Факт, 2002.
2. Кезубинська К. Українська Жанна Д'Арк. Адаптація «Марусі» П.- Ж. Етцелем. / Гендерна перспектива. К.: Факт, 2004. С.107–124.
3. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. К.,1999. С. 58–60; 64–74.
4. Марко Вовчок в критиці. Збірник статей, рецензій, висловлювань. К.,1995.

ТЕМА 15

Лірика та проза Юрія Федьковича

Домінантні проблеми теми

Юрій Федькович (1834–1888) – поет-лірик, автор балад, поем, оповідань та повістей, байок гуморесок, казок, повчань, драматичних творів, перекладач та фольклорист, редактор газети «Буковина», відомий громадський діяч. Свої твори почав друкувати у рік смерті Т. Шевченка (1861). Ю. Федьковича вважають продовжувачем традицій Т. Шевченка «в рідному краї, на Буковині...». Першу збірку віршів «Поезії Іосипа Федьковича» (1862) І. Франко привітав словами: «Ся книжечка сталася дійсною основою слави Федьковича». У 1863 р., надрукувавши у Львівському тижневику «Вечорниці» прозові твори «Люба-згуба», «Серце не навчити», «Стефан Славич», він стає відомим як прозаїк. Упродовж 1867–1869 рр. трьома випусками виходить друга поетична збірка Ю. Федьковича «Поезія Юрія Гординського Федьковича».

Провідним мотивом його ліричних та ліро-епічних творів було рекрутське життя. Цій темі присвятив

письменник «Дезертир», «Марш на Італію», «Товариші», «Золотий лев», «Новобранчик», «В арешті». Будучи солдатом цісарської армії упродовж десяти років Ю. Федькович добре знав побут солдатів, їх настрої під час військових дій, походів, знав письменник і психологію рекрутів, які залишили своїх німечних батьків, безпорадних дружин, незахищених дітей. Все це й ставало центром поетичного болю Ю. Федьковича. Проблему рекрутчини бачив поет очима матері-вдови, яка намагалася з усієї сили заробити золотого лева, щоб відкупити сина від війська («Золотий лев»), очима закоханої дівчини, яка прощається із своїм коханням («Рожа»), очима сиріт, дружин, матерів. Другою тематичною групою віршів та поем Ю. Федьковича є твори, присвячені національно- визвольним змаганням та їх ватажкам – Олексі Довбушу («Довбуш»), Юрію Гінді («Стрілецька пригода» та «Юрій Гінда»), Лук'янові Кобилиці («Лук'ян Кобилиця»). До третьої тематичної групи поетичних творів Ю. Федьковича відносяться ті вірші, в яких автор порушує проблему суспільної ролі поета і поезії. Сюди належать звернення до староруського автора, співця-дружинника («Оскресни, Бояне», «Осьмий поменник Тарасові Шевченкові», два «Послання на Україну» (задум був написати 12 послань), «Нива», «До мого брата Олекси Чернявського, що збудував міст на Черемоші в Розстоках» та ін.

Проза Ю. Федьковича багата тематично і жанрово. Він залишив спадщину із 60 прозових творів, з яких 20 присвятив гуцулам, їх звичаям, традиціям, розкриттю їх ментальності, що забезпечує змалювання глибоких душевних страждань, спричинених нещасливим коханням. Почуття кохання у творах Ю. Федьковича нерідко стають причиною конфлікту, який веде до самознищення і знищення суперника. Таке вирішення конфлікту засвідчує

високу лицарську товариськість, адже конфліктують або брати, або побратими, близькі товариші. Герої творів Ю. Федьковича свої переконання відстоюють вперто і наполегливо. Вони орієнтуються лише на своє розуміння ситуації (Василь і Юрій з твору «Люба-згуба»). Проблема щирої товариської дружби поставлена письменником у центрі його творів «Три як рідні брати», «Сафат Зінич» та ін. Цими творами письменник продовжив тему рекрутчини. Герої названих творів – прості гуцули – селянські сини, незважаючи на страшні поневіряння за десятилітню службу, зберігають людяність, співчуття до чужого горя. Герой оповідання «Сафат Зінич», як і оспівані опришки, стає захисником за народні кривди, вважаючи, що якщо вже треба прийняти на себе муки, то лише «за правду».

Проза Ю. Федьковича окремою книжкою видана у 1876 р. М. Драгомановим, який у передмові дав їй високу оцінку, порівнявши із творчістю Тургенєва, Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Ауєрбаха, Жорж Санд. У прозових творах Ю. Федьковича своєрідно поєднується реалізм з романтизмом. Цим творами притаманний потужний ліричний струмінь. Прозові твори письменника, як правило, присвячені морально-етичним проблемам, часто Ю. Федькович вводить у свої прозові твори народно-пісенний фольклор; щедро викорисовував етнографічний матеріал.

***Ключові слова:** романтизм, реалізм, морально-етичні проблеми, етнографічний матеріал, конфлікт.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Прокоментуйте основні мотиви лірики різних років (див. список текстів).

2. Тема пристрасного кохання в оповіданнях «Люба-згуба», «Серце не навчити», «Побратими», «Безталанне закохання».

3. Доведіть домінування тематики жовнірського життя у творчості письменника («Три як рідні брати», «Штефан Славич»).

4. Якою була оцінка прози Юрія Федьковича тогочасною критикою, в радянському та сучасному українському літературознавстві.

Система самостійної роботи до теми

1. Опрацюйте статті І. Франка «Осип-Юрій Федькович», «Молодий вік Осипа Федьковича», «Осип Гординський Федькович» / Іван Франко твори: У 50-ти т. Т. 27. С. 37–40; 149–165; 177–180 (конспект статей).

2. Підготуйте тези статті Ковалець Л. Юрій Федькович як інтерпретатор світової поетичної драматургії: грані важливого й непізнаного. *Дивослово*. 2010. № 4. С. 60–64.

3. Виконайте ідейно-художній аналіз поезій Юрія Федьковича (3 на вибір студента).

4. Розробіть презентацію до теми.

5. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

6. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Берегич В. Потенціал Федьковича. *Українська мова та література*. 2007. № 13/14. С. 10–11.
2. Вознюк В. «Мій Довбуш». Довбуш очима Юрія Федьковича. *Українська мова та література*. 2001. № 12.
3. Ковалець Л. Новознайдені вірші Юрія Федьковича. *Слово і час*. 2009. № 8. С. 97–100.

4. Ковалець Л. Юрій Федькович: Історія розвитку творчої індивідуальності письменника: монограф. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 440 с.
5. Ковалець Л. «Нема світа понад рідне»: образ Буковини в художньому осягненні Юрія Федьковича. *Слово і час*. 2016. № 1.
6. Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича / О.С. Маковей; за ред. Б.І. Мельничука та ін. Чернівці: Золоті литаври, 2005. 432 с.
7. Таран В. Художні обрії прозових творів Ю. Федьковича. *Українська література в загальноєвропейському контексті*: зб. наук. пр. 2018. № 1. С. 289–293.
8. Ткачук М. Наративна своєрідність прозових творів Юрія Федьковича. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 8. С. 59–63.
9. Штейнбук Ф. Долаючи стереотипи сприйняття. «Сафат Зінич» Юрія Федьковича. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2011. № 4. С. 73–80.

ТЕМА 16

Леонід Глібов – байкар, лірик

Домінантні проблеми теми

Л. І. Глібов (1827–1893) відомий в українській літературі як байкар, лірик, публіцист, автор творів для дітей. Він був активним «громадівцем», педагогом-ентузіастом, редактором та видавцем. Упродовж багатьох десятиліть часто з тривалими перервами, Л. Глібов видавав газету

«Черниговский листок». Вона як і журнал «Основа», відіграла неабияку роль в організації літературного процесу, оскільки тут друкувалися твори українських письменників – Т. Шевченка, П. Куліша, О. Кониського, етнографічні матеріали, зібрані О. Марковичем,

П. Чубинським, С. Номисом та ін. Газета також була центром діяльності Чернігівської громади. У газеті друкувалися твори Л. Глібова, його фейлетони («Записки Простодушного»), лірика, байки.

Як літератор, Л. Глібов розпочинав свою творчість російськомовною поезією. Однак перша збірка «Стихотворения Леоніда Глібова» (1847) не тільки не принесла йому слави, але й не визначила його мистецької самобутності, творчої індивідуальності. Під впливом Шевченківського поетичного слова у 50-х роках він розпочав писати українською мовою. Кращими зразками україномовної поезії Л. Глібова стали вірші «Журба», «Летить голуб понад полем», «Ой не цвісти калиноньці», «Зіронька», «У тихих небесах святих», «Моя веснянка», «Nocturno», «Вечір», «У степу». Завдяки глибокій ліричності, тяжінню до народної пісні, чимало його поетичних творів стали народними піснями, романсами. Характерною рисою лірики Л. Глібова є також у багатьох випадках її медитативність. Провідними мотивами лірики поета є оспівування почуття кохання, змалювання картин рідної природи, рідше – соціальні мотиви.

Окрему групу становлять поетичні твори гумористично-сатиричного характеру. Зразками таких віршів є «Горобець», «Розмова», «Ярмарок». Своєрідність цих творів полягає в тому, що автор говорить про негативні явища та факти з метою їх заперечення. З цією метою використовуються комічні прізвища (Пундик, Дереза, Образнін), специфічні образи – алегорії (горобець). За жанровими ознаками інколи важко розрізнити ліричний твір Л. Глібова і байку.

Найбільшим творчим здобутком письменника стали байки. Власне у байках показав себе митець і як поет. Всі байки його (107) поділяються на два періоди: перший – байки 50-60-х років, які ввійшли до прижиттєвих збірок

Л. Глібова 1863 та 1872 рр.; другий – твори 80–90-х років, які об'єднані збіркою 1889 р., а також байки поза збірками.

Більшість байок Л. Глібова першого періоду, безсумніву, своїми образами, мотивами та проблематикою пов'язані із кріпосницьким устроєм. Однак для письменника, очевидно, найважливішою проблемою було подолання споконвічного зла. Таку думку підтверджують рядки хрестоматійної байки «Вовк та Ягня».

Сюжети, мотиви та образи байок першого періоду Л. Глібов часто запозичував у Крилова. При цьому зауважимо, що для байки як жанру взагалі характерне використання мандрівних сюжетів. І все ж не можна говорити тут про просте наслідування. Сюжети байок Л. Глібова мають виразно національний характер, вони відрізняються динамічним сюжетом. За рахунок великої кількості монологів та діалогів сюжет набирає ознак драми. Мораль байок Л. Глібова чітка, лаконічна, майже афористична. Лексика – колоритна, вона відзначається великою кількістю пестливих форм, що характерно для української ментальності. Загалом же Л. Глібов як байкар більше тяжіє до традиції Ляфонтена.

Як педагог Л. Глібов тримав у полі зору також читацькі інтереси юних читачів. Упродовж 1889–1893 рр. він написав чимало поезій, загадок, акростихів, казок для дітей, які переважно друкував у львівському

«Дзвінку». Твори Л. Глібова для дітей відзначалися виховним потенціалом. На їх текстах діти вчилися спостережливості, розвивали свою кмітливість, виховувалися у дусі доброзичливості та гуманності.

Ключові слова: *пісня, романс, медитативність, ліризм, діалог, монолог, динамічний сюжет.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Умотивуйте зв'язок байок Л. Глібова зі спадщиною вітчизняного та європейського байкарства.

2. Проаналізуйте ідейно-тематичну спрямованість байок Л. Глібова (на прикладах творів 40–60-х та 80–90 років XIX ст.).

3. У чому полягає оригінальність використання Л. Глібовим відомих сюжетів, надання їм національного колориту?

4. Які, на вашу думку, провідні мотиви лірики Л. Глібова?

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

4. Підготуйте тестові питання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Бондар М. Леонід Глібов: негативи, позитиви, маски. *Слово і час*. 1997.

2. №1.

3. Єфремов С. Історія українського письменства. К., 1995. С.412–415.

4. Хропко П. Національна основа творчості Леоніда Глібова. *Дивослово*. 2002. №3. С. 55–58.

ТЕМА 17

Художня проза І. Нечуя-Левицького про українське село

Домінантні проблеми теми

Літературна спадщина І. Нечуя-Левицького (1838–1918) досить велика і жанрово різноманітна: романи, повісті, оповідання, новели, нариси, гуморески, драми.

Вони охоплюють життя усіх прошарків суспільства: селян, поміщиків, міщан, духовенства, інтелігенції, бурлаків, наймитства, купців, робітників.

Літературним дебютом стала повість «Дві московки» (1868), видана за сприяння П. Куліша. Сюжет цієї повісті ширший за історію кохання двох подруг до хлопця Василя. Бо цей твір про селянське щастя, вкрадене через солдатчину, про малоземелля, про моральне каліцтво дітей у русифікаторських школах. Повість розвиває, поглиблює і узагальнює проблему солдатчини. Автор розглядає її не лише як соціальне лихо, а і як чинник денаціоналізації. Ця повість засвідчила появу непересічного таланту епіка. Він увів об'єктивно-епічну розповідь, значно збагатив композиційно- зображувальні засоби, велику увагу приділив індивідуалізації образів. Вони у нього – не умовно-дидактичні, а реальні живі типи.

1876 р. написана соціально-побутова повість «Микола Джеря». За влучною оцінкою І. Франка «Микола Джеря» – це історія всього українського селянства в ту важливу епоху, написана в однім широкому образі. Справді, повість стверджувала наявність у народі сильних, здорових і вольових натур. У центрі зображення автора основний конфлікт епохи – між трудящими і тими, хто паразитує на їхній праці. Тема повісті – процес розорення селянства, формування робітництва, уособленням якого є головний персонаж. Дія твору розгортається логічно, хронологічно послідовно. Сюжетно-композиційним стрижнем повісті є протистояння незвичайної особистості несприятливим суспільним обставинам. У повісті показано динаміку розвитку характеру головного героя: від захисту особистого життя до протесту проти кріпосницької системи. У образі Миколи Джері І. Нечуй-Левицький опоетизував духовну красу та активну вдачу трудящої

людини, висловив свою віру у справедливий соціальний лад, збагатив світову літературу образом правдошукача.

І. Нечуй-Левицький не поділяв народницьких поглядів на селянство, як на однорідну ідеальну масу. Він створив цикл оповідань про бабу Параску та бабу Палажку, де з гумором висміяв такі риси ментальності окремої частини українського селянства як сварливість, духовне убозтво, відчуження; піддав суворому аналізу причини селянської забобонності, відсталості, роз'єднаності, індивідуалізму.

Повість «Кайдашева сім'я» уперше видрукувана 1879 р. у Галичині (у львівському журналі «Правда»), майже через 9 років у Росії, 1886 р., було дозволено надрукувати повість з деякими змінами. Дві редакції повісті з відмінними експозицією та фіналом. За жанром «Кайдашева сім'я» – соціально-побутова, сатирично-гумористична повість, в якій замальовується життя українського села в перші десятиріччя після скасування кріпацтва. Повість вийшла майже через два десятиліття після 1861 р. й висвітлювала злободенні для того часу проблеми: злиденне життя селян, непомірні податки, руйнування патріархального устрою села, неосвіченість і недосвідченість селян, внаслідок чого, їх легко обдурити в громадських справах, підкупити й роз'єднати; пияцтво селян, відсутність культурного дозвілля; разом з тим письменник звернувся до вічних питань: добра і зла, кохання, сімейних стосунків, взаємин батьків і дітей, проблеми людської гідності та свободи, віри в Бога, моралі та авторитету в громаді. Реалістичності твору додає той факт, що окремі персонажі повісті мали прототипів. Наприклад, прототипами Кайдашів була сім'я Мазурів із села Семигори, яка була відома на весь повіт постійними сварками, бійками і колотнечами; мали Мазурі й реальних багатих сватів – Довбушів. Система моральних цінностей народу, виродження кращого в людині під тиском

життєвих обставин, неможливість протистояти буденності – це основний конфлікт повісті.

Твори про життя духовенства. Письменник творчо опрацьовував добре відому йому тему життя духовенства. Повість «Старосвітські батюшки і матушки» (1881) – є паралельною історією священицьких родин Моссаковських і Балабух (хроніка їх життя). У творі позначилася симпатія автора (як і інших письменників післяшевченківської доби – А. Свидницького, Я. Щоголева) до панотців старшого покоління. Вони зображені більш демократичними, не користолюбними, що відрізняє їх від більш освіченого молодшого покоління попів. Водночас письменник з болем спостерігав процес денационалізації українського духовенства. Побут такого здеморалізованого духовенства поданий об'єктивно, з глибокою іронією та сарказмом. Для духовенства, як доводить автор, характерна жадоба накопичення, духовне зубожіння, облудливість і себелюбство.

Ключові слова: *повість, оповідання, реалізм, конфлікт, проблематика, сюжет, композиція.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Якими жанрами збагатив українську літературу кінця XIX ст. письменник?
2. Розкрийте соціальний і психологічний підхід до змалювання персонажів у повісті «Дві московки».
3. Охарактеризуйте проблематику та образи повісті «Микола Джеря».
4. Якими засобами та прийомами авторові вдалося розкрити риси українського менталітету в повісті «Кайдашева сім'я»?
5. Засоби гумору і сатири у творенні образів повісті «Старосвітські батюшки та матушки».

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.
2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Погрібний А. Всевидяще око України – І. Нечуй-Левицький. Класики. Не зовсім за підручником. Київ, 2000.
2. Приходько І. Ф. Українська ідея у творчості І. Нечуя-Левицького. Львів, 1998.
3. Рудик Л. Іван Нечуй-Левицький. Життя митця і його творчість як новий імпульс української літератури. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 1. С. 24–30.
4. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі. Київ: Laugus, 2016.
5. Усі письменники і народна творчість. Київ, 2007–2008.

ТЕМА 18

«Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного – перший соціально-психологічний роман в українській літературі ***Домінантні проблеми теми***

Панас Мирний (1849–1920) увійшов в історію українського письменства як митець масштабного епічного таланту. «Люди з усіма людськими рисами стоять у нього на першому плані» (С. Єфремов).

Роман створювався протягом 1872–1875рр. Суть цього жанру – спрямованість на розкриття психології людської особистості разом із художнім аналізом сучасного суспільства. Художній метод роману – критичний реалізм, що став найвищим етапом у розвитку класичного реалізму. Твори цього напрямку відзначаються високими ідейно-

художніми та естетичними якостями, об'єктивністю художнього зображення, нещадною викривальною силою, пристрасністю, гуманізмом, народністю, зображенням персонажів у взаємодії з оточенням (через деталі інтер'єру, портретні характеристики, пейзаж, систему персонажів тощо).

Видавнича історія роману. Нарис «Подорож з Полтави до Гадячого» як осмислення літератором історії про місцевого розбійника Василя Гнидку, почутої в дорозі з уст візника (1872). Того ж року (ще без участі брата), Панас Мирний створив повість «Чіпка». З попереднього нарису до неї перейшли тільки сюжетні епізоди, пов'язані зі знищенням родини хуторян. Автор повністю зосередився на постаті головного героя, здійснюючи намір показати, як соціальні умови руйнують особистість, перетворюють чесних людей на «пропащу силу». Повість стала наступним кроком до створення майбутнього масштабного полотна. Роман завершено Панасом Мирним 1875 р. разом зі старшим братом, авторитетним фольклористом і критиком Іваном Рудченком (псевдонім Білик). Твір уже пройшов з вилученнями через цензуру (Петербург), проте Емський указ зруйнував надії на публікацію на батьківщині. Тому роман довелося пересилати М. Драгоманову в Швейцарію, де він уперше був видрукуваний 1880 р. (Женева). Згодом друкувався у Львові (1887), у Російській імперії роман вийшов лише 1903р. під цензурною назвою «Пропаша сила». Ця назва, хоч і постала із цензурних міркувань, але цілком виражала авторську ідею.

Роман Панаса Мирного та Івана Білика – багатоплановий. У ньому відображено життя українського селянства упродовж кількох поколінь. Автори, заглибившись в історію українського села, почали розповідь від часів зруйнування Запорізької Січі, від

заселення південних степів та закріпачення сіл – до реформи 1861 р. та введення пореформених порядків. Провідною темою в творчості Панаса Мирного було викриття лиха давнього (кріпацтва) і сьогочасного (напівкапіталістичної і напівкріпацької дійсності). Це питання порушено і в романі «Хіба...»

Композиція твору скомпонована за біографічним принципом. Перед читачем розкривається родовід персонажів, з'ясовується їх еволюція (Чіпка і його рідні, Грицько і його дружина, три покоління Гудзів; пани Польські; історія села Пісок). Ці лінії розвиваються на тлі суспільно-історичних подій: то окремо, то перетинаються і виплітають загальний сюжет твору. Центральною лінією сюжету доля Нечипора Варениченка, Чіпки, що як і композиція загалом підпорядкована головному завданню – розкрити соціально-психологічні мотиви протесту селянства, зокрема Чіпки, показати причини того, чому розумна, чесна й здібна людина стає на шлях розбою.

Зважаючи на складність композиції, велику кількість сюжетних ліній, глибокий психологізм не тільки частин розвитку дії, а й позасюжетних елементів, видатний літературознавець О. Білецький назвав роман «будинком з багатьма прибудовами».

Багатоплановий роман піднімає цілий ряд проблем як тогочасного суспільства, так і загальнолюдського характеру: народна мораль; влада землі; місто і село; взаємозв'язок історії й сьогочасності; соціальні умови формування «пропащої сили»; жіноча доля; стосунки між представниками різних суспільних верств; закон і беззаконня; помста як засіб відновлення справедливості; злочин і кара; «голодна воля»; спокута дітьми провини їхніх батьків; становище солдат у царській армії... Центральною проблемою епопеї «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» є конфлікт «пропащої сили» (Чіпки

Варениченка) з патріархальним середовищем пореформеного села. Сюжет – майже детективна історія, в ході якої постають картини життя селян, міщан, діяльності новоутвореного земства і т. д.

Суттєва роль у романі покладена на другорядних героїв, зокрема на образ Грицька – саме його доля дає відповіді на питання, які перед собою ставив Чіпка-бунтар: чесна праця та добропорядне господарювання; дружина Грицька Чупруненка, Христя, на відміну від свого чоловіка, чуйна до людського горя, переймається стражданнями до інших людей. Її бентежать слова Чіпки про бідняцьку долю, після яких вона різко змінилася, бо у Чіпці бачила не волоцюгу, що завдає усім лиха, а добру людину; протилежністю Чіпки є його дружина Галя; знівечена доля бідної матері Чіпки, Мотрі; Явдошка і Максим та ін. Очевидно, не тільки зовнішні, а й глибокі внутрішні індивідуальні моральні чинники зумовлюють формування людської особистості. Саме ці тонкі нюанси людської душі й стали предметом уваги авторів роману.

Панорамний, соціально-психологічний роман висвітлює суспільно- історичні й психологічно-побутові причини й наслідки морального занепаду людини, родини й народу, по-новаторськи зобразив зламну епоху. На противагу багатьом її конфліктам і суперечностям твір підніс християнські загальнолюдські цінності справедливості, добра, любові до ближнього. І зроблено це не тільки способом «від супротивного», тобто через осуд злочинів Чіпки, а й через вчинки, гідні наслідування.

Ідея роману «Хіба режуть воли...?» сконцентрована в назві. Це бунт, протест, пошуки правди в суспільстві, де її знайти неможливо, де людина може не втриматися від соціального падіння, на шляхах до правди, збиваючись на «слизьку дорогу».

Ключові слова: *нарис, повість, соціально-психологічний роман, проблематика, сюжетні лінії.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Розкажіть про історію створення нарису, повісті, роману.
2. Розкрийте особливості композиції роману.
3. Проаналізуйте проблематику роману.
4. Ідейне навантаження образів, засоби їх індивідуалізації, соціальне і психологічне вмотивування вчинків.
5. Чіпка Варениченко – злочинець чи бунтар?
6. Наскільки вдало передає ідею роману вислів О. Гончара, котрий зазначив: *«У ній – роздуми художника про нереалізовану, «пропащу силу» людини, яка народжена була для справ, можливо, значних і прекрасних, але яка так і не розкрилася в своїх потенційних якостях і можливостях».*

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.
2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).
4. Знайдіть уривки твору насичені такими художніми засобами, що створюють яскраві портрети, інтер'єри, пейзажі.
5. Випишіть, наявні у тексті роману прислів'я та приказки, поясніть їх важливість у контексті.

Література до теми

1. Майдан О. Психологічні спостереження Панаса Мирного в жанрі роману. *Слово і час*. 1999. №10. С. 28–32.
2. Маленко, О. Панас Мирний – перший симфоніст української прози. *Вивчаємо українську мову та*

літературу. Позакласна робота : науково-методичний журнал. 2014. № 5. С. 38–39.

3. Михальчук О. Об'єктивний тип романного мислення: (Роман «Хіба ревуть воли...»). *Слово і час*. 1994. №4–5. С. 22–26.

4. Панас Мирний у листах та спогадах сучасників: монографія / І. В. Григоренко. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 203 с.

ТЕМА 19

Трагедія Івана Карпенка-Карого «Сава Чалий»: переосмислення історичних та фольклорних традицій *Домінантні проблеми теми*

І. Карпенко-Карий (І. Тобілевич, 1845–1907) сягнув найбільшої слави як драматург, що протоптав свою стежку в літературі, першим виступивши «за межі шаблону – етнографічної ... драми й дав початки серйозної комедії, цінної і з громадського, і з художнього погляду» (С. Єфремов). Спадщина драматурга нараховує 18 оригінальних п'єс, що відтворюють політичні, соціальні, морально-етичні проблеми свого часу.

Ранні зразки психологічної соціально-побутової драми – п'єси «Наймичка» (1885) і «Безталанна» (1886). У першій конфлікт має соціальне забарвлення; автор розкриває атмосферу безправності, принизливого становища бідного народу, серед якого процвітають аморальні й розбещені Цокулі. В основі другої – психологічний конфлікт: людська чесність і щирість постають проти жорстокості, підлості й непорядності; поміж ними опиняється безвольний Гнат, який одночасно постає і винуватцем, і жертвою трагедії. Апогею в своїй творчості як драматург І. Карпенко-Карий досяг у жанрі комедії. «Мартин Боруля» (1885), «Сто тисяч» (1890), «Хазяїн» (1900).

Історична тематика у творчості І. Карпенка-Карого представлена драмами «Бондарівна» (1884), «Чумаки» та «Гандзя» (1902), комедією-жартом «Паливода XVIII століття», мелодрамою, яку автор назвав драматичною поемою «Лиха іскра поле спалить і сама щезне» (1896), трагедією «Сава Чалий» (1899). За допомогою історії автор втілює історіософську концепцію України. У традиціях романтичного мистецтва долі героїв злиті з великими історичними реаліями: з долею Вітчизни і народу. Це надає «характерам, драматичним колізіям, вчинкам персонажів понадособового сенсу» (Л. Дем'янівська).

В умовах тотальної заборони на все українське, звертання до національної історії, а особливо до історії українського козацтва і зображення його як відданих захисників Вітчизни, було виявом неабиякої громадянської мужності І. Карпенка-Карого. Не будучи істориком, як М. Костомаров, П. Куліш чи І. Нечуй-Левицький, він зміг написати оригінальний новаторський твір «Сава Чалий». В основі п'єси «Народна дума про Саву Чалого». Драматург ґрунтовно вивчив документи та історичні праці, як українських авторів (І. Срезневського, М. Максимовича, М. Костомарова), так і іноземних, зокрема оповідання польського письменника й історика Антонія Й. (А.Ю. Ролле) «Савва Чаленко. З гайдамацької історії минулого віку».

За жанровими ознаками «Сава Чалий» – психологічна трагедія характерів, що репрезентує своєрідну концепцію народного героя та пропонує власне вирішення проблеми «народ і вождь». І. Карпенку-Карому вдалося показати Саву Чалого в новому освітленні. Зберігши історичну правду про підлу зраду ватажка гайдамацького повстання, драматург ускладнив його почуття неначе щирим бажанням врятувати рідну землю від кривавих боїв гайдамаків-повстанців з панами. Автор доводить думку:

якщо народний вождь зневірився у правильності обраного народом шляху і його боротьби, він має зійти з історичної авансцени. Закономірно, з'являється новий ватажок, який переймається болями й турботами простолюду. Гнат Голий у п'єсі постає втіленням мужності й чесності, він глибоко розуміє народні ідеали та інтереси, проте й він поданий автором не ідеальним (його програмі – бити панів, викорінювати ненависну шляхту скрізь по Україні – бракує позитивного начала). Конфлікт у творі вирішується покаранням Сави за зраду. Відхід від народних моральних засад, невіра в народні сили й честолюбство призводять Чалого до краху. Роздвоєння його особистості (козак на думці, пан в душі). Висока моральність у змалюванні вихідців з народу, його проникливості, спостережливості й відповідальності за загальну справу (Гайдамака, Медвідь, Грива, Кульбаба, Кравчина, Молочай), рішучість та відчайдушна сміливість запорожців. Провідна ідея – осуд національної зради, утвердження вірності українського народу своїй Батьківщині. Актуальність п'єси, засвідчена І. Франком: «...драма мала велике значення для сучасної України, плямуючи інтенції сучасного національного ренегатства, і покотилася по театральних дошках як могутня проповідь повороту ренегатів до служіння своєму народові і його кровним інтересам».

У тому ж 1899 р. І. Карпенко-Карий створив романтичну трагедію «Мазепа» (дотепер недрукована, зберігається в архіві Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАНУ). Дотримуючись офіційної версії про Мазепу як зрадника, автор показав гетьмана владним і честолюбним, аморальною і навіть злочинною людиною. Значне місце в п'єсі посідає мелодраматичний любовний трикутник: Мазепа – Марія Кочубеївна – козак Василь.

Ключові слова: драма, трагедія, конфлікт, герой, персонаж.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Неоднозначність і трагічність образу Сави Чалого. Доведіть, що головний герой твору – особистість роздвоєна. Хто для вас Сава Чалий: зрадник чи жертва?

2. Розкрийте проблему побратимства і зради у п'єсі.

3. Наскільки авторові вдалося розкрити психологізм у зображенні інших персонажів (Гната Голого, Шмигельського).

4. Поясніть, як ви розумієте твердження І. Франка стосовно характеру Сави Чалого: «з авторським часом його споріднює історія занепаду і хитання українського національного почуття»?

5. У чому, на вашу думку, трагедія Сави Чалого?

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми (історія створення, видання та постановки трагедії).

2. Підберіть відеоролики театральних постановок.

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Вілецька Я. «...Зворушувати кам'яні серця (про педагогічні ідеї І. Карпенка-Карого)». *Мистецтво та освіта*. 1996. №1. С.45–48.
2. Галабудська Г. Життєві і творчі обрії Карпенка-Карого. *Дивослово*. 1995. №12. С.44–46.
3. Дем'янівська Л. Іван Карпенко-Карий. Життя і творчість. К., 1995. 144 с.
4. Крайнікова Т. Естетичні принципи І. Карпенка-Карого. Погляди на театр і драматургію. Українська мова та література. 2002. №17–18.

5. Майстер драми: драматичні твори І. Карпенка-Карого: навч. посібн. Київ: Грамота, 2004. 496 с.
6. Петлюра С. Пам'яті Івана Тобілевича (Карпенка-Карого). *Дивослово*. 1995. №8. С. 4–7.

ТЕМА 20

Художня картина світу в повісті Івана Франка «Захар Беркут».

Новаторство поетичної форми.

Домінантні проблеми теми

І. Франко (1856–1916) – поет, прозаїк, драматург, перекладач, публіцист, літературний критик, філософ, мистецтвознавець, політичний і партійний діяч. Усі його твори до цього часу не виявлені. Відомих – понад 8400. Серед них романи і повісті, оповідання і нариси, пейзажні замальовки й альбомні вірші, памфлети і станси, образки і сонети, казки й епіграми. Поетичні збірки: «Баляди і розкази», «З вершин і низин», 2-ге видання «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій ізмарагд», «Із днів журби», «Semper tūo», «Давне й нове», «Із літ моєї молодості». Збірка «З вершин і низин» (1887, 1893 – 2-ге вид.) включає поезії, написані упродовж 20-ти років. Вона відзначається тематичним багатством: крім політичних, тут – поезії медитативні, пейзажні, інтимні, сатиричні. Жанрове розмаїття збірки: гімн («Вічний революціонер»), веснянка («Дивувалась зима», «Гріє сонечко»), послання («Олі», «Анні П.»), ідилія («Ідилія»), поема («Смерть Каїна», «Панські жарти»), віршоване оповідання («Максим Цюник», «Баба Митриха»), сонет (цикли «Вольні сонети», «Тюремні сонети»), тріолет («Тріолет»). У залежності від змісту та жанрових ознак поезії збірки об'єднані в ідейно-тематичні цикли.

Збірка інтимних віршів «Зів'яле листя» (1896) засвідчила різнобічність таланту І. Франка. Історія написання ліричної драми. Провідний мотив – страждання

людської душі, зраненої життєвими негодами і нещасливим коханням. Композиція збірки: три «жмутки» – це три дії, які складаються з медитацій, епізодів-видінь, марень, сновидінь і т.п. Мріючи про велике кохання, І. Франко творив свій ідеал кохання і коханої. Кращі поезії збірки: «Червона калино, чого в лузі гнешся?», «Чого являєшся мені у сні?», «Ой ти, дівчино, з горіха зерна...», «Зелений явір, зелений явір...», «Твої очі, як те море», «Ой жалю, мій жалю...», «Тричі мені являлася любов».

Збірка «Мій Ізмарагд» (1898). У Київській Русі «Ізмарагдами» називали збірки повчальних статей, легенд, у яких викладалася християнська мораль. І. Франко, отже, пропонує читачеві свій «Ізмарагд», тобто книгу поезій полемічного характеру, тобто в поетичній формі подав сучасному читачеві ряд оповідань, притч, рефлексій і інших проявів чуття та фантазії, теми яких узяв з різних джерел (національних, західних і східних). Цикли збірки: «Поклони», «Паренетікон», «Притчі», «Легенди», «По селах», «До Бразилії». Популярним у збірці є жанр притчі. З цього жанру І. Франко взяв форму, вклавши в неї новий зміст. Сучасні поетові суспільно-історичні події зафіксовано в двох останніх циклах збірки «Мій Ізмарагд». Твори першого з них показують становище галицького селянства і його настрої, а другий присвячено проблемі масової міграції українців за кордон. Своєю збіркою поет стверджує: плекання християнських чеснот – порятунок від усіх суспільних негараздів тодішньої Галичини.

Творче переосмислення І. Франком біблійного оповідання про Мойсея в однойменній поемі 1905 р. Пророчий зміст прологу до поеми. Фабула – сорокарічний тернистий шлях ізраїльтян з єгипетської неволі до обітованої Мойсеєм землі. Проблеми, порушені автором: 1) народ – головна рушійна сила історії; 2) взаємини вождя

і народу, трагізм долі пророка; 3) піднесення національної гідності; 4) суспільна роль слова.

Філософська поема про давноминулі часи спроектована в сучасну авторів дійсність. У цьому переконає пролог до поеми, у якому поет звертається безпосередньо до українського народу, «замученого, розбитого». Тема поеми – останні дні життя і смерть біблійного пророка Мойсея, не визнаного своїм народом. Цим твором І. Франко на початку грізного ХХ ст. ніби заповідав своєму народові зберегти себе, свою духовність, свою сутність, витерпіти все на шляху історичного поступу, вистояти і утвердитися у своїй національній самобутності.

В епічних жанрах письменник працював із 1875 по 1908 р. за життя вийшло 18 книг його прози (це 115 зразків малих жанрів і 10 повістей та романів). І. Франко-прозаїк охопив своєю увагою усі верстви українського народу: селянство («Ліси і пасовиська», «Лесишина челядь», «Сам собі винен», «Великий шум»), інтелігенцію («Маніпулянтка», «Для домашнього огнища», «Основи суспільності»), людей соціального «дна» («На дні», «До світла», «Панталаха»). Окреме місце в творчості письменника посідає історична тематика («Захар Беркут») та життя школи («Отець-гуморист», «Олівець», «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука»).

В історичній повісті «Захар Беркут» змальовано героїчну боротьбу русичів проти монголо-татарських загарбників. Герої твору понад усе люблять рідну землю, готові жертвувати задля її порятунку навіть власним життям (Карпатська Русь XIII ст.). Своім екскурсом в далеке минуле і звертанням до відповідних історичній епосі образів, І. Франко забарвлює художній текст специфічним колоритом, наснажує його актуальними для сучасності асоціаціями. Найбільш значущою величиною у

художній картині світу І. Франка постає свобода: людини, громади, народу. Загалом до поетичної витонченості, інкрустованості повісті рідкісними легендарними образами та іменами приводить письменника потреба відтворити широкий спектр почуттів, які найточніше відповідали б епосі (легенда про кам'яного Сторожа та Морану).

Ключові слова: *гімн, веснянка, памфлет, станси, образки, сонети, епіграми, нарис, лірична драма, поема, історична повість.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Визначте основні мотиви лірики І. Франка та проаналізуйте домінуючі образи (на прикладі творів різних збірок).

2. Історія створення і видання повісті. Соціально-філософська та морально-етична проблематика повісті.

3. Інтерпретація місії провідника народу в повісті.

4. Які складники суспільної концепції держави, на думку автора, мали стати запорукою відродження України в майбутньому?

5. Порівняльна характеристика образів Тугара Вовка і Захара Беркута.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

4. З'ясуйте роль антропонімію повісті.

5. Перевірте свої знання за темою: Літературна вікторина у статті Адамчук Н. Сторінками творчості І. Я. Франка. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.* 2000. №6.

Література до теми

1. Бавус Т. Мовні образи лісу та гір у повісті Івана Франка «Захар Беркут». *Українське літературознавство*. 2015. №. 79. С. 79–84.
2. Загороднюк В. Сучасне прочитання повісті «Захар Беркут» Івана Франка. Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): літературно-науковий збірник. Вип. 12. Київ Херсон: Просвіта, 2016. С. 60–66.
3. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: *Матеріали Міжнародної наукової конференції*. Львів: Світ, 1998.
4. Куцевол О. Чи потрібен Рафалович Україні (система уроків за повістю І. Франка «Перехресні стежки»). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2000. №6.
5. Погребенник В. Іван Франко. Українська література кінця ХІХ століття: творчість чільних репрезентантів. *Українська мова та література*. 2004. № 21–24. С. 62–86.
6. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2000. №6. 194 с. (увесь номер присвячений І. Франку).
7. Франко І. Тексти.Факти. Інтерпретації: збірник наукових праць. Вип. 1: Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. Львів, 2011 . 440 с.
8. Чопик Р. Ессе Ното: Добра звістка від Івана Франка. Львів, 2002. 232 с.

ТЕМА 21

Імпресіонізм та неофольклоризм у творчості

Михайла Коцюбинського

Домінантні проблеми теми

М. Коцюбинський (1864–1913) – видатний український прозаїк межі ХІХ – ХХ століть. Життєвий і

творчий шлях, засади формування світогляду митця, еволюція у ставленні до народництва. Рання творчість: гуманізм, стилістичні маркери народницької прози. Особливості ідіостилістики дитячих оповідань («Ялинка», «Харитя», «Маленький грішник»). Соціальна проблематика ранніх прозових творів («На віру», «П'ятизлотник», «Ціпов'яз», «Хо»). Автобіографічна психологічна характеристика героя («Для загального добра»). Елементи суміжних мистецтв (музика, живопис) у художніх творах («В путах шайтана», «На камені»). Оповідання «Лялечка». Перевага психологічного малюнку над подієвістю як жанрова ознака твору. Імпресіоністична досконалість творів «На камені», «Цвіт яблуні», «Невідомий», «Intermezzo». Текст як суцільна внутрішня рефлексія. Нові ідейно-естетичні функції пейзажу, портрета, інтер'єру. Епізодична конструкція фабули, суб'єктивна форма нарації. Модерна жанрова палітра творчості (етюд, акварель, лірико-драматична поема в прозі). Близькість до імпресіонізму К. Гамсуна. Оповідання «В дорозі». Полемічні акценти твору. Майстерність портретно-психологічної характеристики. Соціальна проблематика, специфічність образів. Еволюція позиції оповідача. Специфіка психологічного імпресіонізму письменника («Intermezzo»). Перехід до принципово нової форми художнього мислення. Твір як творчий маніфест. Ідейно-естетичні функції імпресіоністичного пейзажу. Побудова твору на «структурі переживання» (Ю. Кузнецов). Смыслове навантаження образів природи. Філософська основа твору. Індивідуально-психологічний та соціально-історичний аспекти імпресіоністичного мислення («Сміх», «Він іде», «Persona grata»). Реакція письменника на реальні події (чорносотенні погроми, репресії проти народовольців), протест проти них. Майстерність художньої деталі. Новела

«Сон». Комбінований характер архітектоніки. Актуалізація ролі високих духовних цінностей у суспільному житті. Повість «Тіні забутих предків» (1911). Синкретизм стильових тенденцій у повісті. Імпресіоністична трансформація фольклорного та міфологічного матеріалу. Тема повісті – стосунки природи і людини, життя гуцулів у чарівному світі гір та лісів, населеними казковими істотами. Повість охоплює невеликий відрізок часу: від народження до смерті Івана Палійчука. Насправді ж повість складається з трьох часових площин: перша – це життя, сучасне оповідачеві; друга – середньовіччя з ідеалом кохання, поставленим над життям; третя – це народні вірування. Особливість сюжету та композиції цього твору зумовлена його імпресіоністичним характером: тут паралельно розвиваються дві лінії – зовнішня (історія життя головного героя Івана Палійчука) та внутрішня, психологічна (кохання Івана і Марічки, зображення казкових істот, що населяли карпатські ліси і впливали на долю людини). Сила М. Коцюбинського художника слова виявилася в тому, що розгортаючи на незвичайному фоні ніби суто любовний сюжет, вмонтовуючи етичні проблеми, глибокі внутрішні переживання у розповіді про гуцульське життя, застигле на майже первісній стадії суспільного розвитку, він зробив це в такий спосіб, що зображені явища не тільки сприймалися як щось органічне для Гуцульщини, а й звучали по-сучасному, перегукуючись із суспільним життям початку ХХ століття.

Філософське осмислення вічних істин. Оповідання «Коні не винні». Деталі-репліки як вузлові акценти відтворення психологічних станів героя. Персоніфікація художньої деталі. Сатиричні прийоми оповіді. Останні твори М. Коцюбинського («Хвала життю!», «На острові»). Гімн перемоги життя над смертю. Символічність образів.

Елементи неоромантизму в новелах. «Школа» М. Коцюбинського в українській літературі, її традиції. Подальша доля імпресіонізму в українському письменстві: М. Івченко, В. Підмогильний, М. Хвильовий, Г. Косинка. Місце М. Коцюбинського в історії української літератури. Значення творчості.

Ключові слова: *новела, імпресіонізм, етюд, акварель, повість.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Психологізм малої прози М. Коцюбинського («В путях шайтана», «На камені»).

2. Імпресіоністичні доміанти новелістики М. Коцюбинського («Цвіт яблуні», «Intermezzo», «Хвала життю»).

3. Неофольклоризм повісті «Тіні забутих предків»: своєрідність авторської трансформації фольклорної моделі.

Система самостійної роботи до теми

1. Розкрийте зміст таких літературознавчих понять: *модернізм, символізм, імпресіонізм, експресіонізм, неореалізм, авангардизм, літературний процес.*

2. Розробіть презентацію до теми.

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Ковальчук О. Г. Візуальне у творчості М. Коцюбинського: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 232 с.

2. Нежива Л. Прагнути життя, усіма тягнутися до його фібрами своєї істоти: вивчення імпресіонізму на прикладі новели «Intermezzo» М. Коцюбинського.

Українська література в загальноосвітній школі. 2014. №. 9. С. 8–11.

3. Поліщук Я. І ката, і героя він любив... Михайло Коцюбинський. Літературний портрет. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 304 с.
4. Циховська Е. Острів як втеча від дійсності у творчості Л. Стаффа і М. Коцюбинського: структура «Я – Інший». *Літературознавчі студії*: зб. наук. праць. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. Вип. 29. С. 408–415.
5. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. К., 2003. С.131–173; 185–328.

ТЕМА 22

Неоромантична проза Ольги Кобилянської

Домінантні проблеми теми

Життєвий і творчий шлях О. Кобилянської (1863–1942). Участь у феміністичному русі разом із Н. Кобринською, С. Окуневською. Вплив західноєвропейської літератури, філософії, зокрема Ф. Ніцше на формування літературно-естетичних поглядів О. Кобилянської. Тривалий період літературних спроб. Роль І. Франка, О. Маковея, М. Павлика у творчій долі письменниці. Рання творчість. Повісті «Людина» (1894), «Царівна» (1896) у контексті феміністичного дискурсу. Естетизація психологічного малюнку. Рецепція новаторських пошуків О. Кобилянської народницькою критикою (В. Щурат, І. Франко, С. Єфремов). Знайомство з Лесею Українкою, М. Старицьким, М. Лисенком. Твори О. Кобилянської 90-х рр. XIX ст. Нові ідеї, образи. Модерна інтерпретація традиційних тем української літератури («За готар», «Битва», «Банк рустикальний»). Образи жінок-емансипанток та аристократок духу в малій прозі («Valse melancolique», «Природа», «Аристократка»). Нова концепція людини. Тонкий психологічний малюнок

інтелектуального світу героїні і «культура серця». Неоромантична стильова домінанта. Повість «Земля» (1902). Зразок синкретичної стильової інтерпретації «вічної» теми. Трансформація біблійної символіки. Реалістична соціальна основа твору. Відгук на повість (С. Єфремов, І. Франко, Леся Українка, В. Стефаник, М. Коцюбинський). Збірка новел і нарисів «До світа» (1905), повісті «Ніоба», «Через кладку» (1905), «За ситуаціями» (1913) – протест проти беззмістовного існування жінок-інтелігенток у патріархальному середовищі. Новий етап актуалізації у прозі феміністичних мотивів. Неоромантичний дискурс повісті «У неділю рано зілля копала...» (1909). Фольклорна основа твору. Особливості жанру, композиції, система образів. Антивоєнні твори О. Кобилянської. Гуманістична концепція зображення людських доль в антисвіті війни: «Лист засудженого на смерть вояка до своєї жінки», «Назустріч доли», «Юда». Реалізація національної ідеї в романі «Апостол черні» (1926). Творчість О. Кобилянської в контексті розвитку літературного процесу в Західній Україні в 10–30-х рр. ХХ ст. Сучасний стан дослідження творчості письменниці. Постмодерний дискурс рецепції творчості.

Ключові слова: *неоромантизм, неоромантичний дискурс, повість, концепція людини, фемінізм, емансипація.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте творчу манеру О. Кобилянської.
2. Поясніть символіку заголовків повістей та новел письменниці.
3. Чому авторка розпочала свою творчість з розробки теми емансипації?

4. Розкрийте ідейно-художню своєрідність повісті «Людина».

5. Якими засобами О. Кобилянська представляє образи жінок-аристократок в малій прозі («Аристократка», «Некультурна»)?

6. Вкажіть лейтмотив новели «Walse melankolique» та як він пов'язаний із системою образів?

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

4. Знайдіть цікаві факти (відео) про особу письменниці.

5. Напишіть твір-роздум на тему «Ця музика мене надихає» (за мотивами новели «Walse melankolique»).

6. Підготуйте тестові запитання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Гундорова Т. Ольга Кобилянська Conta Niyme, або народження жінки з духу природи / Гендер і культура. Збірник статей. К., 2001. С. 34–52.
2. Гундорова Т. Марліттівський стиль: жіноче читання, масова література і Ольга Кобилянська / Гендерна перспектива. К., 2004. С. 19–35.
3. Демченко І. Особливості поетики Ольги Кобилянської: Монографія. К., 2001. 208с.
4. Денисенко М. «...Бути собі людиною!» (феміністична проблематика прози Ольги Кобилянської). *Слово і час*. 1997. №5–6.
5. Камінчук О. Провісниця українського модернізму. *Дивослово*. 2004. №4.

6. Лебедівна Л. Одвічний пошук гармонії (три іпостасі О.Кобилянської в оповіданні «Walse melankolique»). *Слово і час*. 2003. № 7.
7. Павлишин М. Автобіографічна персона та дарвіністська «Людина» О. Кобилянської. *Сучасність*. 2001. № 4.
8. Починок Л. Ольга Кобилянська: Знайома постать у новому ракурсі: навч. посіб. Кам'янець-Подільський, 2005.

ТЕМА 23

Неореалістичні тенденції у прозі та драматургії

В. Винниченка

Домінантні проблеми теми

В. Винниченко (1880–1951) – письменник, політик, громадський діяч, видатний прозаїк і драматург. Участь у революційному русі початку 1900-х рр. Перші кроки в літературі. Збірка новел «Краса і сила» (1906). Публіцистична діяльність. Новаторство прози. Утвердження неореалізму як індивідуальної стильової домінанти. Особливості поетики малої прози («Студент», «Зіна», «Солдатики», «Голота», «Раб краси», «Малорос-європеець», «Контрасти», «Біля машини»). Тематична, проблемна, образна насиченість малої прози. Соціально-критичний пафос. Відгуки І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського про малу прозу В. Винниченка. Демократична і гуманістична спрямованість творчості. Відхід від застарілих літературних стереотипів. Глибокий психологізм розкриття внутрішнього світу героїв, повнота художнього аналізу («Хто ворог?», «Голод», «На пристані», «Талісман»). Твори В. Винниченка про дітей. Збірка «Намисто» (1923). Сюжетні лінії, система образів, портретно-психологічні характеристики, глибоке проникнення у внутрішній світ дитини («Федько-халамидник», «Кумедія з Костем»). Сучасне прочитання

малої прози письменника. Романістика В. Винниченка. Жанрові модифікації романів. Своєрідність композиційної структури, ідейно-тематичне спрямування («Чесність з собою», 1911; «Рівновага» 1912; «Записки Кирпатого Мефістофеля», 1916; «Хочу!», 1916). Сюжетні та психологічні колізії. Теорія «чесності з собою» та її реалізація у романістиці. Характер художніх узагальнень. Утопічно-пригодницькі романи («Сонячна машина» 1921-1924; «Нова заповідь», 1931–1933; «Вічний імператив», 1936; «Лепрозорій», 1938; «Слово за тобою, Сталіне!», 1950). Політичні інвективи. Антитоталітарний пафос роману «Слово за тобою, Сталіне!». Соціальна проблематика творів. Майстерність характеротворення. Портретно-психологічна деталь. Філософія «конкордизму» як складова ідейно-композиційної структури романів. Рецепція романістики критикою (М. Зеров, О. Білецький, Г. Костюк, С. Погорілий). Постмодерний дискурс дослідження. Драматургія: жанрова палітра (психологічна драма, комедія). Система морально-етичних конфліктів у драмах «Чорна Пантера і Білий Медвідь» (1911), «Гріх» (1919), «Закон» (1923). Своєрідність інтерпретації соціальних проблем у творах «Щаблі життя», «Великий Молох» (обидва – 1907), «Брехня» (1910), «Молода кров» (1913), «Пригвожені» (1915). Ідея національного відродження у драмі «Між двох сил» (1919). Стилєова та філософська основа драматургії В. Винниченка. Публіцистика. Художня своєрідність політичного памфлету «Відродження нації». Щоденники. В. Винниченко у критиці та спогадах. Місце письменника в історії української літератури і культури. Сучасне літературознавство про творчість В. Винниченка.

Ключові слова: *неореалізм, філософія «конкордизму», психологічна драма, трагедія, морально-етичний конфлікт.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте своєрідність стилю В. Винниченка та проблематику його малої прози.
2. Доведіть, що твір «Момент» є психологічною новелою. Які проблеми порушує автор у цій новелі?
3. Вмотивуйте складність морально-етичних проблем, представлених в оповіданнях «Краса і сила» та «Малорос-європеєць».
4. Розкрийте настрої трудящої людини за творами («Голота», «Раб краси»).
5. Здобутки В. Винниченка у жанрі антиутопії.
6. У чому новаторство майстерності В. Винниченка-драматурга?
7. Праналізуйте драми «Закон» та «Між двох сил».

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.
2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).
4. Знайдіть цікаві факти (відео) про особу письменника.
5. Напишіть твір-роздум на тему «Осмислення В. Винниченком категорій любові й щастя людини».
6. Підготуйте тестові запитання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Баран Г. «Сонячна машина» В. Винниченка у контексті світових утопій і антиутопій. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2000. № 1. С. 52–59.
2. Блохіна Н. Драматургія Володимира Винниченка: феміністичне прочитання. *Слово і час*. 2002. № 4. С. 33–38.

3. Гриценко В. Батіг, пряник чи мікроб інтересу? (Погляди В. Винниченка на владу одних людей над іншими в романі «Сонячна машина»). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 3. С. 45–49.
4. Гриценко В. Інстинкт натовпу в оповіданнях В. Винниченка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. №1. С.10–14; № 2. С. 21–23.
5. Гуменюк В. Сила краси. Проблеми поетики драматургії Володимира Винниченка. Сімферополь, 2001. 340 с.
6. Денисюк Т. Новелістика Володимира Винниченка: поетика сюжету і композиції. *Українська мова і література в школі*. 2003. №1. С.59–61.
7. Панченко В. Будинок з химерами: творчість Володимира Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті. Кіровоград, 1998. 272 с.

ТЕМА 24

Художня майстерність новеліста Василя Стефаника

Домінантні проблеми теми

Традиції і новаторство в українській прозі кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Творчість *В. Стефаника* (1871–1936) та ін. представників «Покутської трійці» (Л. Мартович, Марко Черемшина). Життя і творчість В. Стефаника – видатного новеліста, представника експресіоністичної школи в українській літературі. Період творчих шукань, формування ідейно-естетичних поглядів. Співпраця з Л. Мартовичем («Нечитальник», «Лумера»). Публіцистична творчість. Апробація в публіцистиці тематики і проблематики, надалі розвиненої у прозі. «Поезії в прозі» – перша спроба модерного відображення дійсності («Городчик до бога ридав», «Раненько чесала

волосся», «Амбіції» («Самому собі»). Збірка новел «Синя книжечка» (1899). Проблематика, поетика. Збірки «Камінний хрест» (1900), «Дорога» (1901), «Мое слово» (1905). Жанрова специфіка новел. Тематична палітра. Експресіоністична стильова домінанта. Спроба імпресіоністичних проєкцій у творах «Мое слово», «Дорога». Новели 1916–1933 рр. Збірка «Земля» (1926). Експресія антивоєнної прози. Національно-патріотичне піднесення галицької молоді (новели «Марія», «Сини»). Автобіографічні твори письменника, спогади («Вечірня година», «Давня мелодія», «Каменярі», «Серце», «Марко Черемшина»). Твори В. Стефаника в кіномистецтві та в контексті світової новелістики.

Лесь Мартович. Розвиток традицій реалістичної сатири, галицьке село в зображенні письменника. Збірки «Нечитальник» (1900), «Хитрий Панько» (1903), «Стрибожий дарунок» та інші оповідання (1905). Продовження реалістичної традиції української прози 2-ої половини ХІХ ст. Актуальна соціальна проблематика, тематичне розмаїття сатиричних малюнків. Психологічні колізії в оповіданнях. Жанр сатиричного памфлету у творчості письменника («Винайдений рукопис про руський край»), його сатиричні твори в контексті літературної традиції Західної України (І. Франко, А. Крушельницький, В. Стефаник). Повість «Забобон» (1911). Викривальний пафос твору. Масштабна картина життя Галичини напередодні І Світової війни. Місце творчості Л. Мартовича в контексті українського літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст. Основні риси індивідуального стилю Л. Мартовича.

Марко Черемшина (І. Ю. Семанюк) – талановитий і самобутній західноукраїнський новеліст. Життя і творчість. Перші літературні спроби – поезії, драматургія. Цикл поезій у прозі «Листки». Спроба символістського

потрактування актуальних соціальних тем. Alegоричність, фольклорна образність, ускладнена асоціативність творів. Перша збірка «Карби» (1901). Принцип композиції. Новела як фрагмент цілісної мозаїки збірки. Життя Гуцульщини, поневоленої цісарською Австрією. Драматизм людських доль у новелах. Збірка «Село вигибає» (1928). Концепція зображення I Світової війни у творах письменника. Правда розповідь про страшне воєнне лихоліття. Сильові особливості творів. Етнографізм оповідань. Ліризм, доброзичливий гумор, використання гуцульських співанок. Нова історична ситуація на теренах Західної України та її рецепція у прозі письменника. Збірка новел «Верховина» (1929). Показ життя Гуцульщини під час польсько-шляхетської окупації. Художня довершеність оповідання «Верховина». Трагізм людських доль в оповіданнях «Анюта», «Ласка», «Писанки». Значення творчості Марка Черемшини. Самобутність таланту.

***Ключові слова:** новела, поезія в прозі, експресіонізм, етнографізм, алегоричність, фольклорна образність, ускладнена асоціативність твору.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте стильову манеру В. Стефаника.
2. Проаналізуйте особливості композиції, систему образів та засоби їх творення («Дорога», «Синя книжечка»).
3. Визначте символіку новели «Камінний хрест». Розкрийте її проблематику.
4. Образ жінки-матері у прозі письменника (антимілітаристська спрямованість новелістики): «Діточа пригода», «Марія», «Сини».
5. Своєрідність українського експресіонізму (на матеріалі новелістики письменника).

6. Значення творчості В. Стефаника в українській та світовій літературі.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.
2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
3. Побудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).
4. Підготуйте тестові запитання до теми (мінімум 15).
5. Напишіть твір-роздум на тему «Нести свій хрест...» (як ви розумієте цей вислів?).

Література до теми

1. Гоян Я. Дорога: (Життєва дорога і творча доля Василя Стефаника). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. №2, 3, 4.
2. Дорошко Л. «Слово, сказане самим буттям» (природа слова В. Стефаника). *Слово і час*. 2004. №12.
3. Погребенник В. Від антимілітаристського до національно-патріотичного пафосу: (Новела «Марія» В. Стефаника). *Дивослово*. 1998. №3. С. 62.
4. Слоньовська О., Сушевський Б. Василь Стефаник – майстер психологічної новели: проблема еміграції в новелах Василя Стефаника. Творчість другого періоду. *Українська мова та література*. 2001. №3. С. 6.
5. Шумило Н. Літературний феномен Василя Стефаника: національний портрет експресіонізму. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2001. №3. С. 34–42.

ТЕМА 25

Творча постать Лесі Українки в контексті модерної поезії та драматургії *Домінантні проблеми теми*

Життєвий шлях видатної української поетеси, драматурга, перекладача, критика (1871–1913).

Світоглядні засади творчості. Формування теоретичних положень модерного мистецтва. Неоромантичний дискурс творчості. Леся Українка як теоретик неоромантизму. Неоромантичні тенденції в творчості Лесі Українки: історико-героїчна та інтелектуальна тематика, реінтерпретація світових тем, сюжетів, образів, актуальна морально-етична проблематика, окреслення нового типу особистості, гостра конфліктність думок і характерів, перевага внутрішньої психології дії над зовнішньою інтригою тощо.

Перша збірка поезій «На крилах пісень» (1893) перейнята мотивами стоїчної боротьби з долею («*Contra spem spero*»), закликами до самопожертви, до служіння рідному народові. До неї увійшли всі написані на той час поетичні твори Лесі Українки та три поеми («Русалка», «Самсон», «Місячна легенда»). У більшості віршів звучать громадянські мотиви. Ліричний герой поезій збірки – це типовий образ молодої дівчини, що сприймає життя як провесну, як початок важкої і упертої боротьби в ім'я визволення людини від гніту. Для втілення своїх поетичних ідеалів Леся Українка шукала відповідної форми (вірш-пісня, вірш-елегія, вірші-діалоги, вірші-монологи, вірші-роздуми).

Збірка «Думи і мрії» (1899) має викінчену композицію, поділена на 4 розділи. Відкривають збірку поеми «Давня казка» і «Роберт Брюс, король шотландський», датовані 1893 р. У цих поемах Леся Українка порушує сучасні їй проблеми, пов'язані з питанням соціального і національного визволення, розкриває свою думку про роль митця і мистецтва у вирішенні цих проблем. Авторка славить красу подвигу в ім'я захисту правди, волі, батьківщини. Філософське осмислення ролі поетичного слова, взаємин вождя і

народу. Морально-етичні проблеми в поемах «Віла-посестра», «Ізольда Білорука».

Поезія 1900-х років як відгук на світоглядну кризу доби. Модернізм як пошук виходу із кризи. Збірка «Відгуки» (1902) також поділена на цикли. Провідна тема циклу «Ритми» – роздуми про природу і призначення мистецтва. Поетеса розкриває безмежні можливості слова. Розділ «Хвилини» об'єднує вірші різноманітні за змістом: це і спогади про дитинство, і пейзажно-настроеві вірші, і стилізації під буковинські народні пісні; поезії цього розділу ніби відображають хвилини людського життя. Розділ «Легенди» – це роздуми про великі трагедії і жертви на шляхах історії людства. Герой циклу – народ, який зазнав чимало страждань. Поетеса сягає за кілька тисячоліть назад, обробляючи окремі епізоди з біблії або стародавньої історії різних народів.

Біблійні та античні мотиви поезії. Спроба європеїзації української літератури. Мотив національної неволі як домінуючий у драматургії. Переосмислення біблійних та міфологічних сюжетів («Одержима», 1901; «Вавилонський полон», 1903; «На руїнах», 1904). Драма ідей Лесі Українки («У пущі», 1909; «Лісова пісня», 1911; «Камінний господар», 1912). Міфологічні та світові сюжети драматургії («Кассандра», 1907). Античність як уособлення моделі західноєвропейської цивілізації («Руфін і Прісцилла», 1908). Ідея національної свободи в системі філософських поглядів Лесі Українки («В катакомбах», 1905; «Руфін і Прісцилла», «У пущі»).

Драма «Бояриня» (1910), одна з небагатьох, що ґрунтуються на матеріалі української історії, присвячена добі Руїни, коли після поразки народно-визвольної боротьби козацька еліта часто йшла здобувати чини і славу на московській царській службі. Тут постає важлива для багатьох творів Лесі Українки колізія правомірності чи

неправомірності боротьби без надії на успіх, за несприятливих суспільно-історичних обставин. Авторка звертається до проблем національної історії, художньо відтворює на тлі сімейного життя звичаїв і побуту козацької старшини та російського боярства, складних, суперечливих подій в Україні та Росії 2-ої пол. XVIII ст.; розкриває трагічні колізії національного менталітету (хабарництво, терпимість, покора задля «розкоші великої», постійні компроміси, зневажання власної людської гідності а честі).

Неоромантична мистецька модель («Лісова пісня», 1911). Драма-феєрія – зразок глибинного ідейно-естетичного новаторства Лесі Українки в переосмисленні фольклорно-міфологічної стихії. Переплетення в тканині твору двох світів – природного, фантастичного та реального. Жанрова своєрідність твору. Перипетії стосунків Лукаша і Мавки – головна лірико-драматична сюжетна лінія. Основний композиційний принцип – паралелізм між взаєминами героїв і станом природи. Філософська ідея твору – утвердження краси вільного, незнищеного духу, кохання і мрії, змістовного людського життя. Мавка – символ нетлінних духовних цінностей. Втілення в образі естетичного ідеалу Лесі Українки, її етичних переконань. Трагічне роздвоєння «м'якосердного і слабодухого Лукаша з його глибокою артистичною натурою» (М. Рильський). Картини природи в поемі, їх ідейно-тематичне та композиційне значення. Висока культура поетичного мислення, образи й ритмічне багатство. Близькість мотивів і настроїв «Лісової пісні» та «Тіней забутих предків» М. Коцюбинського і «В неділю рано зілля копала...» О. Кобилянської.

Леся Українка як творець нових жанрових форм драматургії. Творчий доробок Лесі Українки в контексті

літературного процесу ХХ ст. Вплив на розвиток українського письменства.

***Ключові слова:** неоромантичний дискурс, ліричний герой, жанрові форми драматургії, біблійні та античні мотиви поезії, драма-феєрія.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Вмотивуйте неоромантичні тенденції у поетичній та драматичній спадщині Лесі Українки.

2. Охарактеризуйте проблематику, характер конфлікту, образи драматичної поеми «Бояриня».

3. Художній синтез традиції українського письменства та модернізму у драмі-феєрії «Лісова пісня» (жанрове новаторство твору, композиційна структура; творче переосмислення фольклорних мотивів, мовно-стильові параметри твору).

4. Доведіть багатство вірша поетеси, розкрийте символіку ліричних творів.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до теми.

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

4. Знайдіть цікаві факти (відео) про особу письменниці.

5. Напишіть твір-роздум на тему «Твір Лесі Українки, який став для мене життєвим уроком» (за мотивами поезій Лесі Українки).

6. Підготуйте тестові запитання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму. К., 2003. С.80–107.

2. Голобородько Я. Міфопоетична аура «Лісової пісні». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2009. №10.
3. Демська-Будзуляк Л. Філософія зради (драматична поема «Бояриня»). / Драма свободи в модернізмі: Пророчі голоси драматургії Лесі Українки. Київ, 2009. С. 147–151.
4. Забужко О. Notre Dame D'Ukraine: Українка в контексті міфологій. К., 2007.
5. Ігнатенко М. Леся, ми і європейська культура ХХ століття. *Слово і час*. 1995. №3.
6. Сушевський Б., Слоньовська О. «Лісова пісня» Лесі Українки – гімн красі рідного Полісся, шедевр нової драматургії. Два світи в драмі. *Українська мова та література*. 2001. №6. С.10–11.

Базова література до курсу

1. Бойцун І. Є. Історія української літератури (40-60-ті роки ХІХ століття): методичні рекомендації до практичних занять. ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2017. 168 с.
2. Зарудняк Н. Українська модерна література (кінець ХІХ – початок ХХ століття): навч.-метод. посіб. для студ. філологічних спеціальностей. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. 164 с.
3. Історія української літератури ХІХ ст.: У 3 кн. Кн.2. Поезія / За ред. М. Бондар. К., 1996. 429 с.
4. Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини ХІХ століття: Підручник / За ред. О.А. Галича. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 392 с.
5. Історія української літератури ХІХ ст.: У 2 кн. Кн. 1: Підручник / За ред. акад. М.Г. Жулинського. К.: Либідь, 2005. 656 с.

6. Історія української літератури: навч.-метод. посіб. / Н. С. Поляруш, А. П. Винничук, В.П. Крупка. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коюбинського, 2017.
7. Історія української літератури. (перші десятиріччя ХІХ ст.) / За ред. П.П. Хропка. К., 1992.
8. Історія української літератури ХІХ ст. / За ред. М.Яценка: У 3 кн. Кн. 1., К., 1995.
9. Історія української літератури: навч.-метод. посіб. / Н. С. Поляруш, А. П. Винничук, В.П. Крупка. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коюбинського, 2017.
10. Калантаєвська Г. Українська література ХІХ століття: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2016. 237 с.
11. Ковалів Ю. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. Київ: «Академія», 2013. Т.1. 512 с.
12. Ковалів Ю. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХІ ст.: підруч.: у 10 т. Т. 3. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 472 с.
13. Ковалів Ю. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХІ століття. У 10-ти томах: підруч. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2015. 576 с.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (ХХ – ПОЧ. ХХІ СТОЛІТТЯ)

РОЗРОБНИК: *Інна Родіонова,*

к. філол. н., доцент

Анотація

У процесі вивчення дисципліни «Історія української літератури» визначено загальнонаціональні тенденції розвитку літератури у зв'язках з іншими літературами, виявлено риси взаємовпливу та специфіки в українському й світовому літературно-мистецькому процесі; окреслено історичну змінюваність напрямів, жанрів і стилів, сформовано знання студентів про основні етапи розвитку

української літератури упродовж XX століття; з'ясовано специфіку жанрово-стильових та ідейно-художніх особливостей української літератури означеного періоду; розкрито основні аспекти з проблем розвитку української літературно-естетичної думки; закріплено знання літературознавчих понять; встановлено характерні особливості індивідуального стилю митців представників «Розстріляного Відродження», шістдесятницького руху, постмодерного періоду; проаналізовано іманентні риси української прози, поезії та драматургії; досліджено художні твори, зважаючи на динаміку літературно-художніх стилів, змінність естетичних концепцій в історії української та світової літератури, використовуючи відповідні праці з літературознавства, літературно-критичні розвідки та художні тексти.

У процесі вивчення дисципліни «Історія української літератури» розглянуто проблеми специфіки українського літературного дискурсу початку XXI ст. й визначено основні тенденції сучасної української літератури згідно з теоретичними засадами закономірностей розвитку світового літературного процесу кінця XX – початку XXI ст.; з'ясовано специфіку розвитку сучасної української прози, поезії, драматургії; встановлено особливості розвитку жанрів масової літератури в Україні; окреслено співвідношення гіпертекстової та мультимедійної літератури; виокремлено жанрово-стильові доміанти української молодіжної прози; встановлено художню специфіку поезії дев'яноститників та двотисячників; проаналізовано постмодерні координати сучасних українських драматичних творів; проаналізовано художні твори, зважаючи на динаміку літературно-художніх стилів, змінність естетичних концепцій в історії української та світової літератури, використовуючи

відповідні праці з літературознавства, літературно-критичні розвідки та художні тексти.

Ключові слова: модернізм, символізм, імпресіонізм, експресіонізм, неоромантизм, неорелізм, авангардизм, футуризм, сюрреалізм, літературно- мистецька дискусія, жанрова специфіка, літературні організації, спілки та угруповання, «Розстріляне Відродження», шістдесятництво, відлига, постмодернізм, постмодернізм, масова література, феміністична критика, неомодернізм, неонародництво, неоавангардизм, жіноча проза, жанрова специфіка, літературний експеримент, текст, гіпертекст, відеопоезія.

Summary

In the process of studying the discipline "History of Ukrainian Literature" national trends in the development of literature in relation to other literatures are identified, features of interaction and specificity in the Ukrainian and world literary and artistic process are also identified; the historical variability of directions, genres and styles is outlined, knowledge of students about the basic stages of development of the Ukrainian literature during the XXth century is formed; the specifics of genre-style and ideological-artistic features of the Ukrainian literature of the specified period are clarified; the main aspects of the problems of development of Ukrainian literary and aesthetic thought are revealed; consolidated knowledge of literary concepts; the characteristic features of the individual style of the artists of the "Shot Renaissance", the sixties movement, the postmodern period are established; the immanent features of Ukrainian prose, poetry and drama are analyzed; works of art are studied, taking into account the dynamics of literary and artistic styles, the variability of aesthetic concepts in the history of Ukrainian and world literature, using relevant works on literary studies, literary-critical explorations and artistic texts.

In the process of studying the discipline "History of Ukrainian Literature" the problems of the specifics of Ukrainian literary discourse of the beginning of the XXI century are considered and the main tendencies of modern Ukrainian literature are determined according to the theoretical principles of world literary process of the end of the XX century - beginning of the XXI century; the specifics of the development of modern Ukrainian prose, poetry, drama are clarified; features of development of genres of mass literature in Ukraine are established; the ratio of hypertext and multimedia literature is outlined; genre- style dominants of Ukrainian youth prose are singled out; the artistic specifics of the poetry of the nineties and two-thousandths have been established; postmodern coordinates of modern Ukrainian dramatic works are analyzed; works of art are analyzed, taking into account the dynamics of literary and artistic styles, the variability of aesthetic concepts in the history of Ukrainian and world literature, using relevant works on literary studies, literary-critical explorations and artistic texts.

Key words: modernism, symbolism, impressionism, expressionism, neo-romanticism, neorealism, avant-garde, futurism, surrealism, literary and artistic discussion, genre specificity, literary organizations, unions and groups, "Shot Renaissance", posthumous, postmodernism, mass literature, feminist criticism, neomodernism, neopopulism, neoavantgarde, women's prose, genre specificity, literary experiment, text, hypertext, video poetry.

ТЕМА 1

Модернізм у ранній ліриці Павла Тичини

Домінантні проблеми теми

Український символізм як перехідний стиль доби. Національні джерела українського символізму. Його особливості в поезіях чільних репрезентантів (Яків Савченко, Дмитро Загул). Спроби організаційного

оформлення символістів («Біла студія», «Музагет»). П. Тичина (1891–1967) як найбільший модерніст початку ХХ ст. Оптимістичний характер ранньої творчості поета. Поняття «клярнетизм» (Ю. Лавріненко).

Щодо постаті П. Г. Тичини більшість науковців (В. Стус, М. Коцюбинська, В. Барка, С. Тельнюк) твердять, що П. Тичина – геніальний, чутливий поет, який духовно зламався і став співцем сталінізму від безвиході, хоча внутрішньо протестував і мучився від такого становища. Творчість поета тривала шістдесят років, охопила багато жанрів він був мовознавцем, перекладачем, мав талант музиканта і художника.

У більшості ранніх поезій П. Тичини переважали мінорний настрій, інтерес до таїни смерті, що поєднувалися з глибокою релігійністю юнака. Ранній Тичина – це вагання і сумніви, філософське мислення, глибоке знання культури, інтелект і почуття. Поезії періоду 1911–1916 рр. («Ви знаєте, як липа шелестить...», «Ой не крийся, природо...» та ін.) надзвичайно музичні, поліфонічні, гуманістичні.

У дні муравйовської розправи над Києвом П. Тичина створив поезію «Пам'яті тридцяти» і поему «Скорбна мати», в якій бачить стражденню Україну в кривавому вирі громадянської війни (використання біблійних образів у циклі). Художнє осмислення національного пробудження в ліричній поемі «Золотий гомін»; риси модернізму у змалюванні трагічної долі України. Ці та ін. твори побачили світ у книзі поезій П. Тичини «Сонячні кларнети» (1918). У ній автор починає осмислювати революційні події, сама революція уявлялася йому, гуманістові, в образі нареченої («Одчиняйте двері...»). У той же час П. Тичина працює над поемою «Сковорода», бере участь у зборах київських символістів «Музагет», творить поему «Розкол поетів», працює у 1919 р. в

першому радянському літературно-художньому журналі «Мистецтво» (редактор М. Семенко). Коли в Київ увійшли денікінці, поет переховувався разом із В. Чумаком, В. Блакитним, Г. Михайличенком, С. Васильченком у старих склепах на Байковому кладовищі. У 1920 р., коли Київ знову став червоним, вийшло дві книги П. Тичини – «Замість сонетів і октав» та «Плуг». До збірки «Плуг» було включено твори, написані протягом 1918-1920 рр. Збірка «Замість сонетів і октав» (1920), присвячена Г. Сковороді й відбивала тривожний настрій поета напередодні соціальних потрясінь у суспільстві. Гуманістичний пафос збірки «Замість сонетів і октав», осуд насильства й братовбивства в роки революційних зрушень та громадянської війни. Надмірна соціологізація в художньому трактуванні життєвих явищ у наступних збірках «Плуг» (1920) та «Вітер з України» (1924).

У 20-ті роки П. Тичина захоплювався театром Л. Курбаса, керував хором, мандрував по Україні з капелою композитора К. Стеценка. У 1921 р. він реагує на перший голод в Україні поезіями «Голод», «Загупало в двері прикладом» та ін. Проте скоро з'явиться його поема-цикл «В космічному оркестрі», остання поезія якої була «яро-червоною». Симптоми зламу душі генія відчув і Є. Маланюк, який у 1924 р. написав вірш «Сучасникам», у якому шкодував за втраченим талантом П. Тичини («від кларнета твого пофарбована дудка зосталась...»).

У час створення ранньої лірики П. Тичина жив великою і палкою вірою в святість добрих почуттів, коли людські серця ще не були скалічені революцією і війною. Таємниця лірики поета – в її сердечності, сприйнятті чужого страждання як власного, в увазі до проявів радості, ніжності. У поезії Тичини багато висловів побожності. Певно вплинули родинні спогади і навчання в духовній семінарії. У віршах поет уявляє будову світу відповідно до

Нового Завіту з уселенськими силами світла і п'тьми, з херувимами, Богородицею, Апостолами. А простоять їм сили зла: звір, змії тощо. Саме тут бере початок поетика раннього символізму П. Тичини. Характерна риса раннього митця – правдошукання як етична сторона духовного життя людини. Це почуття могло прокинутися в поетові під впливом християнських істин – добра, братолюбія, милосердя, співпереживання тощо.

Новаторський характер поезії П. Тичини. Оцінка творчості поета у критиці та літературознавстві. В. Стус про творчість П. Тичини («Феномен доби»).

Ключові слова: символізм, модернізм, поема, цикл, кларнетизм, обра- символ, поема-симфонія, асонанс, алітерація, звуконаслідування, медитативність, асоціативність, строфіка.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Доведіть, що збірка «Сонячні кларнети» – епохальне явище української поезії початку ХХ ст.
2. Розкрийте авторську програму духовного відродження нації (за збіркою «Сонячні кларнети»).
3. Складність сприйняття проблематики й образності в поемі «Золотий гомін». Декодуйте символи поеми.
4. Трагічні перспективи революції в поемі «Скорбна мати».
5. Особливості поетичного стилю П. Тичини періоду «Сонячних кларнетів» (засоби пісенності, афористика, медитативність, асоціативність, строфіка).

Система самостійної роботи до теми

1. Законспекуйте основні положення монографії В. Стуса «Феномен доби. Сходження на Голгофу слави» (тези).
2. Вивчіть напам'ять 2 поезії П. Тичини (на вибір студента) та проаналізуйте їх (за зразком).

3. Розробіть презентацію до теми.
4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).
6. Підберіть репродукції картин (портрети молодого П. Тичини), написані його вчителем М. Жуком та приятелем О. Довженком.
7. З'ясуйте, що спільного й відмінного в їхньому трактуванні особистості митця та психологічному самоаналізові, порівнявши з автопортретом.
8. Прочитайте і проаналізуйте поезію В. Стуса «Еволюція поета» відповідно до епохи, в яку жив і творив П. Тичина.

Література до теми

1. Антофійчук В. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття. Чернівці: Рута, 2001.
2. Баган О. Роль Павла Тичини у створенні естетичної парадигми соцреалізму (до проблеми «митець і тоталітаризм»). *Слово і час*. 2014. № 8. С. 19–27.
3. Гон М. «Послав я в небо свою молитву» (Із спостережень над біблійною образністю збірки П.Тичини «Сонячні кларнети»). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2001. № 2.
4. Коцюбинська М. З любов'ю і болем. Спогади про поета. / Тичина Павло. Панахидні співи з юнацького зошита. Вибране. К., 2000. С.3–7.
5. Павленко М. «Золотий гомін» Павла Тичини як ремінісценція «Великого льоху» Тараса Шевченка. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2011. № 5. С. 6–20.
6. Поліщук Я. Слово і час. Павло Тичина в антиноміях літературного канону. *Слово і час*. 2016. № 4. С. 16–26.

7. Поляруш О. «Вслухався я у гомін золотий...» (поема П. Тичини Золотий гомін). *Дивослово*. 2004. № 2.
8. Сверстюк Є. Прощання з Мадонною / Сверстюк Є. На святі надії. К., 1999. С. 383–399.

ТЕМА 2

Естетична концепція лірики «неокласиків»

Домінантні проблеми теми

Органічне поєднання традицій класики із модерними творчими пошуками «неокласиків». *М. Зеров* (1890–1937) – теоретик української «неокласики», видатний майстер поетичного слова, перекладач, історик літератури. Збірка «Камена» (1924) як зразок високих орієнтирів та відданості давньоримським кумирам, французьким парнасцям. Провідні мотиви збірки: античні; давньоруські; концепція краси, мистецтва й митця; філософські проблеми впливу природи на людину та її працю. В збірці відсутня політична сучасність, – натомість образи Саломеї, Навсикаї, Тезея, князя Ігоря, дяка Турчиновського. Свої думки поет огранив у форму сонетів і александрійських віршів, також використовував елегії, ідилії, епіграми. Міжтекстуальні зв'язки у збірці реалізовано присвятами, епіграфами, ремінісценціями, алюзіями, цитуванням, перекладами й переспівами. Античні традиції у його творчості. Звертання до античного культурного матеріалу під час роботи над перекладами римських авторів («Антологія римської поезії», 1920) – хрестоматія, упорядкована автором, до якої увійшли в його перекладах поезії Катулла, Вергілія, Горация, Овідія, Марціала. Книга відзначається високим естетичним смаком у відборі матеріалу, досконалістю перекладів. Ґрунтовні дослідження *М. Зерова-літературознавця* і критика, перекладна творчість поета.

Життєвий і творчий шлях *М. Рильського* (1895–1964), поета, перекладача, критика, мистецтвознавця. Пошук

гармонії та краси в житті й природі, осмислення культурної історії людства, античні образи й мотиви, проблеми мистецтва в потрактуванні поета. Збірки неокласичного періоду: «На білих остовах» (1910), «Під осінніми зорями» (1918), «Синя далечінь» (1922), «Крізь бурю і сніг» (1925), «Тринадцята весна» (1926) та ін. Особливості стилю М. Рильського.

Висока художня майстерність *П. Филиповича* (1891–1937). Біографія, поетична спадщина (збірки «Земля і вітер» (1922), «Простір» (1925): філософські мотиви, довершеність поетичних форм. Домінантні риси його поезики та естетики: гуманізм, схильність до філософського мислення, інтерес до обробки історико-культурних сюжетів, вишуканої форми, освоєння «фольклорного різноманіття української народної творчості» (М. Жулинський). У своїй поезії він однаково уважний і до історичного досвіду людства, і до сьогодення (переживання спричинені громадянською війною). Загалом П. Филипович – поет медитативного складу, тож найкращим його здобутком є інтимна лірика з її філософським осягненням світу, наданням йому гармонії, відвертістю в найпотаємніших почуттях.

Творча еволюція від символізму до неокласики *М. Драй-Хмари* (1889–1938). Біографічні відомості. Літературна творчість (збірка «Проростень» (1926), неопублікована збірка «Сонячні марші»). Творча еволюція, відродження українського сонету. Історія сонету «Лебеді». Місто в доробку «неокласика» має виразне філософське змістовнення, воно персоніфіковане, що дозволяє поетові апелювати до нього як до живої істоти. Місто у художній спадщині М. Драй-Хмари стало естетичним кодом, який дешифрує «неокласичну» поезію як одну з модифікацій урбаністичної культури. Літературознавчий доробок. Переклади.

Доля і творчість *Юрія Клена* (1891–1947). Продовжувач традицій репресованих друзів-«неокласиків». Перекладацька діяльність і оригінальна літературна творчість. Поема «Прокляті роки» (1937) та епопея «Попіл імперій» (1943-1947) – данина пам’яті київським друзям. Збірка поезій «Каравели» (1943): поєднання європейської романтики, античної героїки з українською культурною традицією. Вплив культурологічної стихії «неокласиків» на вироблення класично строгого вірші «Каравел», заострення художнього бачення дійсності в її історичних ознаках, формулювання всебічно багатого змістом художньої концепції світу.

Ключові слова: «неокласика», поетичний образ, олександрійський вірш, сонет, віршова форма, елегія, ідилія, епіграма, ремінісценція, алюзія, цитування, переклад і переспів.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Які складові ідейно-естетичної платформи поетів «п’ятірного грона»? Під чий впливом вона смормувалася?
2. Охарактеризуйте авторську інтерпретацію М. Зеровим образів і мотивів античної міфології.
3. Дослідіть образ міста в поезіях М. Драй-Хмари.
4. Увиразніть на конкретних прикладах «неокласичний» період творчості М. Рильського: світоглядне кредо, естетичні принципи, стильова еволюція.

Система самостійної роботи до теми

1. Вивчіть напам’ять 2 поезії (на вибір студента).
2. Підготуйте презентацію «Неокласичний період творчості» (одного з поетів «грона п’ятірного»).
3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Побудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

5. Підберіть цікаві відео про відповідний період діяльності письменників «розстріляного відродження».

6. Укладіть міфологічний словник, перечитуючи поезії «неокласиків».

Література до теми

1. Білик Г. «Камена» Миколи Зерова: спроба наближення до смислів. *Слово і час*. 1999. № 8. С. 82–85.
2. Горячева О. Микола Зеров і його епоха, або великий нонконформіст. *Українська мова та література в школі*. 2000. Ч.16.
3. Зварич В. Жанрова традиція у творчій практиці неокласиків. *Українські літературознавчі наближення*: Збі. Наук. праць. Люблін, 2006. Т. 1: Інтерпретація художнього тексту. С. 73–81.
4. Київські неокласики. / Упор. В. Агєєва. Сер. «Українські мемуари». К.: Факт, 2003.
5. Костенко Н. Рецепція формалістичних ідей у колі київських неокласиків. *Слово і час*. 2006. № 11. С. 58–69.
6. Неділько В., Монастирський Л. Материк поезії Максима Рильського. *Дивослово*. 1995. № 3. С. 11–16.
7. Панченко В. Від «Білих островів» до «Знака терезів» (Поезія Максима Рильського 1901–1932 рр.) *Слово і час*. 2006. № 1. С. 3–14.
8. Погребна В. Скарби античності в живописі та поезіях М. Рильського. *Всесвітня література та культура*. 2001. № 11.
9. Родіонова І. Митець і антиномія «свобода – неволя» у поезії М.Драй-Хмари. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2007. № 2. С. 11–14.
10. Родіонова І. Місто в поезії Михайла Драй-Хмари як інваріант неокласичної моделі світу. *Українська*

література в загальноосвітній школі. 2008. № 7–8. С. 8–10.

11. Родіонова І. Числовий символічний код у поетичному просторі М. Драй-Хмари. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2004. № 3. С. 186–191.

ТЕМА 3

Поезія Б.-І. Антонича

Домінантні проблеми теми

Перша збірка поезій Б.-І. Антонича (1909–1937) «Привітання життя» (1931): подолання консерватизму поетичної традиції, експериментування у системі віршування, строфіки й поетики. Наступна книга поета «Велика гармонія» (1934) принесла авторові славу першокласного поета. Третя збірка – «Три перстені» (1934) здобула престижну літературну премію Львівського товариства письменників та журналістів ім. І. Франка. Автор вдається до міфу, архетипних образів, щоб глибше пізнати буття і людину. Провідні мотиви збірки: (єдність людини й природи; поетичне мистецтво та

його таємниці). Провідні жанри – ліричні мініатюри, елегії, балади. Найчастіше у збірці використовується образ сонця. Як відомо, сонце – прабог усіх релігій, у поезії – символ життя на землі. У Б.-І. Антонича сонце скрізь і в усьому, і в переосмисленому значенні. Таким чином, у збірці найбільше виражена пейзажна стихія, своєрідне трактування якої розкриває головну прикмету мистецько-філософського світогляду поета; яскраво виражений мотив: завдання поета, його творчості, що не має бути вільною від життєвих незгод (вірші «Кличу» та «Поетова весна»).

Четверта збірка «Книга Лева» (1936). «Активними символами майже всієї збірки є символи вогню, сонця, відваги, золота, ранку, що супроводжують зодіакальний

знак Лева, який і символізує силу сонця, волю і вогонь», – наголошує Б. Рубчак. І, зрештою, лев – знак міста Львова. За будовою збірка має три глави і два ліричних інтермецо між ними.

Наступні збірки «Зелена Євангелія», «Ротації» (1938) вийшли вже після смерті поета, що настала в пору його творчого злету. За формою «Зелена Євангелія» подібна до попередньої збірки; теми, мотиви і образи «Книги Лева» продовжуються, розвиваються і розгалужуються. Поезії збірки «Ротації» нав'язані сюрреалістичним малярством українських художників П. Ковжуна, В. Гаврилюка і західноєвропейською поезією тієї доби.

Ключові слова: сюрреалізм, міф, архетипний образ, лірична мініатюра, елегія, балада.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Розкрийте естетичні погляди Б.-І. Антонича.
2. Поетичні експерименти лірика в різних формах прояву – авангардистських та класичних (збірка «Привітання життя»).
3. Визначте образи-архетипи в поезії «Автопортрет».
4. Проаналізуйте засоби поетичного синтаксису в поезії «Вишні».
5. Поєднання язичницьких мотивів із християнськими, міфологічність образу, екзотика лемківського краю, психологічне перевтілення героя, його уподібнення явищам природи, філософська інтерпретація навколишньої дійсності як частки космічного буття (збірки «Три перстені», «Книга Лева», «Зелена Євангелія»).
6. Поясніть роль опозицій в поезіях Б.-І. Антонича : «раціональність – емоційність», «минуле – сьогодення», «місто – природа». Наведіть відповідні приклади.
7. Охарактеризуйте феномен міста у творчості письменника (збірка «Ротації»).

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте презентацію «Літературний портрет Б.-І. Антонича».

2. Вивчіть напам'ять 1 поезію автора (на вибір студента).

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Андрусів С. Богдан-Ігор Антонич: «росте Антонич і росте трава». / Модус національної ідентичності: львівський текст 30-х років ХХ ст. Тернопіль, 2000. С. 279–294.
2. Жулинський М. Богдан-Ігор Антонич / Слово і доля. К., 2002.
3. Крищенко С. Художньо-філософська концепція людини в поезії Богдана-Ігоря Антонича. *Слово і час*. 2000. № 1.
4. Липа Ю. Бій за українську культуру. К., 2004.
5. Павличко Д. Літературний портрет Б.-І. Антонича. Київ, 2003.
6. Руснак І. Поезія Б.-І. Антонича: від українських джерел до світової культури. *Відродження*. 1999. № 1.
7. Чеховська Л. Народження художньої думки в поезії Б.-І. Антонича. *Українська мова й література в середніх школах, ліцеях, гімназіях та колегіумах*. 2000. № 4. С. 68–71.

ТЕМА 4

Проблематика прози Миколи Хвильового

Домінантні проблеми теми

Біографічні відомості. Основні етапи творчого шляху М. Хвильового (1893–1933). Вплив письменника на розвиток української літератури 1920-х рр. Дебют як

поета-авангардиста (збірки «Молодість», 1921; «Досвітні симфонії», 1922; поема «В електричний вік»). Жанрово-стильова характеристика прози. Збірка новел «Сині етюди» (1923) як нове явище в історії української прози 1920-х рр. Еволюція автора від імпресіоністичної манери з ознаками неоромантизму та експресіонізму до неореалізму. Актуальність проблематики новелістики: протистояння мрії та дійсності; високої мети та шляхів, що компрометують і унеможливають її; фанатизму й гуманізму; руйнація душі людини; проблеми вини й спокути, пристосуванства, обивательства й бюрократизму; «зайвої» людини.

Глибокий аналіз письменником пореволюційної дійсності, суспільної атмосфери, яка набирала дедалі виразних ознак оміщання, зневіри, бюрократизму та пристосуванства. Характер героя постійно перебуває в русі. Якщо в «Синіх етюдах» перед читачем постав палкий романтик революції з конкретним бажанням змінити світ, зробити його щасливим, то у «зрілій» прозі під психологічним тиском соціально-політичних факторів образ починає змінюватися, характер деформуватися. На авансцену виходить фанатик революції, здатний прокласти шлях до «загірної комуни» через смерть навіть найрідніших людей. Колишні борці за утвердження комуністичних ідеалів в умовах пореволюційної дійсності байдужіють до власного майбутнього, розчаровуються і не сприймають сучасність, почуваються непотрібними в суспільстві, бездіяльні («Лілюлі», «Силуети», «Завулок», «Сентиментальна історія», «Повість про санаторійну зону»).

Зображення галереї обивателів, оміщаних радянських бюрократів, що ведуть подвійне життя: позірне – для колективу, партії, приховане – для особистого задоволення (повість «Іван Іванович»).

Порушення важливих проблем національно-культурного відродження України в романі «Вальдшнепи» (1926). Головний герой Дмитрій Карамазов як провісник нового етапу продовження революції згідно з концепцією «азіатського ренесансу». Розкриття трагедії «м'ятежних комунарів» через болісне роздвоєння колишнього воїна, романтика революції, комуніста, котрий вірив у соціалістичні ідеали, а потім переконався у перетворенні диктатури пролетаріату на диктатуру партії. Показ в романі латентної колізії між українством і більшовизмом.

Ключові слова: авангардизм, імпресіонізм, неоромантизм, експресіонізм, романтика вітаїзму, новела, дискусія, памфлет.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Які підстави мав відомий літературний критик О. Білецький, аби назвати Миколу Хвильового «основоположником справжньої нової української прози».

2. Підтвердіть або спростуйте думку про тематичну злободенність і стильову самотність збірки «Сині етюди».

3. На конкретних прикладах творів («Дорога й ластівка», «Кіт у чоботях») умотивуйте імпресіоністську манеру письма прозаїка.

4. Трагічне відтворення химерної сув'язі мрії та дійсності («Мати» та ін.).

5. Упродовж творчого періоду М. Хвильового герой його прози еволюціонує чи деградує?

6. Романтичний герой М. Хвильового: переможець чи жертва?

7. Актуальність проблематики новел М. Хвильового. Передбачення і пророцтва митця.

8. Який епіграф ви б підбрали до уроку з вивчення новелістики письменника?

Система самостійної роботи до теми

1. Законспекуйте основні положення статті М. Хвильового «Україна чи Малоросія?» як підсумкову в дискусії 1925–1928 років (тези).

2. Підготуйте письмові повідомлення про літературні угруповання 1920-х років, їх творчі позиції.

3. Розкрийте зміст таких літературознавчих понять: *дискурс, дискусія, памфлет, футуризм, авангардизм, конструктивізм, стаття*.

4. Розробіть презентацію до теми.

5. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

6. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

7. Зверніться до портрету М. Хвильового (роботи М. Жука). Який, на вашу думку, психологічний стан людини намагався передати художник. Прокоментуйте символічні деталі портрета.

Література до теми

1. 20-і роки: літературні дискусії, полеміки. Літературно-критичні ст. К.: Дніпро, 1991. 189с.
2. Агеєва В. Мотиви і варіації (Роль інтертекстуальних зв'язків в українській імпресіоністичній прозі). *Слово і час*. 1996. № 3. С. 32–40.
3. Жулинський М. Микола Хвильовий / Слово і доля. К., 2002.
4. Демчук О. Микола Хвильовий у тексті й поза ним. *Урок української*. 2003. № 11–12.
5. Лавріненко Ю. Література вітаїзму. 1917 – 1933 рр. / Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917 – 1933 роки. К.: Просвіта, 2001. С. 753–783.
6. Меженко Ю. Відозва ВАПЛІТЕ / Ю. Лавріненко. Розстріляне відродження. Антологія 1917 – 1933. К., 2007. С. 799–803.

7. Мірошник С. «Хай живе дух неспокою!» (вивчення творчості М.Хвильового) Українська мова і література в загальноосвітній школі. 2001. № 5.
8. Мовчан Р. «Європа і ми»: колізії та особливості українського окциденталізму 1920-х років. *Слово і час*. 2009. № 1. С. 2–15.
9. Хвильовий М. Твори У 2-х т. К.: Дніпро, 1990. / Т. 1. Вступ. ст. М. Жулинського «Талант, що прагнув до зір».
10. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? / Українське слово. К., 2003. Кн. 2. С. 288–294.
11. Хвильовий М. Камо грядеши. Думки проти течії. Апологети писаризму / Ю. Лавріненко. Розстріляне відродження. Антологія 1917 – 1933. Київ, 2007. С. 804–834.
12. Цюп'як І. Екзистенція смерті як вимір буття в прозі М. Хвильового. *Слово і час*. 2001. № 3.
13. Шуляр В. Система уроків вивчення творчості М. Хвильового. *Дивослово*. 2000. №8.

ТЕМА 5

Новелістика Григорія Косинки

Домінантні проблеми теми

Г. Косинка (1899–1934) – письменник-новеліст, перекладач доби розстріляного відродження. Біографія. Основні збірки новел та оповідань («На золотих богів» (1922); «В житах» (1926); «Політика» (1927); «Вибрані оповідання» (1929).

Г. Косинку можна справедливо назвати одним з найсамобутіших митців лірико-імпресіоністичної прози поч. ХХ ст., хоча у його творчості органічно переплелися імпресіоністичні, реалістичні, експресіоністичні стильові тенденції. Індивідуальний стильписьменника можна визначити як неореалістичний, тобто такий, який несе в собі риси модерністських тенденцій, зокрема

імпресіонізму. Імпресіонізм у творчості Г. Косинки проявлявся непослідовно. Він більше характерний для ранніх новел-шкіців («За земельку», «Перед світом», «Під брамою собору», «Мент», «Місячний сміх»). Прояв наявності імпресіоністичних тенденцій в індивідуальному стилі митця свідчать такі ознаки: не описування чогось, а фіксація чуттєвого, настроєвого або смислового враження від чогось; розмонтованість сюжету на окремі часово-просторові фрагменти; фрагментарність самої оповіді; важливість у тексті самої кольорової гами як втілення зорових настроєвих вражень; акцентація на окремих художніх деталях. У творах пізнішого часу переважає опис, розповідь, зображення – тобто міцнішає реалістична манера образотворення. Але і в них імпресіоністичні враження не тільки не зникають, а саме й допомагають утілити авторську ідею, виділити головний мотив чи настрій, посилюють психологізм твору. Особливості імпресіоністського стилю Г. Косинки (лаконізм, психологізм відтворення літературних характерів, уривчастість фрази, поетичність прози, експресивність, романтична піднесеність, сконденсованість думки, яскраві художні деталі).

Проблематика (відображення українського села в розбурханій революцією 20-ті рр., складна доля селянина; перші репресії в Україні; автобіографізм новелістики).

Ключові слова: неореалізм, експресіонізм, імпресіонізм, лаконізм, психологізм, поетичність прози.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Прокоментуйте автобіографізм новели «На буряки».
2. Розкрийте жанрово-стильові особливості ранньої прози («За земельку», «Мент»).

3. Доведіть авторську майстерність глибоко психологічно розкривати характер персонажа (на матеріалі новел «В житах», «Серце», «Мати»).

4. Завдяки чому новели «На золотих богів», «Фавст» розпочали новий етап у творчості письменника?

5. Які особливості індивідуальної стильової манери Г. Косинки?

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте повідомлення про життєвий шлях Г. Косинки.

2. Представте творчий доробок письменника у презентації.

3. Ознайомтесь зі спогадами про Г. Косинку сучасників.

4. Розробіть презентацію до теми.

5. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

6. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Агеєва В. Автор і герой як виразники оцінки зображуваного у прозі Г. Косинки. Українська імпресіоністична проза. Київ, 1994.
2. Антоненко-Давидович Б. Спогад серце гріє / Косинка Г. Заквітчаний сон. Київ, 1990.
3. Жулинський М. Григорій Косинка. *Слово і доля*. К., 2002.
4. Наєнко М. Григорій Косинка. *Українське слово: У 4-х кн.* Київ, 1994.
5. Шабліовський Е. Приречений талантом (до 100-річчя Г.Косинки). *Все для вчителя*. 1999.
6. Мартинець Л. Син Стефаніка з Дівич-гори *Українська мова та література*. 2004. Ч.16.

ТЕМА 6

Актуальні проблеми національного буття в доробку Остапа Вишні

Домінантні проблеми теми

Розширення можливостей гумору і сатири у творчості Остапа Вишні, В. Чечвянського, Костя Котка, Ю. Вухналя. Життя і творчість одного з найвидатніших гумористів – Остапа Вишні (Павла Губенка) 1889–1956. Дебют під знаменитим псевдонімом антирелігійною усмішкою «Чудака, їй-богу» (1921). Сатиричне змалювання дійсності у фейлетонах і памфлетах («Демократичні реформи Денікіна», «Про велике чортзна-що», «Антанта», «Допекло»).

Національний колорит усмішок, їх жанрові різновиди й проблемно-тематичні групи: «Вишневі усмішки сільські», «Вишневі усмішки кримські» (1925), «Українізуймося» (1926), «Вишневі усмішки театральні». Сатирично-гумористична трилогія «Чукрен», «Чухраїнці», «Дещо з українознавства». Змалювання ментальності українського народу (5 питома національних рис «чухраїнців»). Художній типаж в усмішках – багатий, своєрідний і різноманітний, як різноманітні й уособлені ним вади, недоліки: культурна відсталість, неуцтво, забобонність, інертність, інфантильність, спостерігально-пасивна вдача. І персонажі, зображені в творах, і проблеми, осмислені автором, – це сама дійсність, це саме життя села в неповторній вишнівській художньо-гумористичній інтерпретації. Тут проявляється неповторне обдаровання митця влучно підмітити негативне, своєрідно «вжитися» в створюваний образ героя чи антигероя, знання оригінальних людських типів, численних життєвих бувальщин, зрештою всіх тих реалій, що природно ввійшли в його гумористику (сюжети, комічні колізії, риси

облич і вдачі героїв, дотепи, вихоплені з народного мовлення слівця, фразеологізми, інтонації тощо).

Другий період творчості після десятирічної перерви. Цикл «Мисливські усмішки» (1958): проблематика, поетика, стиль. Оповідач у циклі – любитель природи, а не вправний мисливець. За жанровими ознаками «Мисливські усмішки» – явище унікальне в літературі, це – своєрідний синтез народного анекдоту і пейзажної лірики в прозі.

Автобіографічні гуморески Остапа Вишні «Отак і пишу», «Великомученик Остап Вишня», «Все життя з Гоголем», «Моя автобіографія». Літературно-естетичні погляди на сторінках щоденника «Думи мої, думи мої...», роздуми про Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Гоголя, П. Грабовського, М. Коцюбинського. Висловлення найзаповітнішого ідейно-естетичного кредо митця («Ніколи не сміявся без любові...»). Табірний щоденник «Чиб'ю, 1934» як історичний документ тоталітарної епохи. Роль Остапа Вишні у творенні українського гумору й сатири.

Ключові слова: усмішка, гумореска, фейлетон, памфлет, проблематика, поетика, стиль.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. П.М. Губенко. Гумористична оповідь про життя і творчість («Моя автобіографія»).

2. Національний колорит усмішок, утвердження засобами гумору народної моралі («Ярмарок», «Дідів прогноз», «Як ми колись учились»). Охарактеризувати жанрові різновиди усмішки.

3. Сатирично-гумористична трилогія «Чукрен», «Чухраїнці», «Дещо з українознавства» про особливості ментальності українського народу.

4. Цикл «Мисливські усмішки»: особливості жанру, проблематика, стиль.

5. Філософські роздуми автора про роль літератури і мистецтва в суспільному житті (щоденник «Думи мої, думи мої...»).

6. Прокоментуйте висловлювання Д. Чижевського про те, що «гумор є одним із найглибших виявів «аристократизму» української вдачі».

Система самостійної роботи до теми

1. Підберіть цікаві світлини портретів митця та його родини (презентація).

2. Випишіть приклади використання митцем різних засобів комічного (бурлеск, травестія, мовний каламбур, просторіччя, гіперболізація, курйоз, гумор, іронія).

3. Проаналізуйте фітоніми, зооніми, гідроніми, ойконіми, антропоніми й т. ін. як репрезентанти ідіолекту українського прозаїка (за збіркою «Мисливські усмішки»).

4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Богач С. «У нас люблять Остапа Вишню». *Дивослово*. 2001. № 2.
2. Панасик Н. Великий сміхотворець Остап Вишня. *Українська мова і література*. 2004. Ч.35.
3. Присяжна Т. Сторінками життєпису Остапа Вишні. *Дивослово*. 1996. № 2.
4. Семенюк Г. Великий правдолюб (до ювілею Остапа Вишні). *Українська мова і література в школі*. 2000. № 3.
5. Семенюк Г. «Ніколи не сміявся без любові...» Київ, 2000.

- б. Шуляр В. З вірою по тернистій стежині правди. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 6.

ТЕМА 7

Проблема людської екзистенції в прозі

Валер'яна Підмогильного

Домінантні проблеми теми

В. Підмогильний (1901–1937) – творець українського модерного та екзистенціалістського роману. Біографічні відомості. Джерела та естетична програма творчості. Проза письменника в світлі основних концептуальних засад екзистенціалізму. Особливості неореалізму в українській літературі 1920-х рр. Рання творчість В. Підмогильного вплив В. Винниченка та європейської класики (зокрема французького модерного роману).

У творах В. Підмогильного немає романтичного оспівування революції, немає романтичних героїв, переконаних що світле майбутнє вже не за горами. Герої новел в основному інтелігенти, які намагаються знайти себе чи зберегти свою особистість у вирі громадянської війни та в голодні повоєнні роки. Письменник одним із перших у вітчизняній літературі торкнувся теми розрухи, виродження людини. Він показав, що революція не лише стверджує нові ідеали, а й руйнує, пробуджує темні інстинкти в людині та калічить душі, витоптує загальнолюдські цінності. Перед читачами постали не схематичні герої з революційними гаслами, а звичайні люди зі своїми болями, розчаруваннями. Для митця-модерніста пореволюційна дійсність стає своєрідним «естетичним матеріалом» художнього дослідження вічних, загальнолюдських проблем, серед яких насамперед найбільше уваги приділено проблемі гендерних стосунків, психології страху, самоідентифікації, самоствердження, взаємодії свідомого й підсвідомого (Р. Мовчан).

Тематичне розмаїття, психологізм та модерністські засоби характеротворення «цілісної» людини у новелістиці письменника. Голод у пореволюційні роки на Україні; боротьба двох начал у людині: тваринного і людського, представлена новелами «Собака», «Син», «Проблема хліба», «В епідемічному бараці». Доля і становище «колишніх людей», колись привілейованої, але розбитої революцією панівної верхівки суспільства; про їх взаємини з новим життям: новели «Історія пані Ївги», «Сонце сходить», «Військовий літун». Проблема села і міста – одна з найважливіших у творчості письменника. Взаємини двох класів (робітників і селян) найвиразніше окреслювали минуле й сучасне життя народу в соціальному та національному аспектах (повісті «Третя революція», «Остап Шаптала»). Зображення доби української революції та громадянської війни, боротьба народу проти різних загарбників, участь і доля молоді в цих катастрофічних і великих подіях. Ці теми розкриваються в оповіданнях «Гайдамака», «Військовий літун», «Третя революція», циклі «Повстанці».

Інтелектуально-психологічний роман «Місто» як новий етап розвитку української літератури та перший урбаністичний роман. Саме в ньому маргінальний характер уперше в нашій літературі розкрито глибоко, психологічно достовірно і до того ж поза будь-якою ідеологічною чи соціальною заангажованістю. Драма українського маргінала. Доля національного відродження в романі «Невеличка драма». Проблема раціонального та ірраціонального в «Повісті без назви». Перекладацька діяльність. Р. Мовчан визначила у творах В. Підмогильного тенденції неореалізму: «психологізм, іронічність наративу, інтелектуалізм, філософічність, аналітичність, художнє осмислення своєї епохи крізь призму екзистенційної, а не соціальної природи людини.

Його проза просякнута особливою тривогою і підсвідомою боротьбою за українську людину, екзистенційну фатальність якої він інтуїтивно передчував».

Ключові слова: *неореалізм, екзистенція, маргінал, урбаністичний, інтелектуальний, філософський роман.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Розкрийте психологізм та модерністські засоби характеротворення «цілісної» людини у новелістиці В. Підмогильного («Історія пані Ївги», «Сонце сходить»).

2. Прокоментуйте думки головного героя оповідання «Сонце сходить» (Володимира Петровича): *Життя складається із двох сил: великих обставин і маленького «я».*

3. Порівняйте минуле й сучасне життя народу в соціальному та національному аспектах за повістю «Третя революція».

4. «Місто» В. Підмогильного як інтелектуально-психологічний роман.

5. Хто, на вашу думку, Степан Радченко – прагматичний егоїст, кар’єрист, завойовник міста чи його чергова жертва? Неоднозначність, діалектична змінність образу Степана Радченка.

6. Поясніть роль жіночих образів в ідейно-художній структурі роману

«Місто».

7. Аргументуйте ваші думки про способи самоствердження людини.

8. Маргінальний характер «Міста» в контексті класичних зразків (Дж. Лондона, Гі де Мопассана, Оноре де Бальзака, Л. Толстого). Що об’єднує В. Підмогильного з А.Франсом, Оноре де Бальзаком, Гі де Мопасаном?

9. Які положення екзистенціалізму відображені у прозі В. Підмогильного?

Система самостійної роботи до теми

1. Представте творчий доробок письменника у презентації.

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Деркач Л. Трансформація подорожі міфологічного героя у структурі наративної моделі «Міста» Валер'яна Підмогильного. *Слово і час*. 2007. № 4.
2. Досвід кохання і критика чистого розуму. Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретації. К., 2003.
3. Мельник В. Суворий аналітик доби: В. Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози 1-ї половини ХХ ст. К., 1994.
4. Мовчан Р. Український модерністичний роман: «Місто», «Невеличка драма» В.Підмогильного. *Дивослово*. 2001. № 2.
5. Мовчан Р. Сильовий етюд прозової моделі модернізму 20-х років ХХ століття. *Українська мова й література в середніх школах, ліцеях, гімназіях та колегіумах*. 2007. №1.
6. Пастух Т. Роман «Місто» Валер'яна Підмогильного. Проблеми урбанізму та психологізму. Луганськ, 1999.

ТЕМА 8

**Новаторський характер роману
«Майстер корабля» Ю. Яновського
Домінантні проблеми теми**

Естетичні засади творчості Ю. І. Яновського (1902–1954). Рання романтична проза (елементи імпресіонізму та

сюрреалізму). Збірка «Мамутові бивні» (1925). Концепція романтичного героя. Вплив європейського неоромантизму (Дж. Лондон, Дж. Конрад). Збірка «Кров землі» (1927). Ю. Яновський і розвиток кінематографу 20-х років. Романістика 20–30-х років. Новаторський характер, проблематика «Майстра корабля» (1928). Роман-монолог написаний тоді, коли авторові виповнилося 25 років і він спостеріг, що молодість не вічна. Він пише свої мемуари з позиції 70-літньої людини (То-Ма-Кі), яка зробила переворот у мистецтві, знаменитого романіста й сценариста, що тепер, доживаючи віку, пише спогади. В основі роману – власний досвід перебування письменника на Одеській кінофабриці в 1926-1927рр., тобто – це реальна історія, в якій легко провести паралелі між героями і їх прототипами (усі вони працівники Одеської кінофабрики): редактор То-Ма-Кі – Ю. Яновський, Сев – О. Довженко, Професор – Василь Кричинський, художник, знавець старовини, Директор – Павло Нечеса, очолював кінофабрику, Тайах – Іта Пензо, прима-балерина Одеської державної опери, дружина режисера Нільсена, якого вислали в табори, а потім репресували і її. Автор ніби з 70-х років ХХ століття кидає свій погляд назад, пригадуючи бурхливі 20-ті, пише про своє покоління, про свою молодість. Ю. Яновський, як відомо, до 70-х років не дожив, але такий погляд на 50 років назад має серед формалістів своє визначення, вони називають такий погляд «ефектом очуднення», і такий погляд є джерелом багатьох іронічних ефектів. З 70-х років виглядає дивним багато того, що у 20-х здавалось самоочевидним. Літня людина іронізує над своїми юнацькими перехльостами. Сюжет твору – новий для тогочасної української літератури. Спочатку матрос Богдан розповідає історію повстання безправних рабів на кораблі (і в цьому сучасний зміст – ошукані й безправні заробітчани, бунтують).

Згодом друзі (Сев і То-Ма-Кі) пишуть сценарій про це повстання. І потім вони ж знімають фільм. Для зйомок будується справжній вітрильник, на якому плаватимуть учні морехідної школи. Дуже органічно в роман вплетені нотатки синів героя (пілота й письменника), листи його коханої – балерини Тайях, розповіді матроса Богдана й роздуми самого мемуариста. Роман цікавий своїми підтекстами, перед читачем вимальовуються не просто будні з життя й творчості українських кіномайстрів 20-х років, не лише їхні турботи у зв'язку зі створенням сценарію фільму та будівництвом цього спеціального корабля, а широкі картини творчого життя людини, за яким стоїть великий узагальнюючий смисл, що все життя на планеті має будуватися з творчим натхненням, з турботою про культуру кожної нації, про завтрашній день людства, і тоді майбутнє перетвориться на казковий край мирної праці й гармонійно розвинених особистостей. Сентенція: «Людина – натура творча. Людині треба, щоб її робота залишалася після неї самої жити», – є ідейнопрвідною у творі. На доказ модерності роману важить той факт, що Ю. Яновський вперше поставив у центр роману – проблеми мистецтва, митця і зміни культуротворчого характеру. Автор свідомо поєднує елементи авантюрного роману, роману про мистецтво, навіть бульварного роману. Це своєрідний стильовий експеримент. Критика неоднозначно сприйняла твір, адже, з одного боку, роман був цікавий, а з іншого – порушувався основний підхід до «ідейності радянського твору», бо тут відсутній герой-пролетарій, не оспівувалась краса «щасливої радянської дійсності».

Ключові слова: романтична проза, роман-монолог, стильовий експеримент.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте жанрову специфіку роману «Майстер корабля».
2. Визначте особливості художньої форми роману-монологу.
3. Прокоментуйте біографічні алюзії, інтертекстуальні перегуки та подайте їх інтерпретацію.
4. Розкрийте символіку образів та вкажіть їх прототипів.
5. Доведіть багатогранність мистецького таланту Ю. Яновського.

Система самостійної роботи до теми

1. Представте презентацію життєвого й творчого шляху Ю. Яновського.
2. Підготуйте повідомлення про: ранню новелістику письменника та драматургію.
3. Охарактеризуйте роль символічних образів у тексті роману «Майстер корабля».
4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Войтенко В. Скалічений вершник. *Слово просвіти*. 2005. 18-24 серпня.
2. Гнатюк М. Реляція «автор-текст» у модерній новелістиці Юрія Яновського. *Слово і час*. 2004. № 2.
3. Голобородько Я. Естетична поліфонія Юрія Яновського (Романи «Майстер корабля», «Чотири шаблі», «Вершники»). *Українська мова й література в середніх школах, ліцеях, гімназіях та колегіумах*. 2004. № 4.

4. Ковальчук О. Жінка у візях чоловіка: аберация зору (Роман «Майстер корабля»). *Дивослово*. 2004. № 8.
5. Мовчан Р. Неоромантична проза Юрія Яновського («Майстер корабля», «Чотири шаблі»). *Дивослово*. 2001. № 7.
6. Панченко В. Патетичний фрегат Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація. Кіровоград, 2002.
7. Савченко З. Активний романтизм – стильова домінанта раннього Ю.Яновського. *Слово і час*. 1999. № 3.

ТЕМА 9

Історична драматургія Івана Кочерги

Домінантні проблеми теми

Український драматург-неоромантик 10–40-х років ХХ ст. – І. А. Кочергін (1881–1952) належить до авторів, які довго прагнули визнання за життя, ніколи не були улюбленцями долі.

Драматичну поему «Ярослав Мудрий» (1944, 2-га ред. – 1946) називають вершиною творчості І. Кочерги. Драма задумана як історична трагедія, проте певна ідеалізація самого образу князя не дозволила автору домогтися посправжньому трагедійного звучання твору. Оскільки всі сюжетні лінії перетинаються в одній точці (на образі головного героя) твір можна класифікувати як монодраму. Розповідь обмежена періодом 1030–1036 рр., саме тоді великому князеві київському вдалося на якийсь час припинити міжусобні чвари і приборкати сильного зовнішнього ворога – половців, які завдали Русі великої шкоди. Основні проблеми твору: оборона Київської Русі від зовнішніх ворогів та внутрішніх міжусобиць; народ і видатна історична особа та роль народних мас в історії; синівська любов до рідної землі; миру як найвищої людської цінності; мирної творчої праці як «блага основного».

Особливості сюжету і композиції (багатоплановість сюжетних ліній; композиційно п'єса складається з 5 дій, кожна має промовисту назву – ключ до розуміння лейтмотиву: Д.1 – «Сокіл» (1030); Д.12 – «Закон і благодать» (1030); Д.3 – «Квітневий сніг» (1032); Д.4 – «Каменщик і князь» (1032); Д. 5- та складається із 2-х відмін: «Гуслі і меч» та «Золота брама» (1036р.)).

Неординарність і суперечливість образу Ярослава Мудрого, змальованого у триединому вимірі – воїн, будівничий, сім'янин. Ярослав цитує «Слово про закон і благодать» Іларіона: «Раніш закон, а потім благодать». Він певен, що «мудрий лад не насадити кроткими руками». Війна здається йому природним явищем, скерованим на людське благо. Він визнає законним право володарювати, своєю волею і силою вершити всі діла земні і долі людські, інакше не буде порядку в державі, не буде благодаті. З роками приходять до князя усвідомлення, що війна ніколи не буває благом. Основним благом є мир і труд. Війна ж – завжди зло, і може бути виправданою лише за однієї умови, коли, воюючи, народ обстоює право на свободу і незалежність. Князь виявляє виняткову принциповість навіть до людей близьких, які роздмухують полум'я війни і розбрату. У п'єсі Ярослава Мудрого показано не тільки як державного діяча, але і як звичайну людину, сповнену слабкостей. Родинна колізія: Ярослав – Інгігерда. Складна роздвоєність між державними обов'язками і людськими почуттями часом змушувала його підносити меч, а іншим – вкладати зброю в піхви, коли її слід застосовувати. Автор задумував історичну трагедію, проте виявилась романтична драма.

Своєрідність драматургії І. Кочерги: продовження класичних традицій у жанрі драматичної поеми; утвердження поетичного стилю в драматургії, неоромантичний пафос, психологізм та образний

символізм; герой ставиться автором в критичні ситуації вибору, в результаті якого має розкритися його людська сутність; зіставлення слова й діла є одним із постійних суттєвих чинників художньофілософської концепції драматурга; жінка є еталоном людської добропорядності, виразником найблагородніших думок, уявлень та почувань, у яких відбивається глибинна сутність морально-художніх пошуків самого автора (своєрідний культ Прекрасної Дами).

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Історична правда й художній вимисел в драмах Івана Кочерги: загальний огляд (презентація).

2. Які обставини пов'язані з історією написання драматичної поеми

«Ярослав Мудрий».

3. Охарактеризуйте композицію і конфлікт твору.

4. Розкрийте специфіка драматичного характеру Ярослава Мудрого.

5. Представте ін. образи драми у їх самохарактеристиках, авторських чи ін. персонажами (монах Микита, Сильвестр, Журейко, Інгігерда, Ульф, Гаральд, Єлизавета, Милуша).

Система самостійної роботи до теми

1. Визначте риси індивідуального стилю І. Кочерги-драматурга, проаналізувавши мову, використання зразків народнопоетичної творчості, образів-символів, творення афоризмів, поєднання реалістичних картин з романтичним пафосом у поемі «Ярослав Мудрий».

2. Підготуйте презентацію за творчістю І. Кочерги.

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Побудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Бондарева О. Мов виноград у золоту чашу, вино словес він проливає в світ. / Кочерга І. Вибрані твори. К.: Сакцент Плюс, 2005. С. 5–24.
2. Матющенко А. Романтик у лабетах залізної доби. Шлях драматурга І. Кочерги до його шедеврів «Свіччине весілля» та «Майстри часу». *Дивослово*. 2010. № 12. С. 48–51.
3. Могильницька Г. Моральна проблематика драми І. Кочерги «Ярослав Мудрий». *Українська мова і література в школі*. 1999. № 3.
4. Панченко В. «Замкнуте коло нашої історії – ось це я мав на увазі...». *Дивослово*. 1999. № 2.
5. Свєрбілова Т. П'єси Івана Кочерги та проблема визначення соцреалізму як масової культури. *Слово і час*. 2006. № 10. С. 8–21.
6. Шевцова К. Концепція керівника держави у драматичній поемі І. Кочерги «Ярослав Мудрий». *Українська мова і література в школі*. 2003. № 6.

ТЕМА 10

Історична драма Л. Старицької-Черняхівської «Іван Мазепа»

Домінантні проблеми теми

На тлі історичних метаморфоз метаморфоз та еквілібристики життя початку ХХ століття творчість Л. Старицької-Черняхівської (1868–1941) особливо імпонують своєю сталістю переконань, вірністю одного разу обраній історичній тематиці, непристосуванством. У драматургічному доробку Л.М. Старицької-Черняхівської ціла галерея історичних постатей (Б.Хмельницький, П. Дорошенко, І. Мазепа, У. Кармалюк). Вона прагне об'єктивно оцінити історичний досвід, усвідомити

причини фатальних поразок у боротьбі за незалежність України (В. Петрук). В історіософській концепції письменниці провідною є думка про духотворчу енергію історичної минувшини як ґрунту державоробудовчої ідеї.

Дія трагедії «Іван Мазепа» розгортається у виняткових умовах, фактично присутній один головний герой, за свідомістю й психікою якого стежить автор і читач, решта персонажів – другорядні, їх внутрішній світ не досліджується. У драмі образ гетьмана цікавий завдяки інтризі навколо нього. У центрі – проблема відносин особистості з оточенням. Трагічність образу розкривається через підкреслену душевну самотність героя. Мазепа змушений розірвати коло замкнутості, шукаючи серед свого оточення однодумців. Про душевні переживання головного героя, про його психічний стан свідчить структура реплік – ламані фрази, повтори, паузи, риторичні фігури.

Для драматургії Л. Старицької-Черняхівської загалом, і для цієї трагедії зокрема, властиві неприйняття натуралізму, органічне сполучення різних стильових прийомів неоромантизму, неокласицизму, символізму та неореалізму. Загострене зовнішнє протистояння Мазепа супроводжується внутрішньою психологічною боротьбою досвідченого ватажка, котрому в боротьбі за поставлену мету – вільний і не завойований народ – доводилося кидати у кривавий вир друзів (у соціально-політичній дуелі Мазепа та Семена Палія кожен має свій сенс), розриватися між сподіваннями на допомогу шведського короля Карла XII та російського царя Петра I. Конфлікт віршованої драми має глибокий філософський зміст, надзвичайно актуальний у політичному, соціальному та духовному планах.

Друга лінія п'єси – кохання Івана Мазепа до Мотрі, яке поглиблює драматизм образу головного героя,

надаючи йому романтичного колориту. Через стосунки з жінкою Л. Старицька-Черняхівська розкриває головні доміанти внутрішнього світу гетьмана – гідність, розсудливість, вірність, жертвність. Старий гетьман жертвує своїм особистим щастям (добровільно відпускає у монастир Мотрону, останнє кохання), аби не схибити, не повторити помилок своїх попередників, бо на іншій шальці терезів – доля цілої країни.

Ключові слова: *неоромантизм, неокласицизм, символізм, неореалізм, герой, сюжетні лінії.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Представте творчу постать Л. Старицької-Черняхівської в контексті національної драматургії 20–30-х років ХХ ст.

2. Розкрийте поєднання в творчості письменниці традицій української драматургії з набутками «нової драми».

3. Європейська традиція мазепіани (Дж. Байрон, Ю. Словацький, В. Гюго) в зображенні неординарної постаті гетьмана.

4. Доведіть жанрову специфіку, оригінальність композиції твору.

5. Інтерпретація основного конфлікту «лідер – маса».

6. Умотивуйте причини великостаршинської опозиції до Мазепи.

7. Прокоментуйте афористичність поетичного стилю історичної драми.

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте повідомлення: «Гетьман Іван Мазепа в історії» або презентацію: «Образ Івана Мазепи в різних видах мистецтва».

2. Розробіть відеопрезентацію «Літературна постать Л. Старицької-Черняхівської в контексті національної драматургії 20–30-х років ХХ ст.».

3. Випишіть із тексту драми «Іван Мазепа» крилаті вислови, з'ясуйте їх роль.

4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана / Автор. пер. з франц. М.Рудницького. К.: Вид-во СП «Свенас», 1991. 136 с.
2. Мірошниченко Н. Модернізм в українській драматургії початку ХХ століття / Український театр ХХ століття. К., 2003. С.4–36.
3. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Ред. Л.Винар, упор. І.Гирич, А.Атаманенко. 2-ге доп. вид. Нью-Йорк-Київ-Львів–Париж- Торонто, 2001. 464 с.
4. Родіонова І. Образ Мазепи в трагедії Л. Старицької-Черняхівської «Іван Мазепа». *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*: збірник наукових праць / За ред. В. Д. Будака, М. І. Майстренко. Вип. 4.4(111). Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. С.141–145.
5. Старицька-Черняхівська Л. «Іван Мазепа» Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Вступ. стаття, упорядкув. та приміт. Ю. М. Хорунжого. Київ: Наукова думка, 2000. 848 с.

ТЕМА 11

Драма «Патетична соната» Миколи Куліша як твір-сповідь про трагедію громадянської війни

Домінантні проблеми теми

Розквіт української драматургії 20 – поч. 30-х рр. Дискусії довкола завдань, місії театру. Розвиток українського театру у двох напрямках: побутово-етнографічного (Г. Юра) й експериментального («Березіль», режисер Лесь Курбас). Лесь Курбас та українське театральне мистецтво. Естетичні засади «Молодого театру» й театру «Березіль». Еволюційний характер розвитку українського театру від масово-агітаційного (1917-1919) до психологічного (театр ім. Т. Шевченка, І. Франка).

М. Куліш (1892–1937) – драматург-новатор, основоположник новітньої драматургії. Ранні п'єси М. Куліша («97», її постановка у театрі ім. І. Франка (Харків), «Комуна в степах» (1925, 1931) та «Прощай, село!» (1933)): авторська трилогія про село. Катастрофа революційного фанатизму у мелодрамах «Зона» (1926), «Закут» (1929). Конфлікт «маленької людини», правдошукача Малахія Стаканчика з тоталітарним режимом (трагікомедія «Народний Малахій», 1928). Розвінчання національного нігілізму, духовної обмеженості (сатирична комедія «Мина Мазайло»), звернення до традиції світової драматургії («Міщанин-шляхтич» Ж.-Б. Мольєра); полеміка М. Куліша з «Днями Турбіних» М. Булгакова.

Ліро-епічна драма «Патетична соната». Оригінальність композиції (вертепна побудова, щоденникові записи героя, ліричні відступи). Висока оцінка зарубіжної критики (Ф. Вольф). Циклічна організація художнього часу в драмі «Маклена Граса» (1932-1933). Співпраця М. Куліша з «Березолем», його

участь у діяльності ВАПЛІТЕ, Пролітфронту. Особливості драматургічного письма, поєднання рис реалізму та романтизму, сатиричних і трагічних начал, висвітлення загальнолюдських проблем на національному ґрунті.

Ключові слова: ліро-епічна драма, мелодрама, конфлікт, театр «Березіль».

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Представте творчу біографію М. Куліша.
2. З традиціями яких драматургів органічно пов'язана творчість М. Куліша? Які художні особливості успадкував від них?
3. Поясніть назву твору «Патетична соната». Чому, на вашу думку, драматичний твір про громадянську війну в Україні асоціюється з музикою німецького композитора?
4. «Патетична соната»: жанрова специфіка, особливості композиції, аспекти проблематики.
5. Система образів. Ідейна еволюція Ілька Юги: від мрійника-ідеаліста до революційного фанатика. Ілько та Марина як представники двох таборів в умовах суспільно-політичних розмежувань українського суспільства
6. Сценічна доля «Патетичної сонати», оцінка світовою критикою. Пізнавальне та виховне значення п'єси.
7. У чому полягає непересічна інтелектуальність Кулішевої драматургії? Які риси притаманні його персонажам-інтелектуалам? Що становить сферу їхніх духовних інтересів?
8. М. Куліш – трагедіограф чи комедіограф? Доведіть свою позицію аргументами, прикладами з його творів.

9. Як ви вважаєте, чому п'єси М.Куліша залишаються актуальними сьогодні? Чи є підстави розвивати концепцію про світове значення драматургії М. Куліша?

Система самостійної роботи до теми

1. Підберіть цікаві світлини митця та його родини (представте в презентації життєвий і творчий шлях М. Куліша).

2. Підберіть цікаві відеоматеріали про творчість М. Куліша.

3. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Голобородько Я. Архітектонічна партитура комедії Куліша. *Слово і час*. 2002. № 12.
2. Голобородько Я. Духовний подіум Миколи Куліша. *Дивослово*. 2002. № 12.
3. Кудрявцев М. Драма Миколи Куліша «Патетична соната»: сучасне прочитання. *Українська література в загальноосвітній шк.* 2004. № 7.
4. Поляруш О. Герої Апокаліпсиса: Образи-символи «Патетичної сонати» Миколи Куліша. *Українська мова та література*. 2007. Ч.37-39.
5. Ставицька Л. Про символіку драм Миколи Куліша. *Українська мова та література*. 1997. Ч.24.
6. Томашівський С. Куліш і українська національна ідея. *Молодь України*. 2005. 20 вересня.
7. Шерех Ю. Над озером Баварія. Триптих про добу, про мистецтво, про провінційність, про призначення

України, про голуби і інші речі / Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Харків, 1998. Т.1.

8. Шишко О. Ім'я і його носій: Матеріали до інтеграційного вивчення драми Миколи Куліша «Мина Мазайло». *Дивослово*. 2006. № 4. С. 5– 10.

ТЕМА 12

Національна й загальнолюдська проблематика кіноповісті Олександра Довженка

«Зачарована Десна»

Домінантні проблеми теми

О. Довженко (1894–1956) – один з основоположників національного кінематографа. Творча еволюція кіномитця: від короткометражних розважальних комедій («Вася-реформатор», 1926 та «Ягідка кохання», 1926 до естетичної довершеності фільму «Земля» (1930) та однойменної кіноповісті. Утвердження ідеї невмирущості української нації в роки Великої Вітчизняної війни в кіноповісті «Україна в огні» (1943). Проблематика малої прози О. Довженка періоду війни: трагедія українського народу в умовах війни, його великі фізичні й моральні втрати; нівеляція національних цінностей та орієнтирів; проблема історичної пам'яті (оповідання «Ніч перед боєм», «Мати», «Відступник», «Стій, смерть, зупинись!», «На колючому дроті», «Хата», «Гризна» та ін.).

«Щоденник» (1941–1956) О. Довженка як гуманістичний документ, протест проти тоталітаризму. Як справжнього ерудита, митця з аналітичним мисленням, О. Довженка хвилюють найрізноманітніші проблеми буття українського народу: історії України, долі її дітей, їх освіти та виховання, національної свідомості та гідності, збереження історико-культурних пам'яток, рідної мови, розвитку економіки, захисту природи.

Повоєнна творчість. Літературна історія кіноповісті «Зачарована Десна» (1942–1956). Кіноповість «Зачарована

Десна» – твір новаторський за художньою формою та за постановкою і розв’язанням проблем. Автор намагається дослідити, які основні фактори формування людської особистості, у чому духовне джерело справжнього таланту, яка роль праці в житті людини, також висвітлює глибокі філософські категорії, серед яких: шляхи народу й людини до щастя, прекрасне й потворне в житті кожного. Таким чином, це повість про історичну долю української нації, її культуру, зокрема народну творчість, сімейні традиції, трудове оточення, красу рідної природи. Кіноповість немає чіткого сюжету з послідовним розвитком подій. Складається вона із схожих на новели окремих спогадів про життя селянської родини, про красу хліборобської праці, про народну мораль і мудрість.

Оповідач у творі – сам письменник, який виступає у двох образах: як автор і як герой кіноповісті – маленький Сашко. Відповідно й розповідь має двоплановий характер. Перший план – це своєрідне поетичне відтворення світу в дитячій свідомості (письменник зосереджується на внутрішньому світові хлопчика), другий – філософські роздуми зрілої людини митця про сенс людського буття, роль дитинства у формуванні особистості. Письменник прагне показати межу між добром і злом, красивим і потворним, велич духовних можливостей простої людини і тягар трагічних випробувань, що випадає на її долю.

О. Довженко прекрасно знав народний побут, звичаї, духовний світ селянина, його психологію. Можна сказати, що «Зачарована Десна» – це своєрідна енциклопедія сільського життя України кін. XIX – поч. XX століття.

Кіноповість «Поєма про море» (1956). Реєстр морально-етичних питань і конфліктів твору, що освоюватиме вітчизняна література згодом, у 60–70-ті роки. Ознаки новаторської поетики митця.

Ключові слова: кіноповість, проблематика, конфлікт, поетика.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Новарство О. Довженка як творця кіноповісті.
2. «Зачарована Десна» – твір про джерела, з яких починається митець.
3. Охарактеризуйте національні традиції, оточення; природу; уяву, фантазію, волю маленької людини тощо.
4. Своєрідність композиції «Зачарованої Десни», наявність двох ліричних героїв.
5. Роль умовної символіки у творі.

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте звіт-презентацію за результатами опрацювання різнопланових матеріалів із життя та творчості письменника.
2. Розкрийте концепцію людини у світі «Зачарованої Десни»: поняття роду, українських характерів, народної моралі тощо.
3. Порівняйте реальний і фантастичний світи дитинства, представлені О. Довженком («Зачарована Десна») та Р. Бредбері («Кульбабове вино»).
4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Вінграновський М. Рік з Довженком / Вінграновський М. Вибрані твори: У 3-х т. Тернопіль, 2004. Т. 3. С. 342–350.
2. Корогодський Р. Довженко в полоні. *Українська мова та література*. 2004. № 41.

3. Лісова О. «Я України син, України...» Через призму «Щоденника» О. Довженка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 1999. №6.
4. Мариненко О. «Погуляєм же в просторах свого серця, долину на Вкраїну»: «Зачарована Десна» О.Довженка. *Українська мова і література*. 2004. №41.
5. Сенко В., Лодигіна О. «Україна в огні»: нове прочитання кіноповісті. *Українська мова та література*. 2004. № 41.
6. Ткаченко Н. «Україна в огні» О.Довженка – це «правда про народ і його лихо». Інтегрований урок. *Історія в школах України*. 2001. №4.

ТЕМА 13

Мала проза Григора Тютюнника

Домінантні проблеми теми

Пошуки власного стилю у літературі, реалізація стильової манери неореалізму в оповіданнях та повістях Гр. Тютюнника (1931–1980). За творче двадцятиліття прозаїк написав близько 40 оповідань та новел, скомпонованих у книги: «Зав'язь» (1966), характеризується новаторськими пошуками письменника; «Деревій» (1969), аналізує душу звичайної людини, висвітлює її протистояння абсурдній дійсності (збірка складається з кількох оповідань і повісті «Облога», тематична основа більшості творів збірки – враження і спогади про повоєнне село); тематику попередньої збірки автор продовжує у наступних виданнях: «Батьківські пороги» (1972), «Крайнебо» (1975), «Коріння» (1978). Гр. Тютюнник – автор 5-ти повістей: «Облога» (1969), «Климко» (1976), «Вогник...» (1979), «День мій суботній» (1975), незакінченої повісті «Житіє Артемія Безвіконного». За книги «Климко» та «Вогник далеко в степу» Гр. Тютюнникові присуджено республіканську

літературну премію ім. Лесі Українки. Посмертно (1989р.) був удостоєний Державної премії ім. Т. Г. Шевченка.

Його твори перекладалися мовами багатьох народів світу. Вже з його перших оповідань проступали риси художньої індивідуальності письменника: зображення цілком конкретних людей у конкретних обставинах, у всій живій відчутності, об'ємності їхніх характерів, глибокі й зосереджені роздуми про людські долі в широкому історичному контексті, про одвічні морально-етичні цінності народу та видозміни і їхньому трактування. У першій книзі Гр. Тютюнник визначив своє творче кредо – філософське осмислення людського буття, заглиблення в морально-етичні проблеми суспільства, правдивість у відтворенні непримиренного протистояння добра і зла, викриття негативних явищ в їхньому зародку.

Особливість багатьох творів Тютюнника – дія одного й того самого героя, який змінюється за віком, опиняється в різних обставинах, серед різних людей. Характер вимальовується поступово, формуючись у часі та просторі, у процесі взаємодії з оточенням. Такий прийом подає об'ємне й одночасно динамічне уявлення про людей свого часу та обставини їхнього життя. На передньому плані зацікавлень письменника – душевний стан людини на межі глобальних соціальних зрушень, людини «маленької» та беззахисної, яка намагається за будь-яких обставин зберегти індивідуальність, часом змушена пристосовуватися або навіть відмовлятися від своєї сутності. Основні теми творів – соціально-психологічна та морально-етична сфера життя, яка розкриває своєрідну онтологію українства періоду 60-70-х років, частково довоєнного й повоєнного періодів. Улюблені герої – люди чисті душею, совісні трудівники, часом герої-диваки, які часто не вписуються у світ хижих і корисливих людей. У центрі творів Гр. Тютюнника завжди людський характер,

певний тип. В нього не знайти роздумів про зображуване, письменник узагалі не робить якихось висновків, не вирішує піднятих проблем, не нав'язує своїх думок читачеві. Ця риса була характерною для української прози від В. Стефаника, М. Коцюбинського аж до поч. 30-х рр. ХХ ст. Гр. Тютюнникові надзвичайно імпонувала творчість В. Шукшина. Він переклав його повість «Калина червона» українською. Очевидно, це справило певний вплив на створення Гр. Тютюнником дивакуватих героїв.

Виокремимо основні риси літературного стилю прозаїка: об'єктивність оповіді, реалістичність опису, композиційна стрункість, граничний лаконізм письма при емоційній та змістовій насиченості, конкретність портретних, мовних, психологічних характеристик, вагомість художньої деталі, характеристика героя через його поведінку, вселюдські мотиви й проблеми крізь призму конкретної історії героя, його душевного стану.

***Ключові слова:** індивідуальний стиль, неореалізм, повість, новела, оповідання, морально-етичні проблеми.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Розкрийте риси українського національного характеру в оповіданнях «Зав'язь», «Деревій», «У Кравчини обідають».
2. Наскільки точно авторові вдалося відображення серйозних деформацій у суспільній моралі та національному українському характерові: міщанства, споживацького існування, конформізму («Оддавали Катрю», «Син приїхав»); породження бюрократичною системою нового типу людей, «номенклатури» («Грамотний», «Поминали Маркіяна»); «добровільне» виродження селянства, витравлювання в селянинові почуття господаря («Комета», «Бовкун»).

Система самостійної роботи до теми

1. Випишіть і запам'ятайте визначення термінів «духовність», «ментальність».

2. З'ясуйте особливості реалізації української ментальності в творах Гр. Тютюнника (оповідання «Дивак», «Три плачі над Степаном», «Смерть кавалера» (або в будь-якому ін. прочитаному творі).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема практичного заняття; один з творів). Укладіть хмару слів.

4. Напишіть власну новелу.

Література до теми

1. Астаф'єв О. Еволюція художнього портрета у прозі Григора Тютюнника / «Прийшов, щоб не розлучатися»: на пошану 70-річчя Гр. Тютюнника. Київ, 2005.
2. Гуцало Є. Сила коріння (Гр. Тютюнник). *Слово і час*. 2006. №2.
3. Даниленко В. Енергія болю (психічна травма в художньому світі Григора Тютюнника). *Слово і час*. 2000. № 4.
4. Дончик В. Найніжніший жорстокий реаліст / Дончик В. З потоку літ і літпотоку. К., 2004.
5. Захарчук І. Проекція дивака у творчості Гр. Тютюнника. *Дивослово*. 1998. №10.
6. Литвин В. Концепція художньої деталі в «малій» прозі Григора Тютюнника. *Дивослово*. 1998. № 1.
7. Мовчан Р. Сильові тенденції творчої манери Григора Тютюнника. *Українська мова та література*. 2001. № 45.
8. Мовчан Р. Чи був дитячим письменником Гр. Тютюнник? Літературна Україна. 2001. 6 грудня.
9. Мороз Л. З любові й доброти (Григір Тютюнник): Літературно- критичний нарис. Київ, 1991.

10. Шевчук В. Те, що не повертається. Спогади про Григора Тютюнника / Шевчук В. Дорога в тисячу років. К., 1990.
11. Шудря М. Непідкупний голос правди: Невідоме про Гр. Тютюнника. *Дивослово*. 1996. №4.

ТЕМА 14

Поезія Д. Павличка: жанрово-тематична специфіка *Домінантні проблеми теми*

Офіційне шістдесятництво формувало себе вже в перших творах, де тлом для новонародженого вільнодумства залишалися, хоч як це не парадоксально, ідеали тоталітаризму, а національно-патріотичні ідеї поставали разом з імперсько-патріотичними. Втіленням такого парадоксального мислення була поезія Дмитра Васильовича Павличка (1929).

І період творчості. Творчий доробок 50-х – 1-ої пол. 60-х рр. «Любов і ненависть» (1953) – так можна було б окреслити його життєве й творче кредо, так назвав він перша збірку (вона отримала назву від 1-го вірша, опублікованого у 1951р). Антитеза – його улюблений прийом, і ці антоніми багато важать у житті й творчості поета; ці дві суперечності і взаємопов'язані почуття окрилюють і розривають його душу. Поет гірко зауважував згодом: «Ненависть – звіряче почуття, і, власне, щоб вона зникла з людських взаємин, жертвували своїм життям великі подвижники й світочі доброти. Якщо в моїх творах присутня ненависть. То це означає, що я жив у жорстокі й складні часи». Митцеві довелося піти на компроміс із системою, щоб зостатися при житті. Його бунтарський дух потьмарився по корою. Та як тільки з'явилася найменша можливість, Д. Павличко був у лавах тих, хто виборював сьогodнішню незалежність. Довготривалі муки сумління вибухнули в книзі «Покаянні псалми» (1994), з новою силою відродилася його поетична

публіцистика, і він кинувся спокутувати свої провини перед Вітчизною, його зізнання гіркотою відлунює в «Покаянному псалмі» (1993): «Не був я, Господи, безбожним, / Але носив раба тавро, / Во ім'я правди словом ложним / Сквернив свої уста й перо». У наступні роки побачили світ його книги «Моя земля» (1955), «Чорна нитка», «Бистрина» (1959). У цих поезіях окреслилися риси власного поетичного мислення – конфліктність ліричного сюжету, де думка і почуття рухаються доланням суперечностей, образна і філософська діалектичність. Рішучим кроком у свою тему стала збірка «Правда кличе!» (1958), що передувала появі шістдесятників й дуже точно передавала характер післякультурівської доби в житті суспільства. У Зібр. творів Д. Павличка в 3-х т. (Т.2) є розділ «З минулих літ», – це поезії, що входили до збірки «Правда кличе!», а серед них – зразок надзвичайної громадянської мужності (як, наприклад, сонет «Коли умер кривавий Торквемада...», досі цей сонет лишається унікальною за своєю соціально-філософською проникливістю алегорією тоталітаризму. Окрім вірша про Торквемаду, владу обурював ряд крамольних віршів про мову, віршів, які відверто суперечили офіційній політиці щодо мови сколонізованого народу («Ти зрікся мови рідної», «Якби я втратив очі, Україно», «О рідне слово, що без тебе я?!», «Лист до одного знайомого в справах філологічних»). В цих на багатьох ін. поезіях Д. Павличко постає на захист українського слова як конденсату національного духу, без якого немислиме саме існування народу. У наступних збірках «Днина» (1960), «Пальмова віть» (1960), «На чатах» (1961), «Жест Нерона» (1962), «Пелюстки і леза» (1964) – тут творча енергія перетворюється на публіцистичну, визначальною рисою поезій стають

громадянська напруга худ. слова, хоча поет і змушений був іти на певні компроміси з пануючою тоді ідеологією.

II період творчості. Творчий доробок кін. 60-х – 1-ої пол. 80-х рр. Починається зі зб. «Гранослов» (1968) – з багатьох точок зору книга етапна. Багато що відходило в сферу ілюзій, соціалістичної романтики, натомість вигромаджувалися проблеми, які вимагали філософського осмислення. Д. Павличко зобразив особистість не як володаря природи, – ця популярна в 50-х рр. ідея почала виявляти свою ущербність, – а як частинку цієї природи, невіддільну від усього суцього. Окрема особистість, стверджує Д. Павличко, залишає свій слід в історії лише тоді, коли беззавітно служить Вітчизні, дбає про її сьогодення і творить його. Людина – невіддільна часточка природи, її велич – у добрих справах, у творенні – ось лейтмотив «Гранослова». Збірка вміщує 15 білих сонетів, присвячених М. Рильському (роздуми про поезію і мораль, людську гідність). Сонет є однією з найулюбленіших поетичних форм Д. Павличка. У 1978 р. вийшла книжка «Сонети», до якої увійшли «Львівські сонети», «Білі сонети», «Київські сонети». Його перу також належить антологія перекладів «Світовий сонет» (1983). Сонети Д. Павличка не становлять собою чогось відокремленого від решти творів митця, органічно входять в його поетичний світ, становлять невід’ємну частину. В сонетах рух ідей і форм постає більш окреслено і чітко, аніж в ін. жанрах і видах творчості, завдяки самій діалектичній природі цього жанру, його тяжінню до «строного контуру» в розгортанні думки. «Канонічність» сонета все більше послаблюється поетом, стають дедалі різноманітнішими способи розгортання сюжету, публіцистичність поступово збагачується філософічністю. Цілий цикл у Д. Павличка складають притчі (зб. «Поеми і притчі», 1986). Притча – старовинна назва повчальних алегоричних оповідань про

людське життя із яскраво висловленою мораллю. Створюючи притчі, автор ставив за мету популяризувати багатий скарб «поезії та життєвої мудрості, що міститься у нашому старому письменстві, досі так мало відомому не лише широким народним масам, але можливо й також освіченим верствам нашого народу». Багато Павличкових текстів покладено на музику. Особливо плідною є співпраця поета з композитором Олександром Білашем. Він написав музику до 40 поезій Д.Павличка. Так народилися пісні: «Впали роси на покоси», «Лелеченьки», «Пісня про Україну», «Явір і яворина» («Я стужився, мила, за тобою»), «Дзвенить у зорях небо чисте», «Розплелись, розсипались, розпались...», а пісня «Два кольори» стала народною. В ній – увесь життєвий шлях поета. Ці два кольори – червоний і чорний – символ життя цілого покоління. Надалі поет все більше поринає у світ любові й мудрості. На місце відверто-публіцистичної лірики 60-х прийшли філософічність «Гранослова», медитативна споглядальність «Сонетів подільської осені» (1973), пристрасна чуттєвість «Гасмниці твого обличчя». Хоч поет і далі переймався проблемами суспільного буття, та здебільшого його рефлексії виражалися вже не у прямій інвективі чи декларації, а в символічній притчі, алегоричній поемі («Вогнище», «Поєдинок») чи пейзажній замальовці.

III період творчості. Творчий доробок кін. 80-х –90-ті й до нашого часу рр. Особливої ваги в творчості Д. Павличка набувають «канонічні» жанроформи сонета та рубаї, «позичені» відповідно із західної (європейської) та східної (орієнтальної) традицій, які привабили митця граничною чіткістю думки і вислову, лаконізмом, афористичністю, прихованим драматизмом, єдністю думки й почуття. Зб. «Рубаї» (1987). Рубаї – чотиривіш, як

правило, філософського змісту за схемою римування: ааба чи аааа (різновид монорими).

Несподіваним відкриттям стала поява в досить зрілому віці Д. Павличка еротичної збірки «Золоте ябко» (1998), де поет розповів про свої найпотаємніші мрії-фантазії, відверто розкрив перед читачам найінтимніші бажання. Чи не вперше в українській літературі автор малює сцени найпотаємніших взаємин між чоловіком і жінкою, що раніше в радянській літературі вважалися забороненими. Ключовим образом збірки є яблуко, яке асоціюється насамперед із повнотою, досяглістю людського життя й природи. Протилежною асоціацією образу є заборонений плід – це тілесна прага, протягом тривалого часу недосяжна й нарешті угамована. Золоте ябко (в пер. з польської – яблуко) уособлює в інтимній ліриці Д. Павличка спокусу, пристрасть, чуттєву насолоду, носителькою і дарителькою якої є жінка. Золоте ябко – то і алюзія на біблійний заборонений плід – такий солодкий і гіркий водночас, що дарує злет і падіння, насолоду й біль, і символ жінки як об'єкта еротичних переживань. Д. Павличко у книжках третього періоду: «Ялівець» (1989), «Покаянні псалми» (1994), «Золоте ябко» (1998), «Ностальгія» (1998), «Рубаї» (2000), «Засвідчую життя» (2000), «Наперсток» (2002), «Потоп» (2010) сповнює рядки своїх поезій гнівно-пророчою тональністю. Нещадна до самого себе сповідальність веде до пошуку причин сучасного важкого стану суспільства загалом. Такі причини бачаться у втраті історичної й культурної пам'яті, занедбанні мови, а звідси й духовності, відсутності волелюбства, правдобробства, національної гідності.

Ключові слова: сонет, рубаї, притча, ліричний герой.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Доведіть іманентність стилю Д. Павличка поєднання ліричного й публіцистичного начал, зокрема у ранніх збірках («Любов і ненависть», «Правда кличе», «Сонети подільської осені»).

2. Аргументовано представте національний колорит поетичних образів у пісенній ліриці автора.

3. Проаналізуйте зміни в інтерпретації мотиву кохання за збарками («Гаємниця твого кохання», «Золоте ябко»).

4. Охарактеризуйте основні мотиви творчості Д. Павличка 1990-х – поч. 2000-х років: (народ, нація, Україна; суспільне та особистісне; мотив гріха й покаяння; етнографічні мотиви).

5. Розкрийте мотив рідної мови в поетичному осмисленні Д. Павличка («Ти зрікся мови рідної...», «О слово рідне, хто без тебе я?!», «Лист до одного знайомого в справах філологічних» та ін.).

Система самостійної роботи до теми

1. Представте в презентації творчий шлях Д. Павличка.

2. Підберіть відеоматеріали, що свідчать про популярність пісенної лірики поета.

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

5. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

6. Знайдіть у творчому доробку приклади різних поетичних жанрів та проведіть їх літературознавчий аналіз (за схемою).

7. Визначте особливості поетичного синтаксису, тропів, поетичної фоніки.

8. Підготуйте повідомлення: «Досягнення Д. Павличка – перекладача».

Література до теми

1. Дяченко О. Сонет у «громі серця»: Про «Сонети подільської осені» Д. Павличка. *Дзвін*. 2001. №8.
2. Лубківський Р. Сповідь. Молитва. Присяга: Літературний портрет Д. Павличка. Київ, 2004.
3. Павличко Д. Любовно-еротична лірика. URL: <http://poetry.uazone.net/pavlychko/>
4. Равлів І. Тематичне й жанрове розмаїття Павличкової лірики 90-х. *Слово і час*. 1998. № 9–10.
5. Равлів І. Час і простір у «Покаянних псалмах» Дмитра Павличка. Київ. 1997. № 5–6.
6. Стадник О. «В Хайяма взяв я форму...»: Рубаї Д. Павличка.
7. Сьомочкіна О. Дорога як «велика подорож життя». *Дивослово*. 2005. № 4.
8. Фасоля А. Як ви умирали, вам дзвони не грали. Українська мова та література в школі. 2002. №10.

ТЕМА 15

Новаторство й традиційність поезії Івана Драча

Доміnantні проблеми теми

Іван Федорович Драч (1936 – 2018) як митець формувався під впливом естетики О. Довженка; уважно придивлявся до творчості раннього П. Тичини, М. Бажана, поетів «розстріляного відродження», а також модерної європейської поезії. Він з древнього й шляхетного роду сонцепоклонників.

Три періоди творчості: 1) 1961–1972 рр., коли з’явилися поема «Ніж у сонці» (1961), збірки «Соняшник» (1962), «Протуберанці серця» (1965), «Балади буднів» (1967), «До джерел» (1972); 1973 – 1986 рр., у цей час

побачили світ збірки поезій «Корінь і крона» (1974), за яку в 1976р. був удостоєний Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка, «Київське небо» (1976), «Сонячний фенікс» (1978), «Сонце і слово» (1979), «Американський зошит» (1980), «Шабля і хустина» (1981), «Теліжинці» (1985); з 1986 р. до наших днів, коли опубліковані збірки «Храм сонця» (1988), «Вогонь з попелу» (1995), «Сізіфів меч. Вірші 90-х» (1999), драма-колаж про Т. Шевченка «Гора» (1997), збірка статей з проблем державотворення «Політика» (1997). Поема «Ніж у сонці» з'явилась 18 липня 1961р. у київській «Літературній газеті». В ній було все незвичайне: назва, жанр – «феєрична трагедія». Поема виконана цілком у модерному стилі. У цьому творі І. Драч прагнув дати історіософську візію буття України 30–60-хрр. ХХ ст. – візію поневоленої країни з більшовицькою колективізацією, голодомором 1933р., репресіями сотень тисяч невинних українців, війнами, духовним каліченням народу. Трагізм поеми виростає не стільки з космічних, скільки з реальних земних джерел. Сонце розглядається автором як втілення людських прагнень до правди, до краси, до сміливості, до справедливості, до ніжності і т.д. Естетичні, ідейно-філософські пошуки молодого поета виявились у таких образах: (окрім Сонця), України, образах-архетипах української ментальності Сковороди, Залізняка, Шевченка як символах вічного бунтарства, духовної незалежності, волелюбства, протестів проти напасників. Тодішній читач сприйняв цей твір як сенсацію, небувале мистецьке явище.

Перша збірка І. Драча «Соняшник» ознаменувала новий етап у розвитку української лірики, привернула до себе пильну увагу громадськості, її обговорювали, схвалювали й заперечували. Вона, як і збірки «Тиша і грім» В. Симоненка, «Атомні прелюди» М. Вінграновського відбивала нову естетику, тобто

естетику шістдесятників. Новаторство у жанрі балади. І. Драч реформував жанрові можливості балади. Він оминає традиційні легендарно-історичні, героїчні й фантастичні її атрибути, але залишає ліро-епічну структуру, напружений сюжет. Поет розширює просторові координати тексту, відштовхуючись від побутових, буденних реалій життя і на цій основі піднімається до незвичайних, універсальних вимірів. У його баладах ліричний суб'єкт уміє миттєво осягнути світ, побачити в ньому щось несподівано дивне, неповторне, якусь свіжу грань, яка не всім відразу відкривається. Новаторством І. Драча була тематична переорієнтація лірики з традиційно поетичних на «непоетичні» сфери і явища. Він творив поезію буквально «з нічого» – порожнього відра («Балада про відро»), цибулини («Балада золотої цибулини»), звіреного нічного дворища, де гойдаються на вервечці випрані штани («Балада про випрані штани»).

Не все у доробку І. Драча склало іспит часові. Особливо це стосується збірки поезій «Корінь і крона» (1974), за яку в 1976 р. був удостоєний Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка, та «Київське небо» (1976). Сьогодні вони сприймаються як поступка чи тактичний обхідний маневр перед офіційною парадністю, постійно долати яку автор таки притомився. Написані в результаті зустрічей І. Драча з найрізноманітнішими читацькими аудиторіями. Книга «Корінь і крона» переобтяжена ілюстративними типовими для літератури соцреалізму виробничими циклами, своєрідними віршованими плакатами про життя робітництва (теж саме, що й в прозі панував виробничий роман).

У збірці «Теліжинці» звучать і роздуми над незворушними законами життя і смерті, над покликанням художника донести до нащадків живий дух, правду свого часу, над завданням вдосконалити цей час, людей, самого

себе. Ліричний герой уже не квапиться увібрати в себе весь світ, а бережно проживає кожен мить неповторного буття, його барви, запахи, звуки. Фізично відчувається агресивність зла: назва вірша «Залізо» дала заголовок цілому розділові збірки. Йому протистоїть розділ, названий однойменним віршем «Мачинка». У цей період поет звертається до поліфонічних поетичних форм, придатних для глибокого аналізу психології особистості, притаманних їй суперечностей та зв'язків із суспільною свідомістю – драматичної поеми («Соловейко-Сольвейг», 1978, «Дума про Вчителя», 1979, «Чорнобильська Мадонна», 1988 та ін.). Жанр поеми в різних його модифікаціях (лірична, ліро-епічна, драматична, лірико-драматична) посідає важливе місце у творчості І. Драча, який і тут виявив себе енергійним експериментатором, модернізуючи архітектоніку і збагачуючи стилістику, вводячи елементи кінодинаміки, колажу, публіцистики, документалістики – і таким чином розширюючи жанрові межі, збагачуючи виражальні можливості української поеми.

Характерні риси стильової манери І. Драча: інтелектуалізм, універсалізм поетичного мислення: автор осмислює найширші проблеми – від, здавалося б, мізерного до глобального світового рівня; естетизація буденного; незвична асоціативність, використання химерно-фантастичних картин; модернізація поетичної лексики.

Ключові слова: *драматична поема, балада, парадоксальність мислення.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Проаналізуйте образ сонця у творчому доробку І. Драча.

2. Охарактеризуйте інтелектуальну образність, метафоричне багатство першої збірки «Соняшник».

3. Розгляньте і поясніть символіку портрета-картини А. Горської «Калинова балада» (крізь призму поетичної творчості І. Драча).

4. Прокоментуйте ностальгійно-споглядальні мотиви збірки «Теліжинці».

Система самостійної роботи до теми

1. Підберіть цікаві світлини митця (представте в презентації творчий шлях І. Драча).

2. Підберіть відеоматеріали про творчість поета.

3. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

4. Проведіть літературознавчий аналіз 2 поезій (за схемою).

5. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

6. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

Література до теми

1. Витрикуш Г. Образи видатних людей минулого в поезії Івана Драча. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2010. № 3.

2. Герман В. Неологізми в поезії Івана Драча. *Дивослово*. 1998. № 5.

3. Гончарук О. Обрії поезії І. Драча. *Українська мова та література*. 2010. № 1–2.

4. Грабовський С. Самовизначення людини як проблема сучасної доби. *Сучасність*. 1998. №7. С. 50–53.

5. Грудко О. Етюди раннього періоду творчості І. Драча: електронний ресурс.
6. Жулинський М. Осінній Драч з вогненним жалом весняної кропиви. *Слово час*. 2006. № 10.
7. Ільницький М. «Сприймати світ до всіх його глибин». *Дивослово*. 2006. № 10, 11.
8. Кордон А. Протуберанці душі поета. *Дивослово*. 2010. № 8.
9. Кужільна Л. Національна модель світу в творчості І. Драча. *Рідна школа*. 2003. № 12.
10. Ткаченко А. Художнику немає скутих норм. *Вітчизна*. 1996. № 11–12.

ТЕМА 16

Естетичні домінанти лірики Ліни Костенко *Домінантні проблеми теми*

Л. В. Костенко – унікальна творча постать на тлі українського письменства, приклад стоїчного відсторонення від «щоденного ярмарку творчих амбіцій». Її моральний авторитет беззаперечний для багатьох українців, адже за свій вік не заплямувала себе компромісами зі злочинною владою. У неї завжди вистачало сміливості дивитися правді в очі і казати категоричне «ні» підлості, брехні, зрадництву. Її поезія – це її позиція, вчинок. У 2005 році Ліна Костенко відмовилась від звання Героя України зі словами: «Політичної біжутерії не ношу!». У контексті сучасної української культури, та й загалом нинішній суспільно-політичній ситуації, рядки її поезій та прозових творів – ніби замальовки днів сьогоднішніх. У кожному слові – символ, знак, підказка або гірка істина. «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову». «Народу світ уже немилий від зайшлих вбивць і від своїх нікчем...».

Дебютні збірки поезій «Проміння землі» (1957), «Вітрила» (1958), «Мандрівки серця» (1961). Далі було 16-

річне мовчання. Як відомо, доба 60–70-х рр. позначилася хвилею репресій проти митців. Заборонялось розумне, мисляче й самостійне слово, панувала слухняна сірість. Пристосуванству й кар'єризму Л. Костенко протиставила творчу незалежність і принципову непоступливість, не дозволяючи «спотворювати» написане нею. Розсипані збірки «Зоряний інтеграл» (мала вийти з передмовою С. Крижанівського, 1963 р.), «Княжа гора» (1972).

«Над берегами вічної ріки» (1977), «Неповторність» (1980), «Сад нетанучих скульптур» (1987), «Вибране» (1989) – другий період творчості Л. Костенко. Кожен поет має свої тематичні домінанти – теми і проблеми, які є наскрізними у його творчості. У поезії Л. Костенко можна виділити чотири тематичні епіцентри, назву їх концептами: пам'ять, творчість, любов, природа. Тож домінують історичні, культурологічні, інтимні мотиви. Тематично широкоохопна та ідейно цілісна збірка «Сад нетанучих скульптур». Опанування жанром поеми. Поема-балада «Скіфська одісея» пропонує своєрідну реконструкцію часу, відтворення його колишнього впливу у вимірі теперішньому, своєрідну енциклопедію скіфського життя, що дається через сприйняття героя-купця. Романтична поема «Сніг у Флоренції» – проблему буття митця у світі людей, його обов'язків перед самим собою, перед своїм талантом, перед історією. Поема «Дума про братів неазовських» досліджує феномен відступництва.

Найпопулярніший нині твір Ліни Костенко – роман у віршах «Маруся Чурай» – пролежав на полиці до 1979-го. Його назвали «надміру затягнутим та нецікавим радянській людині». Зате, коли нарешті роман з'явився у книгарнях, восьмитисячний наклад розкупили за декілька днів. Поетеса будує роман на розлогодному соціально-психологічному тлі, а мотив про складання героїнею

пісень стає основним і витісняє всі інші. Л. Костенко вдалося створити не просто психологічно вірогідний портрет Марусі Чурай, а й показати свою героїню причетною до важливих подій періоду боротьби українського народу за незалежність в середині XVII ст. Афористичність мови, філігранна відшліфованість і неймовірна влучність вислову у романі стали тією високою планкою, яку Ліна Костенко поставила собі сама, і яку відтоді долає десятиліттями.

Історичний роман «Берестечко» писався протягом майже трьох 10-літь (перша публ. 1999р.). Тема поразки (точніше її подолання) була на часі. «Берестечко» варто читати як твір-попередження (Україна XVII ст. мала чогось важливого навчити Україну рубежу XX і XXI ст. Історія гетьмана Б. Хмельницького з його тріумфом і катастрофою, з його далеко не сповна використаними шансами мусила спонукати до осмислення коротких і тяжких уроків творення держави – вождями і всією нацією). Б. Хмельницький цікавить Л. Костенко найперше як унікальна особистість – велика в політичних, воєнних діях, у коханні й слові. Поетеса прагне вдивитися в його складну збурену душу, в його думи-муки, в яких сконденсовані найболючіші проблеми XVII ст.: народ і вождь, рівність і свобода, злочин і кара, вірність і зрада, гріх і спокута, кохання і сім'я, держава і мова, поет і народ. Роман «Берестечко» закінчується словами: «Не допускай такої мислі, / Що Бог покаже нам неласку. / Життя людського строки стислі. / Немає часу на поразку». Ці слова гідні стати девізом і людини, і українського народу, особливо зараз, коли Україна переживає нелегкі часи: війна на Сході, розбрат всередині країни.

Ключові слова: поетичні домінанти, концепт, роман у віршах.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Особливості індивідуального стилю поетеси (філософічність, історизм мислення, традиційність, інтелектуалізм, публіцистичність).

2. Проаналізуйте авторські концепти: історія, мистецтво, любов, природа (проаналізувати на прикладі вибраних поезій різних років).

3. Охарактеризуйте мотиви, образи поетичної збірки «Сад нетанучих скульптур».

4. Розкрийте сутність історії в «Думі про братів неазовських».

5. Філософія поразки як науки у романі «Берестечко».

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть відеопрезентацію (представте творчий шлях Л. Костенко).

2. Підберіть цитати з твору «Дума про братів неазовських» Л. Костенко, для характеристики національної ментальності.

3. Вивчіть напам'ять 2 вірші поетеси (на вибір студента).

4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

6. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

7. Напишіть твір «Ліричний герой в інтимній ліриці поетів-шістдесятників».

Література до теми

1. Богдан С. Нові води Гераклітової річки. URL: <http://litakcent.com/2011/06/29/novi-vody-heraklitovoj-richky/>

2. Дзюба І. Пишеться «велика книга нашого народу»... URL: <http://www.day.kiev.ua/293915>
3. Дончик В. «А ми ще є» («Берестечко») Ліни Костенко. З потоку літ і літпотоку. К., 2003. С.400–407.
4. Іванов Р.В. Ліна Костенко: життя і творчість. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/biograf/24062/> дата звернення: 06.02.2020).
5. Клименко В. Ліна, принцеса воїнів. Україна молода: електрон. журнал 2010. Вип. 051. <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1618/164/57009/> (дата звернення: 06.02.2020).
6. Кодак М. «Берестечко»: один урок українству. *Слово і час*. 2000. № 1.
7. Краснова Л. Грані поетичної майстерності. *Урок української*. 2000. № 2.
8. Ромащенко Л. Минуле – урок для сучасності, проєкція на майбутнє. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 5.
9. Пахльовська О. Про «Гіацинтове сонце». URL: http://www.youtube.com/watch?v=_ueD_-cPEuE
10. Тарнашинська Л. Художній час як категорія індивідуального «Я»: творчість Ліни Костенко / Українське шістдесятництво: профілі на тлі. Київ, 2010.
11. Тарнашинська Л. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду. *Слово час*. 2005. № 6.

ТЕМА 17

Неонародницька концепція лірики

Василя Симоненка

Домінантні проблеми теми

Є. Сверстюк слушно зазначив, що В. Симоненко (1935–1963) належить до тих людей, чий біографії треба вивчати як частину історії України. Він прожив лише 28

років (з них суто художній творчості були відведені переважно безсонні ночі останніх 7-ми літ). Життєва дорога В. Симоненка пройшла через Київ, бо в 1952 р., по закінченні школи, він вступає на факультет журналістики Київського університету. Під час навчання пише багато віршів, стає активним членом літературної студії.

За життя поетового побачила світ лише одна поетична книга «Тиша і грім» (1962). Характерні риси його індивідуального стилю помітні ще у вірші, написаному 1955 р. й надрукованому лише 1989. Третьокурсник В. Симоненко писав: «Поезія безплідна як толока, / Усе завмерло, мов пройшла чума, – / Немає Брюсова, немає Блока, / Єсеніна і Бальмонта нема! / Біля керма – запроданці катрати / Дрижать од страху в немочі сліпій... / Коли б оту толоку розорати / Шевченко міг би вирости на ній!». До ознак індивідуального стилю зараховуємо: моральний максималізм (внутрішня переконаність у власній правоті); пафосність, трибунність, окличність, декларативність, надривна емоційність, риторичність; лаконізм, афористичність (афористичний вираз, як правило, виноситься насамкінець, стаючи своєрідною мораллю, силою художнього твору); різке романтизоване контрастування полюсів; орієнтація на один із «великих естетичних стилів» нашої літератури – Шевченків, якому властива чіткість, прозорість, доступність, глибина; культивування класичної силабо-тонічної метрики (переважно 5-стопний ямб).

Вже після смерті автора вийшли, хоч і порізані цензурою, збірки «Земне тяжіння» (1964), збірка новел і оповідань «Вино з троянд» (1965), «Берег чекань» (Нью-Йорк, 1965), «Поезії» (1966). Далі, аж через 15 років «Лебеді материнства» (1981), том вибраних поезій (1984), книжечка для дітей.

Назва його першої збірки концептуальна, адже автор задекларував принцип контрастів, що лункіше вдаряють у дзвони пам'яті родоводу: серед тиші гучніше гримить грім, а після грому залягає гучніша тиша. Справжню вартість мають поезії «Жорна», «Дід умер», «Баба Онися» – тут ідеться про життя простих людей, але відвертих і духовно багатих. Герої поезій – ці звичайні люди не такі вже й прості, як може здатись на перший погляд; вони філософи, політики й поети, наділені любов'ю до правди, до краси, до добра, вони уміють мислити державними масштабами. У одному з цих поетичних шедеврів класичний мотив безсмертя людського роду передано через осмислення життєвого шляху цілого хліборобського роду. Широкий проблемно-тематичний діапазон першої збірки засвідчують і включені до неї сатиричні та гумористичні вірші «Гнівні сонети», «Погода», «Без назва», «Лист читачів поету» – саркастичне висміювання газетної ілюстративності. «Мудра сова», «Годинник», «Яке зухвальство» – викриття міщанства. Збірка також представлена інтимною лірикою, основна риса якої – світлий юнацький смуток від неподіленого романтичного кохання («Вона прийшла...», «Буду тебе ждати там, де вишня біла...», «Ти не можеш мене покарати...», «Є в кохання і будні, і свята...» та ін.). Вдалися поетові також і суто пейзажні замальовки («Флегматично зима тротуаром поскрипує...», «Вже день здається сивим і безсилим...», «Степ», «Зимовий вечір»). Таким чином, «Тиша і грім» засвідчила появу поета широкого діапазону, вся суть його віршів у гуманістичній тональності і, в протилежність надмірностям культу особи, в підвищеній увазі та любові до простої людини, яка не є «гвинтиком», а виступає частиною суспільства, всього людства.

Збірка «Земне тяжіння» (інший варіант назви «Червоний клекіт») опублікована вже по смерті автора, у 1964 р. В. Симоненко відчував наближення своєї пори, знав, що залишилося небагато відведених долею літ на землі. Отож і назва збірки «Земне тяжіння» – глибоко символічна. Основні мотиви: 1) патріотизм, що розкривається у мотивах – любові до України, її народу, до рідної землі, відповідальність за її долю (і в цьому пряме продовження шевченківських традицій), віра у самостійну країну, у відродження нації («Лебеді материнства», «Задивляюсь у твої зиниці», «Світ який – мереживо казкове», «Люди – прекрасні»); 2) попередній мотив органічно поєднується з гуманістичною ідеєю самоцінності, неповторності людського «Я» (вірш «Я»: «Ми – не безліч стандартних «я», А безліч всесвітів різних») утвердження людської індивідуальності, її гідності («Ти знаєш, що ти – людина») поет закликає нас не забувати, що ніхто й ніколи не продублює, не повторить нашого існування на землі (знову його строфи набувають афористичної витонченості); 3) роздуми поета про істинних геніїв і вождів, заперечення будь-яких культів («Пророцтво 17-го року», «Монархи», «Вихваляти, і славити, й кричати»); 4) роздуми про життєві спотикання і невдачі («Перехожий», «Помилка»); 5) мотив любовних переживань («Ікс плюс ігрек (Чорнявій математичці)», «Ну скажи, хіба не фантастично», «Не вір мені, бо я брехать не вмю...», «Там, у степу схрестилися дороги»).

Збірка «Поезії» (1966), основа книжки – кращі твори з попередніх збірок та окремі твори з архіву поета чи з публікацій у періодиці. Ідейний лейтмотив – усвідомлення органічної спільності з долею народу, його нелегкою історією, земним і космічним призначенням, мотив уселюдської спільноти, протест проти диктату сили, авторитарності («Я», «Є тисячі доріг, мільйон вузьких

стежинок...»). Вірші, присвячені дітям «У маленьких очах відбивається світ», «Маленькі сонця». Збірка «Лебеді материнства» (1981) – 50 неопублікованих раніше поезій, прозові твори (публіцистичні статті, гуморески, новели).

Відомі також прозові твори В. Симоненка. Збірка оповідань і новел «Вино з троянд» (Львів, 1965) – твори написані в студентські часи. Тематика прози: 1) стосунки в сім'ї й суспільстві («Наївне дівчисько», «Білі привиди»); 2) життя студентської та сільської молоді («Чорна підкова», «Сірий пакет», «Кукурікали півні на рушниках»); 3) стосунки «літературної братії» («Психологічний поєдинок», «Неймовірне інтерв'ю»); 4) спогад війни («Весілля Опанаса Крокви»). Проза В. Симоненка своєрідна й багатообіцяюча є прямою попередницею Гр. Тютюнника, вона заслуговує на почесне місце в контексті розвитку епічного світовідображення свого часу. 1966-1981 рр. – 15 літ офіційного забуття. У 1995 році – через 32 роки після смерті поета – йому присуджено Державну премію України імені Шевченка.

Ключові слова: *інвектива, мотив, оповідання, патріотичний мотив, інтимна, пейзажна, філософська лірика.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Доведіть домінування в поетичній спадщині В. Симоненка мотиву: утвердження людської індивідуальності, духовна краса і велич простої людини («Баба Онися», «Дід умер», «Жорна»).

2. Яким був громадянський вибір поета: виклик авторитарній владі («Монархи», «Де зараз ви, кати мого народу?», «Пророцтво 17-го року») чи покірна смиренність?

3. Охарактеризуйте образ України в поезії В. Симоненка («Задивляюсь у твої зіниці», «Україні»,

«Лебеді материнства», «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок...», «Я»).

4. Проведіть поетичні аналогії на матеріалі лірики В. Симоненка: від природи первозданної до «природи» людського буття («Осінній вечір морозом дихав», «Завірюха», «Вже день здається тихим і безсилим», «З вікна», «Ну скажи, хіба не фантастично...», «Ікс плюс ігрек», «Через душі, мов через вокзали...»).

Система самостійної роботи до теми

1. Підберіть цікаві світлини митця та його родини (представте в презентації творчий шлях В. Симоненка).

2. Підберіть цікаві відеоматеріали про творчість поета.

3. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

6. Проаналізуйте кілька оповідань В. Симоненка (на вибір).

7. Вивчіть напам'ять 1 вірш В. Симоненка (на вибір студента).

Література до теми

1. Абрамова Г. Василь Симоненко. Випереджаючи себе. *Українська мова та література*. 2008. № 3–4.
2. Колісник С. Страшна війна очима Василя Симоненка. *Українська мова та література*. 2006. № 14–15.
3. Марко В. Осяяння в художній концепції Василя Симоненка. *Дивослово*. 2007. № 4.
4. Пахаренко В. Як він ішов: духовний профіль Василя Симоненка на тлі його доби. *Українська мова та література*. 2005. № 1.

5. Романова Н. Альтернативна модель суспільства в сатиричній творчості Василя Симоненка. *Слово і час*. 2010. № 1.
6. Ткаченко А. Василь Симоненко: Нарис життя і творчості. К., 1990.
7. Ткаченко А. Визрівання таланту (Студентські вірші Василя Симоненка). *Слово і час*. 1999. № 5.
8. Ткаченко А. Лірика Василя Симоненка: текстологічно-стильові колізії. *Слово і час*. 2011. № 6.
9. Шевченко А. Василь Симоненко вчора й сьогодні. *Дивослово*. 1999. № 12.

ТЕМА 18

В'язнична лірика Василя Стуса *Домінантні проблеми теми*

В. С. Стус (1938–1985). Його творчість вже вписана в новітню поезію та історію України. Як і попередники, він став символом національної гідності і мистецького самоствердження попри всі заборони, переслідування, арешти, заслання, тюрми й табори. Органічно національний і самобутній поет В. Стус відтворив найприкметніші риси своєї доби. Він успадкував і синтезував глибинні народні джерела художнього образного творення, водночас спираючись на світову модерну поезію і філософію екзистенціалізму. Екзистенціалізм приваблював В. Стуса насамперед ідеєю стоїцизму, пов'язаною з темою «закиненості» людини у світі, згубності соціуму для особистості: важким умовам існування людина може протиставити свої внутрішні сили, свій духовний потенціал. Поет повною мірою зазнав і відчув, як суспільство нищить, нівелює людину, обмежує її свободу, і протистояв цьому нищенню активною життєвою позицією, високими морально-етичними переконаннями і творчістю, яка, за постулатами екзистенціалізму, дає можливість досягти справжньої

свободи. Провідна тема у цій творчості – становлення душі, духу. Екзистенціалісти твердять, що духовність людини є майже її метою.

Поетичнаторчність. За кордоном побачили світ поетичні збірки «Зимові дерева» (Брюссель, 1970), «Свіча в свічаді» (Мюнхен, 1977), «Палімпсести» (Мюнхен, 1986). На Батьківщині твори поета поширювалися через самвидав. Тематика перших збірок: 1) медитативні роздуми поета над тим, як живе і як мусить жити людина; 2) любов до України; 3) виступи проти переслідувань та утисків; 4) передчуття неволі, трагічних шлях; 5) розмірковування над сутністю людського існування, над пошуками шляхів у житті й боротьбі («Не можу я без посмішки Івана», «Молодий Гете», «Утекти б од себе світ за очі», «Сто років як сконала Січ..», «Отак живу як мавпа серед мавп», «останній лист Довженка» та ін.).

Дебютна збірка «Круговерть» (1968) засвідчила непересічний талант митця, який прагнув пізнати незвідані горизонти життя, відшукати своє місце у ньому. Ця збірка по-тичининськи сонцесяйна, сповнена життєрадісних мотивів. Автор захоплюється красою і гармонією світу, сповідує високі ідеали. Вони визначаються критеріями добра, справедливості, любов'ю до народу й України. Але рукопис дістав негативну оцінку у редакції «Молодь» і не був надрукований.

Рукопис другої збірки «Зимові дерева» пролежав у видавництві «Радянського письменника» 5 років, але в Україні книжка не вийшла (видана 1970 р., Брюссель). Назва мала звучати, як символічне означення стану нашої духовності: замороженість, завмерлість, але й уперте протистояння зимі та назбирування сил для весняного пробудження. Уже в цій книзі почали визначатися деякі постійні мотиви творчості В. Стуса. Це насамперед лірика

кохання. Власне, щось ширше (захоплення і розчарування, переживання невдач – немовби зізнання душі про зусилля знайти відгук у світі, зріднитися з ін. душею, цим подолавши самоту, а отже, і власну невикінченість, і долучившись до чогось загальнозначимого). Другий мотив – переживання своєї національної сутності. Третій – виразно відчутний у збірці мотив виникає із тієї критичної енергії, що породжена Стусовим етичним максималізмом. Ця енергія оформлюється в гротескне бачення і саркастичну інтерпретацію буденного низького існування, того, що сьогодні ми називаємо бездуховністю, а тоді сприймали як вияви міщанства, обивательщини. Як і попередня збірка відбивала світорозуміння шістдесятників: заперечення духовної, інтелектуальної задухи й трагічне прозріння («Отак живу: як мавпа серед мавп»); історіософські візії долі України («Сто років як сконала Січ»); пошук гармонії й краси у світі («У синьому полі, як льон»). Улюбленим жанром поета стає філософська чи лірична медитація, що вбирає в себе деякі ознаки елегії, іронічного оповідання й сатири, вірш-сповідь, ліричний образок, етюд.

У 1970 р. Стус скомпонував третю за рахунком збірку поезій – «Веселий цвинтар». Написана вона була у 1968–1970 рр. Назва збірки – оксиморон, що поєднує контрастні за значенням поняття і виростає до символу. Поет демонструє серію сюрреалістичних портретів, сатиричних і гротескних образів, притч, щоб показати абсурдність дійсності, доводячи, що радянське суспільство в часи застою перетворилося на театр абсурду. У цьому театрі абсурду підмінено поняття й ідеали, людину нівельовано. Проте ліричний герой поезії В. Стуса переборює замкнене коло людського животіння, долає його абсурдність, віднаходячи свою внутрішню свободу. Фінальним акордом збірки стали вірші, присвячені пам'яті вбитої

працівниками радянських спецслужб художниці й близької приятельки Стуса Алли Горської. Центральна проблема збірки – омертвіння. Конкретний історичний досвід, гнітюча моральна й політична атмосфера величезною мірою загострювали песимізм В. Стуса, що звучить у віршах «Мені здається, що живу не я», «У тридцять літ ти тільки народився», «Як страшно відкриватися добру», «Спочатку вони вбивали людину», «Вміння бути циніком», «Сто дзеркал спрямовано на мене», «Ярій, душе, ярій, а не ридай» та ін.

Вершиною у творчому доробку Стуса стала збірка «Палімпсести», видрукована 1986 р. видавництвом «Сучасність» (відсутність стабільного змісту, різні варіанти окремих віршів). Увібрала вона завдяки упоряднику (також на поч. 70-х рр. репресованій Надії Світличній – сестрі І. Світличного) вірші, як занотував В. Стус, «10-12 літ путі». Переслав він Н. Світличній цей спішно переписаний текст «Палімпсестів» – 300 віршів із Колими до Києва в надії, що вона їх збереже і видасть. Перебуваючи в еміграції у США, Н. Світлична упорядкувала збірку, детально пояснивши у вступному слові весь скорботний шлях збірки і принципи підготовки текстів до друку. Грунтовну вступну статтю до книги під назвою «Трунок і трутизна» написав визначний український закордонний літературознавець і мовознавець Ю. Шевельов. Провідний мотив табірної поезії – мотив туги за Україною («Такий близький ти, краю мій», «На колимськiм морозі калина», «За мною Київ тягнеться у снах», «Сосна у снах впливла, як щогла»). Любов до України для поета – не захоплення й оспівування, а правда, якою б гіркою вона не була. Осмислення поетом трагічних сторінок української історії («За літописом Самовидця»): страшна апокаліптична картина братовбивчої війни і зради. Перегук мотивів у поезіях

Т. Шевченка, І. Франка, П. Куліша, Олеся, Є. Плужника. Україна – єдиний біль поета. Сприйняття поетом земного життя як кари, яку треба відбути й очиститися перед вічною подорожжю душі (християнський мотив). Діалог з Богом для Стуса – внутрішня зосередженість, мобілізація душевних ресурсів, певна позиція власного життя. Релігійність стає «онтологічною потребою», котра міститься в індивідуальному досвіді. Поет відчуває голос Бога серцем, він є символом людської совісті, віри в добро та справедливість, символ покари за вчинене зло («Немає, Господи на цій землі», «Трени М. Г. Чернишевського», «Тюремних вечорів смертельні алкоголі», «Господи, гніву пречистого», «Наблизь мене, Боже, і в смерть угорни»). Інтимна лірика В. Стуса («Вбери-но білу сукню», «У порожній кімнаті», «Скучив за сином, скучив за другом», «На Колимі запахло чебрецем», «Ніч блукає, наче кінь стриножений», «Наснилося, з розлуки наверхлося»), переплетення змісту з філософськими роздумами про сутність людського життя, пошуки шляхів до істини, які ведуть через страждання, самопожертву, ведуть «дорогою болю».

Риси індивідуального стилю В. Стуса: відсутність сюжетних творів, основний жанр – вірш-медитація, філософський роздум; глибока філософічність та інтелектуалізм; центральні мотиви творчості (відчуження від світу, проблема вибору, відчуття фатальної приреченості, трагічної самотності, стан активної дії, формування себе, самопізнання, душа людини; атмосфера розтлінного духу суспільної системи; реальний образ знищеної, скореної вітчизни та образ України-мрії; метафоризація як засіб передачі образності, поетичного відтворення світу та власних почуттів; багатство мови (словотворення, неологізми, традиційні тропи).

Ключові слова: *елегія, іронічне оповідання й сатира, вірш-сповідь, ліричний образок, вірш-медитація, філософський роздум, етюд, гротеск, іронія, ліризм, поетика абсурду.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Розкрийте епізоди життєвої долі В. Стуса, які сформували незламність його духу.
2. Охарактеризуйте мотиви і образи поетичних збірок (узагальнені образи крізь призму індивідуальної долі).
3. Проаналізуйте поезії «Еволюція поета», «Декларація поета і громадянина», «Скажи ім'я своє, поете», «Весь обшир мій – чотири на чотири», «Господи, гніву пречистого», «Літопис Самовидця».
4. Умотивуйте використання іронії та вишуканої семантичної гри у збірці «Веселий цвинтар».
5. Доведіть вагомість екзистенційної проблематики у поезіях збірки «Палімпсести».

Система самостійної роботи до теми

1. Розкрийте епізоди життєвої долі В. Стуса, які сформували незламність його духу.
2. Охарактеризуйте мотиви і образи поетичних збірок (узагальнені образи крізь призму індивідуальної долі).
3. Проаналізуйте поезії «Еволюція поета», «Декларація поета і громадянина», «Скажи ім'я своє, поете», «Весь обшир мій – чотири на чотири», «Господи, гніву пречистого», «Літопис Самовидця».
4. Умотивуйте використання іронії та вишуканої семантичної гри у збірці «Веселий цвинтар».
5. Доведіть вагомість екзистенційної проблематики у поезіях збірки «Палімпсести».

Література до теми

1. Аврахов Г. Незгасна зоря поезії (до 65-річчя з дня народження В. Стуса). *Дивослово*. 2003. № 1.

2. Білоус Г. Рокований вересень (Із роздумів про життя і творчість В. Стуса). *Дивослово*. 2003. № 3.
3. Бондаренко А. Спроба аналізу філософських творів В. Стуса. *Дивослово*. 1998. № 8.
4. Віват Г. Про деякі особливості поезій В. Стуса. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 2.
5. Зборовська Н. Василь Стус: до історії проблемного тлумачення. *Дивослово*. 2009. №5.
6. Ільницький М. Палімпсести Василя Стуса. *Вітчизна*. 1990. №3.
7. Коцюбинська М. На цвинтарі розстріляних ілюзій. *Слово і час*. 1990. №6.
8. Овсієнко В. Духовний простір не минає марно. *Слово і час*. 1999. № 7.
9. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту. *Сучасність*. 2000. № 4.
10. Райбедюк Г. Гуманістичний дискурс у творчості Василя Стуса: електронний ресурс.
11. Рарицький О. «Палімпсести» В. Стуса: духовна домінанта. *Слово і час*. 1999. №12.
12. Стус Д. Берегами конспектів В. Стуса. До літературної біографії письменника. *Слово і час*. 2000. №9.
13. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. Київ: Факт, 2005. 364 с.
14. Шкандрій М. Поет незгоди: Василь Стус в обіймах імперії. Російська і українська література новітньої доби. К: Факт, 2004. С. 380–394.

ТЕМА 19

Художня інтерпретація загальнолюдських проблем у творчості Олесь Гончара Домінантні проблеми теми

На тлі української прози 60–80-х рр. творчість
О. Гончара (1918–1995) вирізняється передусім

актуальною соціально-історичною тематикою. Письменника завжди хвилювала злободенна тема війни і миру, вічні і завжди нові питання, пов'язані із сутністю людини, її призначенням, її роллю в збереженні миру, в прогресі суспільства. В основу багатьох своїх творів автор поклав конкретні історичні події, значною мірою пережиті ним самим. Воєнні події визначили сюжет романів «Прапорonoсці», «Людина і зброя», «Циклон». Життя нашого сучасника – творів «Тронка», «Берег любові», «Собор», «Твоя зоря». Ці романи не просто події, вони багатопроblemні. Прозаїк художньо осмислює проблеми гуманізму, патріотизму, спадкоємності поколінь, творчої праці. І кожна з них проектується в сьогоdnішній день.

До теми війни Гончар повертався не раз у своїй творчості, знаходячи щораз нові ракурси у її зображенні, його твори були сповнені любов'ю до людей, романтичною піднесеністю, поетичністю та ліризмом. Так виникли написані під свіжими враженнями фронтових спогадів новели «Модри Камень» (1946), про яку вже йшлося, «Весна за Моравою», «Лонка», «Гори співають» та ін., об'єднані у збірку «Новели» (1949).

По-філософському осмислюючи події кровопролитної війни, О. Гончар у романі «Людина і зброя» (1960) (Держ. премія УРСР ім. Т.Г. Шевченка, 1962) показує, що людина і зброя – поняття несумісні, але, коли мова йде про захист Батьківщини, людина змушена взятись за зброю. В цьому прояв справжнього гуманізму. Герої роману Богдан Колосовський, Андрій Степура Славик Лагутін, Мирон Духнович осмислюють проблеми війни і миру, застерігають від нових воєн, шукають відповіді на питання про сутність людського життя і смерть, думками звертаються у майбутнє. На сторінках роману «Циклон» (1970) знайшли своєрідне втілення філософські роздуми про життя і мистецтво. Твір побудовано у формі

кінозйомок, під час яких чергуються події сучасності (мирне повоєнне життя) з минулим (роками ВВв), про яке талановитий кінорежисер Богдан Колосовський знімає фільм. Розповідь про те, як в умовах фашистського концтабору наші військовополонені зберегли гідність, про незнищенність людського духу переплітається з роздумами про небезпеку утилітарного підходу до прекрасного, до мистецтва.

Над романом «Собор» (1968) О. Гончар працював упродовж 1963–1967 рр. Усі події, пов'язані з історією видання і обговорення (а точніше – цькування) роману дослідив В. Коваль у книзі «Собор» і навколо собору». Багато цікавих фактів можна знайти також у книгах «Слово про Олесья Гончара» та «Вінок пам'яті Олесья Гончара». Працюючи над романом, Олесь Гончар виступив на 5-му з'їзді письменників України з доповіддю «Думаймо про велике», в якій порушив багато болючих тем (збереження історичної пам'яті, незадовільний стан вивчення української мови в Україні, проблеми освіти і тогочасного розвитку українського мистецтва, необхідність бережного ставлення до природи, загроза екологічних катастроф, повернення із забуття до читачів творів П. Куліша, В. Винниченка, Б.-І. Антонича).

У 1964 р. помінялось вище партійне керівництво держави: М. Хрущова замінив Л. Брежнев, «свобода» для українських митців закінчилась, почались масові арешти інакомислячих. Це були часи «подвійної» моралі: шпигунство, доноси, конформізм, почесні і залякування (пряник і батіг) – це неповний перелік того, що потім назвуть «застійними явищами» і що особливо буде процвітати у 70-80-х роках. У такій атмосфері з'явився роман Олесья Гончара «Собор» (1968). Після позитивних відгуків у пресі впродовж січня-березня 1968 настала чорна смуга для автора і його твору. У квітні почалася

планомірна кампанія публічного шельмування «Собору». У пресі з'явилися організовані відгуки «анонімних читачів», які роман рішуче засуджували, навіть не гортаючи його сторінок. Тих, хто позитивно оцінював роман, чекали утиски, звільнення з роботи, залякування.

Лише через довгих 20 літ «Собор» повернувся в літературний обіг. 1987р. його було перекладено російською мовою, а згодом вийшли нові видання й українською. Так цей «багатостраждальний» твір увійшов у літературний процес 60-80-х років. За жанровими ознаками дослідники називають роман проблемно-філософським. Автор не просто аналізує абстрактні морально-етичні категорії. Його передусім хвилюють проблеми духовності сучасників, пошуки ними сенсу буття, питання про історичну пам'ять і наступність поколінь, джерела національного нігілізму, споживацтва, злочинної байдужості у ставленні до національних святинь і природи. О. Гончар вкладає в уста своїх героїв (Миколи Баглая, його старшого брата Івана, Ромця Орлянченка, Геннадія та ін.) роздуми про сенс буття. В образі Володьки Лободи викриває соціально-узагальнений тип кар'єриста, людини без пам'яті, без совісті, показуючи радянську дійсність без прикрас і гасел. Порушує проблеми екології (М. Баглай розробляє фільтри для димових труб, Ізот Лобода береже Скарбне). В гуманістично-творчому ключі осмислює проблему пам'яті, історії рідного народу, гармонії між людиною і природою в епоху НТР. Його турбують джерела національного нігілізму, споживацтва, злочинної байдужості, руйнування моральних цінностей, оказенення духовного життя людини, доля жінки-трудівниці (Єлька Чечіль і її мати, Вірунька Баглай, Шпачиха), турбота дітей про старих батьків та ряд ін. проблем, які окреслюються пунктирно (н- д, питання про чистоту мови – лист безграмотного хлопця з армії до

Єльки, бо відсутність паспортів для селян з позиції сьогодення – як викриття «сільського рабства» в тодішньому СРСР).

Таким чином, найважливішими ознаками індивідуального стилю О. Гончара є органічне поєднання реалізму з романтичним баченням світу («поетичний реалізм»), філософське заглиблення у найскладніші проблеми сучасності, ліричність образів і розповіді, публіцистичність оповіді, планетарність художнього мислення, постійні пошуки позитивного героя.

Ключові слова: *індивідуальний стиль письменника, поетичний реалізм, роман, морально-етичні проблеми, публіцистичність, планетарність художнього мислення.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте стильову манеру О. Гончара.
2. Представте стилістику ранньої творчості (новелістика: «Модри Камень», «Лонка» та ін.), її неоромантизм.
3. Роман «Собор»: композиція, сюжет, конфлікти, проблематика, образна система.
4. Розкрийте символіку роману (козацький собор, урочище Скарбне, монумент Титану тощо), роль в інтерпретації ідейного задуму твору.
5. Як розуміють щастя герої роману «Собор»?
6. Сьогодні побутує думка про те, що «Святості зникають із життя, на їх місце приходить цинізм». Чи погоджуєтесь ви із цією думкою? Яка позиція героїв твору?
7. Що є для людини справжнім падінням і чи не буває падіння сходинкою до вершини зростання?
8. Як ви розумієте слова історика Д. Яворницького: «то не ідеал, до якого йдуть через руїни та трупи...».

9. У тексті знайдіть афоризми, суголосні з вашими думками й висновками.

10. Чи погоджуєтесь із думкою критика А. Погрібного про те, що роман О. Гончара «Собор» за рівнем проникливості й гостроти художніх узагальнень багато в чому випереджає свою добу, зокрема в плані акцентування на злободенних проблемах?

Система самостійної роботи до теми

1. Підберіть цікаві світлини митця та його родини (представте в презентації життєвий шлях О. Гончара).

2. Підготуйте презентацію 1 (на вибір студента) новели письменника; створити художню обкладинку (колаж або ін.) до обраного твору.

3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

5. Підберіть цікаві відеоматеріали про творчість О. Гончара.

6. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Вервес Г. Роман-застереження «Собор». *Слово і час*. 1990. №4.
2. Вінок пам'яті Олеся Гончара: Спогади. Хроніка. К., 1997.
3. Гоян Я. Собор української душі: літературний портрет Олеся Гончара. Київ, 2003.
4. Зобенко М. Українське небо Олеся Гончара: есеї, студії, політика. Львів, 2003.
5. Марченко І. Філософське осмислення образу собору як симфонії величі народу, його творчого генія (за романом О. Гончара «Собор»). *Дивослово*. 1997. №9.
6. Мовчан Р. Українська література ХХ ст. Київ, 1997.

7. Степовичка Л. Роздвоєність письменницької свідомості як феномен тоталітарної доби (роздуми про життя і творчість Олеса Гончара). Рідний край. 2008. №2.

ТЕМА 20

Повість абсурду Павла Загребельного «Гола душа» *Домінантні проблеми теми*

Мало хто може зрівнятися із Павлом Загребельним (1924–2009) у його фантастичній працездатності. Майже 50 років він писав прозу, публіцистичні статті і працював до останнього часу. Творчість П. Загребельного (за 40 років літературної творчості написав 20 романів). Загальний тираж доробку письменника оцінюють у близько 15 млн. книжок, що опубліковані понад 20-ма мовами. На сьогодні його творчість залишається візитівкою вітчизняної історичної романістики. Про справжнього романіста він говорив так: «це філософ, блискучий ерудит, знавець мови і літератури, він вибудовує цілий світ, заселяє його людьми, дає йому закони, творить небо і землю, води й рослини, найголовніше ж: творить світ людей, речей, часів» (з його інтерв'ю). І справді, від першого «Дива» і в усіх наступних, аж до «Тисячолітнього Миколая» немає суто історичного сюжету. Натомість є концептуальна композиція (коли все обертається навколо собору; якщо він стоїть тисячу років – так само наша історія, і так само наше життя обертається довкола минулих подій, як довкола собору; замкнене коло нашої історії).

Початковим стимулом для нього завжди служив внутрішній протест проти несправедливої на його погляд, або й просто непривабливої історичної оцінки – явища, доби, ідеї, особи; прагнення виявити їхнє істинне як на нього значення: (у «Диві» (1968) й «Первості» (1972) – розкрити глибокі народні джерела мистецтва та

ремісництва Київської Русі, творчу силу народу – всупереч малознанню або інерції уявлень про запозичувальний, наслідувальний їх характер щодо Візантії; у «Смерті в Києві» (1973) – заперечити традиційні оцінки постаті й ролі Ю. Долгорукого, побачити в ньому не загребушого володаря, а ледве чи не свідомого носія єдності руських земель у її новій якості; в «Євпраксії» (1975) та «Роксолані» (1979) – дати своє, супротивне історичним стереотипам, уявлення про загадкові постаті й небуденні долі двох жінок нашої землі).

«Я, Богдан» (Сповідь у славі), 1983 – історико-філософський роман про вождя українського народу в його національно-визвольній війні 1648-1654 рр. написаний у формі сповіді-монологу. У ньому всебічно охарактеризовано постать Богдана Хмельницького як державного діяча, полководця, дипломата, так і людини в усій складності життєвого шляху та особистої вдачі. Розкрити «таємниці» характеру Б. Хмельницького, показати його як людину та як визначного державотворця – таке завдання поставив перед собою П. Загребельний у романі. Він показує діяльність гетьмана на тлі складної політичної ситуації середини XVII ст., зупиняючись також і на подробицях його особистого життя. Панорамність, історіософські роздуми про долю України – такі риси роману «Тисячолітній Миколай» (1994) – найбільш успішного в останні роки 90-х роману, твору незвичного своєю умовністю. Адже всі події роману відбуваються з людиною, яка живе тисячу років від часів князя Володимира аж до перебудови. Герой стає свідком і учасником подій доби Б. Хмельницького, Переяславської ради, переживає голод 33-го і другу світову війну. Паралельно подано сюжетну лінію брата головного героя, який несподівано для самого себе зробив дивовижну кар'єру і виріс з селянського хлопця до одного з керівників

республіки. А все почалося з того, що в шкільному драмгуртку він виконав роль Леніна в п'єсі Корнійчука «Правда». З філософських позицій П. Загребельний роздумує над функцією держави. Вона постає в його творах не тільки спільністю історично об'єднаних людей, а й сама уособлює дійову особу, яка є символом збагачення одних і зубожіння інших, яких значно більше. Письменник не раз підкреслює, що під тиском тоталітарної культури всі стали однакові, сірі, неначе загіпнотизовані. Маса прагнула до свободи, але втратила її, бо пішла за деформованим сурогатом. Автор роздумує над характером нашого соціалізму, і приходять до висновку, що він – інквізиторський.

П. Загребельний дбав про те, щоб пригода, інтрига не просто давала цікаву, захоплюючу форму розгортання історичного матеріалу, а щоб «працювала» на авторську версію, допомагала авторові разом із читачем пройти етапи дослідження історичної загадки. Твори П. Загребельного 80-90-х рр. про сучасність. У прозі П. Загребельного представлено, напевно, усі жанрові й видові модифікації: авантюрний роман, пригодницький, детектив, репортажний роман, біографічний, автобіографічний, роман-розслідування, історичний роман, роман виховання, традиційний роман характерів, роман сатири, роман-памфлет... – він усе перепробував, подеколи змішуються жанри, зухвало перекреслюючи їхню «чистоту», схрещуючи стильові манери. Для такої літературної провінції, якою була Україна 60-80-х рр. це було екзотично й несподівано.

Повість «Гола душа» (1992) зображає трагічний парадокс нашого життя. В центрі її – душа людини зі злетами та падіннями, терзаннями і суперечностями. Це підтверджує характерологічний рівень твору, який показує душевне роздвоєння, що виникає внаслідок деформації

суспільних цінностей, яка набуває загрозливих параметрів наприкінці рад. доби. Двадцятирічна робота головної героїні на керівній посаді спотворює жіночий характер. За зовнішніми ознаками емансипації захована підневільність Клеопатри Микитівни Січкара. Якщо на початку твору письменник малює жінку, яка прагне самовизначитися, то все змінюється після призначення її на посаду начальника управління культури. Сила, влада призводять до втрати здатності щиро спілкуватися й виявляти почуття. У повісті автор використовує прийом сповіді, акцентує увагу на різних сферах життя Клеопатри Січкара – на славі та стражданні, на радощах і горі. І все ж композиція твору, побудованого у формі самоаналізу (підзаголовок – *сповідь перед диктофоном*), створює враження гри.

Це повість абсурду. Пригадаємо «театр абсурду», що з'явився на Заході у сер. ХХ ст.; назвіть його риси, парадокси, символи та представників.

Цінність цієї повісті абсурду в сатиричному змалюванні системи зсередини, показана очима самого коліщатка і гвинтика цієї системи. У центрі номенклатурного безумства – історія злету й падіння Клеопатри Микитівни Січкара, в арсеналі якої неймовірна зовнішність, 69 видів усмішки і великі амбіції. Павло Загребельний використовує кілька цікавих прийомів для творення цього образу (саркастичність, влучність прізвиськ, порівнянь і метафор (щодо ін. персонажів); вкраплення пісень як форма вираження психологічного стану).

Загалом тематика і образна система твору однозначно вирашні. Павло Загребельний виявляє майстерність перевтілення, обираючи оповідачкою жінку та ще й з діаметрально протилежними цінностями. Клеопатра Січкара, хоч далеко не позитивний персонаж, але що точно у ній є – це воля до життя; воля до влади. У прямому сенсі.

Хоч хтозна, можливо, вона б оцінила Шопенгауера чи Ніцше. Але хто керує, той не читає. А хто читає, той не керує.

Не кожен твір у доробку П. Загребельного витримав випробування часом. Та на момент виходу кожен був справжнім явищем літератури. А от історичні романи в більшості своїй житимуть ще довго. П. Загребельний, напевно, єдиний автор старшого покоління, книжки якого залишаються напрочуд актуальними й популярними сьогодні. Павлу Загребельному було 84 з половиною роки, коли він помер від туберкульозу. Його називали «живим класиком» та «патріархом української літератури», «Нестором-літописцем з ХХ століття», адже романи Павла Загребельного – це своєрідний літопис багатостраждальної української історії від сивої давнини Київської Русі до першого десятиліття незалежності.

***Ключові слова:** повість абсурду, історичний роман, авантюрний роман, пригодницький, детектив, репортажний роман, біографічний, автобіографічний, роман-розслідування, роман виховання, традиційний роман характерів, роман сатири.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Розкрийте специфіку жанру твору.
2. Доведіть, що героїня повісті «Гола душа» потерпіла психологічне фіаско жінки.
3. Умотивуйте саркастичність прізвиськ, прокоментуйте символіку онімів.
4. Проаналізуйте художні засоби. Емоційність мовлення, вкраплення пісень як форма вираження психологічного стану героїв.

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте звіт-презентацію за результатами опрацювання різнопланових матеріалів із життя та творчості П. Загребельного.

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Побудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

4. Випишіть цитати з повісті «Гола душа», що виражають авторське ставлення до митців і мистецтва, до влади, розкривають розуміння героями сенсу життя; характеристичні прізвиська й прізвиська.

5. Напишіть есе на одну з тем: «Читання робить нас кращими» або «Ця музика спонукає до думок».

Література до теми

1. Василенко О. Пробний камінь цифр і формул. *Освіта*. 2004. 14–21 липня.
2. Галич О., Нестерук С. Символічна проза П. Загребельного 90-х років. *Вітчизна*. 1999. № 5-6.
3. Зборовська Н. Влада і свобода в романах Павла Загребельного. *Слово і час*. 2011. № 10.
4. Нестерук С. Образи-символи в творчості П. Загребельного. *Слово і час*. 1999. № 8.
5. Осадча Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб (за творами П. Загребельного про Київську Русь). *Дивослово*. 2000. № 7.
6. Слабошпицький М. Від «Тризни» до «Розбудови держави»: про прозу П. Загребельного останніх десятиліть. *Літературна Україна*. 2004. 26 серпня.
7. Слабошпицький М. Три варіації на тему П. Загребельного. *Дивослово*. 2002. № 10.
8. Шпиталь А. Диво від Загребельного. Мандрівка лабіринтами творчості. *Українська мова та література*. 1999. № 37.

ТЕМА 21

Актуальність проблематики роману «Мальви»

Р. Іваничука

Домінантні проблеми теми

Із-поміж мистецької спадщини письменників – творців вітчизняної історичної прози – помітно вирізняється доробок Романа Івановича Іваничука (1929–2016). Кожен новий твір прозаїка прикметний не лише оригінальністю проблематики, але й самобутністю художньої форми. Творчість письменника можна умовно поділити на 2 періоди: перший припадає на радянські часи – період компартійної заангажованості худ. мислення, ідеологічного тиску на літературу; другий – на добу послаблення партлітменклатурного пресингу на мистецтво (т.зв. перебудова) та незалежності України. Белетрист творчо еволюціонував від малої прози до великих епічних полотен. Дебютувавши замальовками з життя галичан, прозаїк захоплюється згодом історичною проблематикою, звертається до художнього моделювання взаємоперехрещень минулого із сучасним та майбутнім. У 1968 р., на хвилі зацікавлень темою української минувшини, виходить перший історичний роман Р. Іваничука «Мальви». Твір схвально зустрів критика та вже скоро з'явилися абсолютно протилежні оцінки.

Наступні історичні романи («Черлене вино», 1977; «Манускрипт з вулиці Руської», 1979; «Вода з каменю», 1982; «Четвертий вимір», 1984; «Шрами на скалі», 1987; «Журавлиний крик», 1988) виявилися близькими до дебютного і за тематичним спрямуванням, і за стильовою палітрою.

Новий період творчості Р. Іваничука (орієнтовно з 1989 р. і до 2016-го) характеризується помітним загостренням проблематики творів, розкутістю автора в доборі художніх прийомів, поглибленою увагою до

розкриття онтологічної сутності людського буття («Бо війна-війною», 1989; «Орда», 1991; «Саксаул у пісках», 2000; «Через перевал», 2004; «Злодії та Апостоли», 2005; «Країна Ірредента», 2008; «Домороси», 2010). Митець також моделює події всесвітньої історії, вміщуючи в цей контекст сторінки минулого України («Смерть Юди», 1997).

Триптих «Вогненні стовпи», що вийшов друком 2002 р., є органічною складовою історичної романістики Р. Іваничука та всієї його літературної спадщини. Роман продовжує творчу настанову прозаїка – осмислення головних колізій української історії. Поява твору певним чином зумовлена як зрілістю національної позиції автора, його досвідом, так і потребою часу. Це перший у незалежній державі твір про героїчну історію УПА, де викриваються, переоцінюються, руйнуються ідеологеми радянської доби, до яких належать і сформовані тоталітарним режимом стереотипи щодо воїнів УПА.

Роман-балада «Мальви» (1968) (авторське визначення жанру), що відповідало якості тогочасної літератури (стійка ознака лірико-романтичної прози; лірико-романтичний герой прози 1960-х років намагається знайти відповіді на питання, що одвічно турбували людство – особливо на тлі розв'язання суто національних проблем). Упродовж тривалої в часових вимірах подальшої праці над історичним матеріалом Р. Іванчук прагнув переорієнтувати прозу «з ілюстрування історичних подій на осмислення моральних і духовних уроків історії в проєкції на сьогоднішній день». У романі «Мальви» (перша назва «Яничари»; зі збереженням першого варіанту назви твір був опублікований 1993 р.) розвиток сюжетної лінії прикметний виразною авторською установкою на фабулу, характерну для народної балади. Важливу

стилєтворчу функцію виконує й народна пісня, органічно вплітаючись у художню структуру твору.

«Мальви» присвячені одній з найскладніших, але найблагородніших тем, які звучать актуально і сьогодні, коли ми думаємо про моральне й духовне здоров'я нашого народу, – тема патріотизму й збереження людської гідності. Поруч з історичним сюжетом, поєднанням історичної правди з художньою, історичних осіб (козак Самійло, Сагайдак, Тарас Трясило, Байда Вишневецький, Богдан Хмельницький – Амурат IV, Аззем-паша, Ібрагім) із вигаданими персонажами роману про минуле притаманні: зв'язок із сучасністю; баладна побудова; суміщення різних часових площин; творче опрацювання набутків фольклору та філософська заглибленість. До поетики історичного роману літературознавцями висувається вимога часової дистанції (не менше, ніж вісімдесят років) та історичної основи (документальність). І хоча чітко простежити часову дистанцію у романі не можливо, проте, якщо охопити спогадові події, можна вважати, що ця ознака письменником витримана.

Ключові слова: історичний роман, історична правда, художній вимисел, герой.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте історичний контекст роману.
2. Розкрийте проблематику роману.
3. Представте пообразну характеристику Аліма, Селіма та Мальви та ін.
4. Прокоментуйте символіку роману.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).
2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Побудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).

4. Випишіть із тексту роману Р. Іваничука «Яничари» цитати для характеристики образів та зразки народної творчості.

5. Підготуйте питання вікторини, розробіть завдання для команди суперників.

Література до теми

1. Іваничук Р. Мальви (Яничари). Орда: романи. Харків: Євроекспрес, 2000. 416 с.
2. Підопригора С. «Вогненні стовпи» Романа Іваничука: правда, схована за «художнім камуфляжем». Миколаїв: Іліон, 2012.
3. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: Профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти). К.: Смолоскип, 2010.
4. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. К., 2004. С. 395–408. [Розділ 8. Постколоніальна перспектива].

ТЕМА 22

Роман «Северин Наливайко» М. Вінграновського як художній аналіз української душі

Домінантні проблеми теми

Зацікавленість М. Вінграновського (1936–2004) дражливими подіями національної історії виявилась у «принципово новому і новаторському» явищі, досі не знаному не лише в українській, а й взагалі в сучасній історичній романістиці – романі «Северин Наливайко», – так висловився у передмові про твір до першого його видання Іван Дзюба. «Це роман про буття, яке навіть найбільші соціальні потрясіння майже не змінюють, про життя і смерть, це стихійне і трагічне плетиво подій, в якому на наших очах твориться українська історія, визначаючи людські долі; роман не залежний від якої

підпорядкувальної жанрово-стильової моделі. У романі є і елементи історичної хроніки, і густий побутовий живопис, і геополітичне тло, є яскраво пригодницькі сюжетні лінії як героїчного характеру, так і бурлескного, є і світова екзотика, і є стихія поетичної химерії, яка і визначає неповторність та органічність роману».

У літературознавчих розвідках подекуди роман «Северин Наливайко» представлений українознавчою проблематикою та поетикою, як, наприклад у працях «Історичний міф Миколи Вінграновського» І. Дзюби, «Поетика композиції історичного роману Миколи Вінграновського «Северин Наливайко» Б. Саєнко і Н. Димитрової та «Жанрово-стильовий розвиток сучасної історичної прози. Основні напрями художнього руху» Л. Ромащенко. В цих студіях автори акцентували увагу на жанрових і композиційних особливостях роману М. Вінграновського. Проте наразі стоїть проблема детальнішого звернення до реалій вітчизняної культури, народної моралі, до питань суто національних. Оскільки М. Вінграновський, спираючись на історичні факти та художній вимисел, представив не лише одну з трагедій українського народу, а й розкрив джерела самосвідомості, традиції етносу певної епохи.

Невід'ємною рисою психології українців є кордоцентричність, визначальний вплив на їх поведінку почуттів серця, а звідси – одухотвореність, тяжіння до естетизму. Згадаємо епізод в романі «Северин Наливайко» як прояв екзотичного мистецтва. Йдеться про зустріч польського посла у Стамбулі Збігнева Ясельського із сотником Петром Жбуром. Автор подає картину виступу єгипетських танцівниць і музикантш, яких хвальковитий Ясельський дорого викупив у Стамбулі. Віртуозність гри єгипетських музикантш передано через сприйняття Петра і його сотні. Письменник розкриває і інші риси

національного характеру, зокрема почуття власної гідності, повага до гідності інших людей та народів. Події в романі відбуваються наприкінці XVI століття. У V розділі автор подає цікаві епізоди можливого спілкування козацького ватажка і кримського хана Газі-Гірея в турецькій фортеці Очакові. М. Вінграновському вдалося передати атмосферу поваги представників двох ворожих станів – козацького сотника і кримського хана у непередбачуваній обома зустрічі під час їхньої недуги. Обидва – славні воїни і ватажки свого народу, вони мали насолоду від спілкування віч-на- віч. Варто зазначити, що поетичний талант хана Газі-Гірея визнавав «увесь правовірний світ» Османської імперії. Власне в його вуста автор вкладає цікаві філософські міркування щодо майбутнього кримських татар, тож маємо своєрідну інтерполяцію теперішньої проблеми Кримської автономії.

М. Вінграновський не ідеалізує українців XVI ст., представляє об'єктивний тип у сукупності негативних рис характеру, а саме: брак дисциплінованості, взаєморозуміння й небажання знаходити консенсус навіть тоді, коли від єдино правильного рішення залежить майбуття нації. Водночас М. Вінграновський піднімає таку дражливу тему, як манкуртство. Воно представлено в романі «Северин Наливайко» зрадництвом українця Януша Острозького, який добровільно порвав зв'язки зі своїм народом і стає, як і яничари, рабом-виконавцем чужої волі.

М. Вінграновський репрезентував у романі «Северин Наливайко» амбівалентні ментальні риси нашого народу, як самозаглибленість, ліризм, філософічність, релігійність, нездатність до вольових розумових зусиль, брак взаєморозуміння. Ліричність вдачі українського селянина разом з нераціональністю козацького вольового начала зумовили психологічну й світоглядну роздвоєність

українського менталітету: від любові до ненависті. Такі ментальні типи в романі представлені образами Северина Наливайка та Григорія Лободи. Студіювання над східними елементами в українських історичних романах 60–90-х років ХХ століття дають підстави для висновків про відтворення в нашому письменстві теми взаємозв'язків української та турецької і кримсько-татарської культур; про переважно правдивий показ реалій східної історії, побуту та про щирі прагнення поєднати патріотичну спрямованість із загальнолюдськими проблемами, з повагою до всіх культурних цивілізацій. Живучи в складний період історії, коли капітал, політика нав'язує суспільству протистояння Сходу і Заходу, або поблажливе ставлення Заходу до Сходу, як до менш цивілізованої частини людства, вбачаємо і в літературознавстві багато можливостей акцентування взаємозв'язків і взаємовпливів перш за все сусідніх східних народів і українців, враховуючи здобутки тюркознавства, історіографії, етнопсихології, культурології.

Ключові слова: роман: історичний, химерний, пригодницький, кордоцентричність, героїчний характер, поетика, жанрова специфіка, українознавча проблематика, традиції етносу.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Проаналізуйте образ Северина Наливайка в історії та літературі. Порівняйте з поезією М. Вінграновського «Остання сповідь Северина Наливайка (під Лубнами на Солониці 1596 р.)».

2. Розкрийте особливості жанрово-видової модифікації роману (історичний, пригодницький, химерний).

3. Продемонструйте символіку роману.

4. Доведіть домінування в романі проблеми національної незлагоди. Поєднання загальнолюдських проблем із патріотичною спрямованістю.

5. Україноцентрична картина історії в романі.

6. Концепція козака в романі.

7. Порівняйте і охарактеризуйте ватажків: козацького сотника та кримського хана. Інші образи роману.

8. Індивідуально-авторська персоналізація крайворогів.

Система самостійної роботи до теми

1. Підберіть з роману «Северин Наливайко» цитати, які б розповідали про: 1) українські звичаї, традиції; 2) побут, умови життя українців; 3) свята, вірування, забобони українців.

2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

3. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема практичного заняття).

4. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Микола Вінграновський: доба і контекст. *Збірник наукових праць* Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Філологія. Вип. 2. Миколаїв, 2006.
2. Гаврилова Г. Вивчення народознавчих компонентів роману М. Вінграновського «Северин Наливайко». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. №8.
3. Жила С. Вивчення історичного роману Миколи Вінграновського «Северин Наливайко» в школі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. №10.

4. Пашковець М. Історія, цікавіша за роман. Загадка походження Северина Наливайка: електронний ресурс.
5. Родіонова І. Риси українського менталітету в романі Миколи Вінграновського «Северин Наливайко». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Філологічні науки (літературознавство): зб. наук. пр.; Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2016. Листопад. Вип. 2 (18). С. 203–206.
6. Собчук Л. Особливості художньої манери Миколи Вінграновського-прозаїка. *Мандрівець*. 2008. № 3.
7. Філатова О. Концепція української ментальності в художній інтерпретації Миколи Вінграновського. *Науковий вісник Миколаївського державного університету*. Філологічні науки. Збірник наукових праць. Вип. 14. Миколаїв. 2006.
8. Філатова О. «Vita maxima et heroica» чи «vita minima»: два типи психоповедінкової реакції в романі М. Вінграновського «Северин Наливайко». *Актуальні проблеми східнослов'янської філології*. Лінгвістика і літературознавство. Бердянськ, 2007.

ТЕМА 23

Химерна проза Володимира Дрозда

Домінантні проблеми теми

Здобутком української прози 50–70-х років минулого сторіччя став «химерний» роман. В українському літературознавстві химерність трактується як естетика, де органічно поєднуються елементи реального та фантастичного, побутового та міфологічного, дійсного та уявного. Термін прижився в українській радянській критиці, а А. Погрібний визначальними рисами химерного роману назвав «крайню розкутість писання і уяви, що включає, як правило, елемент фантастичності і сміху, вільну, але цілеспрямовану деформацію часово-

просторових зв'язків і відносин». Зосереджуючи увагу на технічних рисах, дослідник підкреслив, що химерний роман, започаткований під час «післясталінської відлиги», кинув виклик консерватизму естетичної форми, такому характерному для типового радянського роману. Химерний роман відкинув панівний сюжет і традиційне поняття про позитивного героя, а його творці послуговувалися прийомами, які до 1954 р. вважалися б формалістичними.

Очевидно, «химерність» – особливе виявлення умовності – була спочатку своєрідним компромісом влади і літератури. Письменники одержали право на новаторство у формі й тематиці, почали активно прокладати шлях до притчевого, алегоричного осягнення дійсності (О. Ільченко, В. Земляк, В. Міняйло та ін.). Зараз чітко видно, «химерна проза» 70-80-х рр.: (унікала нав'язуваної «робітничої» чи «колгоспної» тематики з неодмінними довгими описами виробничих процесів та фальшивою комуністичною патетикою, лакуванням дійсності, наперед заданими художніми висновками; піднімала злободенні морально-духовні проблеми сьогодення; вводила національні характери й національну проблематику; пов'язувала минулі традиційні цінності українського народу з сучасним життям; розгортала в умовно-алегоричній формі заборонене тоді національне «етнознавство», освоювала нову для нашого письменства еротичну тематику).

Переосмислення «химерної прози» в доробку українських прозаїків 2-ої пол. XX ст. Умовна форма як один із засобів інтелектуально-філософського пізнання людського буття у творчості В. Дрозда (1939–2003). Його проза – різностильова й багатожанрова, у світоглядному й психологічному плані її поділяють на дві групи: такі, що їх міг би написати «хтось інший» (бядьорі й оптимістичні

повісті про колгоспне село: «Так було, так буде», «Новосілля»), і такі, що їх міг написати тільки В. Дрозд, які не мали «зеленої вулиці», як наприклад, повість «Вовкулака» (про всяк випадок перейменована у видавництві на «Самотнього вовка», Вітчизна. 1981р.) йшла до читача 12 років, «Ірій» – 6 та ін. подібні твори. Суттєвим для розуміння письменницької майстерності В. Дрозда є зауваження самого письменника у його щоденнику: «Коли світ розчарував мене, я конструював світ заново». Предмет нашого зацікавлення становить друга група, твори, що кваліфікуються за використанням фантастики й гротеску, як химерна проза. Усі його химерні твори об'єднані спільним духом «пакульщини», вони зображають, повторюють і доосмислюють поліську Йокнапатофу, малий всесвіт, що має всі ознаки великого світу, із центром у Пакулі – місці, «звідки бере початок і де завершується містерія людського життя Дроздового героя, едемський сад його невинності (гріхопадіння відбувається поза межами світу Пакуля) і долина плачу, каяття та спокути, куди вертається його душа на страшний суд совісті» [Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн. 2: Друга половина ХХ ст. Підручник / За ред. В.Г. Дончика. С. 323]. Пакуль – вигадане місце, яке, проте, має свій реальний прототип. Це ті міста і села Сіверщини (Чернігівщина та Київщина), які були близькі письменникові, де він народився, вчився, працював. Уперше за часом написання письменник згадує назву міста Пакуль у повісті «Самотній вовк» (звідси родом Харлан, Шишига та Великий Механік), хоч події відбуваються за його межами, проте кожен із вихідців цього міста, а особливо головний герой Андрій Шишига, відчувають на своїх вчинках вплив походження.

У повісті автор вдається до фантастичного прийому – перетворення людини на вовка. Тут письменник виходить

із власної концепції світовідчуття: одухотворення, поетизація й персоніфікація природи як чогось загадкового, не завжди збагненого для людини, передчуття таємниці – усе це і багато іншого почерпнуто із духовних скарбниць поліського краю, із своєрідної народної філософії поліщуків, таких схильних до фантазування та гротеску. Окрім того, язичництво, фантастичні елементи органічно входять у зміст твору й стають тим ґрунтом, з якого виростають герої твору.

Повість оригінальна за вираженням часу і простору. Всі події відбуваються протягом чотирьох днів. Але наповненість їх така щільна, що в реальні часові межі вони не вміщуються. Тож час у повісті максимально наповнений, що допомагає авторові показати в гіперболічній формі деградацію людини. Чотирьом дням життя Андрія Шишиги після смерті Петра Харлана протиставляється все його попереднє життя. З цих спогадів виростає образна антитеза: протиставляються дві людини, з яких за чотири дні начебто утвориться новий тип сучасного молодика, що за будь-яку ціну прагне потрапити у «вищий» світ, стати там «своїм». А це, наголошує автор, пряма дорога до втрати людиною своєї індивідуальності, до спотворення людини загалом, що полягає у її моральному збідненні. У критиці образи Харлана та Шишиги розглядалися досі як сатиричні, проте сам автор вважає їх радше трагедійними. Вони відтворюють той тип людей, що жертвують душею в ім'я зовнішнього благополуччя, успіху в матеріальному плані, хоча дуже часто цей успіх є примарним.

В. Дрозд – письменник-психолог, письменник-філософ своїми химерними творами змушує задумуватись над сенсом людського буття, взаємозалежністю людини і природи, екологічними проблемами й моральною складністю світу. В усіх химерних творах автор,

досліджуючи деформації людської душі, її роздвоєння, відкриває загальний психологічний стан абсурдного суспільства «розвиненого соціалізму». По суті, його фольклорно-міфологічна проза – це розгорнута метафора реальної дійсності, «вирощена» завдяки творчій уяві й фантазії митця на традиційній народній демонології, на слов'янських міфах, легендах, казках, переказах, притчах, небилицях, на елементах української сміхової культури і внаслідок творчого переосмислення спрямована на глибинне відкриття та пізнання історичної та сучасної долі української людини.

Ключові слова: *химерна проза, гротескність, пародіювання, карнавалізація, театралізація, міфологізм, містика, народна фантастика, фольклорні елементи і мотиви, історичний колорит, герой химерного роману.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Проблематика оповідання «Білий кінь Шептало». Алегоричність образу коня та ін. образів.
2. Закодування традиційного змісту в умовно-алегоричній формі повісті «Самотній вовк».
3. Химерні стилістичні прийоми художнього письма В. Дрозда, їх роль у сюжеті повісті.

Система самостійної роботи до теми

1. Підберіть світлини В. Дрозда та його родини (представити у вигляді презентації або фотоколажу).
2. Випишіть приказки, прислів'я чи загадки, в яких фігурує образ коня (до 10-ти).
3. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема практичного заняття).
5. Складіть кросворд на тему: «Химерна проза».

Література до теми

1. Дрозд В. Бібліографія: електронний ресурс.
2. Жулинський М. Острів у вічності був обіцяний Майстрові ще на землі (до 70-річчя Володимира Дрозда). *Слово і час*. 2009. № 10.
3. Майдаченко П. «Химородність» творів В. Дрозда / Комічне в сучасній українській прозі. Київ: Дніпро, 1991.
4. Манюх Н. Автобіографізм як особливість характеротворення у прозі Володимира Дрозда. *Слово і час*. 2008. № 5.
5. Русанівський В. Мова химерного роману. *Мовознавство*. 2006. № 4.
6. Чайковська В. Українська химерна проза: історія народження терміну: електронний ресурс.

ТЕМА 24

Творчість Валерія Шевчука як вияв інтелектуального письма. Роман-балада «Дім на горі» *Домінантні проблеми теми*

Творчий доробок Валерія Шевчука як альтернатива «химерній прозі». 1988 р. письменник удостоєний Шевченківської премії за роман-триптих «Три листки за вікном», а 1991 р. – однієї з найпрестижніших міжнародних нагород – премії фундації Антоновичів. При врученні останньої премії В.Шевчук сказав про себе: «Моя доля як митця не складалася безхмарно, але я ніколи на неї не нарікав. Ніколи не шукав слави для себе, але шукав слави для народу свого і своєї літератури. Зрештою, я й полюбив народ свій через те, що він був упосліджений, гнаний, битий і обкрадений». А закінчував промову так: «Кожен з нас – гість у цьому житті, але кожен у ньому, як уміє і як може, буде свій храм...».

Свій духовний храм – художні твори – він писав, наполегливо шукаючи дорогу до читача. Орієнтиром йому

завжди служили християнська мораль і загальнолюдські цінності, а не постулати якоїсь ідеології, класові чи політичні міркування. На тлі «шістдесятників» В. Шевчук протистояв нормативам псевдопрози «соцреалізму», творчо полемізував з естетичними засадами «химерної прози», обстоював принципи елітарної літератури. Він вчасно зрозумів, як у тих абсурдних суспільних умовах зберегти внутрішню свободу, а значить і своє істинне обличчя. Творчість В. Шевчука і є прикладом тієї елітарної форми національної культури на її строкатому і досить розлогому полі. Він є представником інтелектуально-філософської, психологічної прози в українській літературі ХХ століття.

В індивідуальному стилі В. Шевчука переважають риси необароко – певного культурного світогляду, що є продовженням традиції українського бароко в нових умовах. Найяскравішим прикладом необарокового стилю є роман-балада В. Шевчука «Дім на горі». Створювався він у 1966–1980 рр., а вийшов у світ лише 1983 року, коли автора знову почали друкувати. Не тільки роман, а й уся різножанрова творчість В. Шевчука пройнята наскрізним, системоорганізуючим образом Дому. Це символ міцної осілості й захищеності і водночас – ідеальне, алегорія духовної Батьківщини. Національні засоби химерного роману – фольклор, козаччина, фантастика – з'являються в ньому, але із зовсім новими функціями. Вони звільнені насамперед від кепкування. Історія – це не музейне минуле в романі, а тло, що відчужує, дає можливість розглянути різні передсучасні проблеми. Етнографічний елемент включно із народною фантастикою – засіб, який звільняє фабулу від реалістичної зображальності й відкриває роман для широкого спектру читань та інтерпретацій.

Роман складається з 2-х частин. Перша – це розповідь про долю чотирьох генерацій, пов'язаних з домом на горі

впродовж періоду 1911– 1963 рр. Дія 1-ї частини починається нібито реалістично. 1946 р. в домі, що знаходить недалеко від містечка над річкою Тетерів, живе троє людей: 27- літня Галя, її син, який зветься просто Хлопець, та її Бабуся. Післявоєнна відбудова, в місті з'являється Володимир, новий директор школи, ветеран, з яким Галя пізніше одружиться. Але поступово виявляється, що такі реалістичні зображальні елементи життя вкладаються в зовсім не реалістичну загальну схему(про що онуці розповіла Бабуся).

Другу частину складають 13 фольклорно-фантастичних новел. Саме з них викристалізовується образ світу, в якому панують непевність і страх, в якому межа між добром і злом нечітка й мерехтлива, в якому людина є жертвою згубних пристрастей. Цей цикл становить, по суті, нові і перетворені старі сюжети, що художньо досліджують епоху бароко, світовідчужання тогочасної людини, різних граней її духовного життя.

«Новели вводять читача в тип людської свідомості, для якої такі персонажі є справжніми, і відновлюють таким чином призабуті можливості жаху і неспокою» (Марко Павлишин). Цикл новел «Голос трави» – має підзаголовок: «Оповідання, написані козопасом Іваном Шевчуком і приладжені до літературного вжитку його правнуком у перших». Письменник Вал. Шевчук у такий спосіб виразно натякає на Валерія Шевчука-персонажа. Автор не приховує, що його твір значною мірою автобіографічний. Естетичний ефект новел полягає в основному у їх фабулі. Так, у новелі «Швець», ремісник, перехитривши чорта, примушує його відкликати усі свої домовляння з людьми, які обіцяли йому свої душі. На здивування шевця виявляється, що до цієї категорії належать усі його знайомі, навіть священик. У новелі «Чорна кума» новоспеченому знахареві стає зрозуміло, що неможливо

рівночасно розбагатіти і залишитися праведним. В новелі «Панна сотниківна» є юний чорт, що мріяв зробити панну сотниківну своєю коханкою. Але це йому не вдається і він приходить до розуміння таких істин: «Всі настанови мають рацію, вони даремно не даються. Ми народжені до чогось одного й не повинні переступати меж»; «У світі повинні бути відповідності – інакше він не втримається купи. Світ без гармонії ні до чого, бо, коли порушиться в ньому одна ланка, усе розсиплеться на сміття». Наскрізна ідея роману В. Шевчука «Дім на горі» (характерна для всієї епохи бароко) – пізнати сенс буття.

Отже, фольклорно-міфологічний світ роману: умовний, вигаданий, допомагає зазірнути в корінь реального життя як давнього, так і сучасного; допомагає дослідити людську природу та її можливості. Використання міфів, переказів, легенд, дія у творі загадкових демонічних сил. Зв'язок символіки повісті з бароковими мотивами (наприклад, мотив «небесної дороги» як символ життєвого шляху («Самсон»), самотність як благо і прокляття («Джума»), вода як очищення «Панна сотниківна»). Явище «хімерної» прози загалом працює на збагачення української літератури 2-ої пол. ХХ ст. Двоплановість, параболічність, гротескність і комічність художніх образів та ситуацій, надмірний фольклоризм та символізм, казковість і незвичні словотвори збурюють унормований плин художнього процесу, повертають літературу до мистецького пошуку.

Ключові слова: *євангельські притчі, параболічність, гротескність, фольклоризм та символізм, казковість, необароко, роман-балада, фольклорно-міфологічний світ.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Давньоукраїнські джерела прози В. Шевчука.
2. Необароковий стиль роману «Дім на горі».

3. Жанрова своєрідність роману-балади «Дім на горі» (наявність прикмет новелістичного, готичного, філософського романів та роману-виховання).

4. Особливості інтерпретації притчових мотивів: самотності, блудного сина, небесної дороги.

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте презентацію двох (на вибір студента) оповідань із циклу «Голос трави» за романом В. Шевчука «Дім на горі»; створити художню обкладинку (колаж або ін.) до обраних текстів.

2. Поясніть символіку роману-балади: птахи, дорога, кольористика (за романом В. Шевчука «Дім на горі»).

3. Напишіть текст-роздум у публіцистичному стилі на тему «Нове в культурі мого народу».

4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема практичного заняття).

6. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15) або інтерактивну гру (за романом В. Шевчука «Дім на горі»).

Література до теми

1. Беляєва Н. Історична проза Валерія Шевчука в інтертекстуальному аспекті. *Слово і час*. 2001. № 4.
2. Білоус П. Давня українська література у творчості Валерія Шевчука. *Волинь*. Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип.12. Житомир, 2004. С.10–18.
3. Горнятко-Шумилович А. Фольклорна образність «химерної» прози: Типологічні подібності» Лебединої зграї» В. Земляка, «Ирію» В. Дрозда і «Дому на горі» В. Шевчука. *Українська мова та література*. 2004. 15 квітня.

4. Грибан Г. Демонологічна образність роману-балади Валерія Шевчука «Дім на горі»: електронний ресурс.
5. Євхан Н. Фольклорно-міфологічні моделі у прозі Валерія Шевчука. *Слово і час*. 2003. № 5.
6. Євхан Н. Художні засоби та прийоми фольклорної поетики у творчій практиці В. Шевчука. *Дивослово*. 2003. №6.
7. Мовчан Р. Барокові тенденції в романі Валерія Шевчука «Дім на горі». *Українська мова та література*. 1999. Ч. 31.
8. Приліпко І. Ремінісценції та алюзії у творах Валерія Шевчука. *Слово і час*. 2009. № 7.
9. Тарнашинська Л. «Паралельна дійсність» у координатах притчі: Вільям Голдінг та Валерій Шевчук. *Всесвіт*. 1999. №2.
10. Тарнашинська Л. Художня галактика Валерія Шевчука. Постаць сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2001.
11. Франчук М. Демонологія у романі Валерія Шевчука «Дім на горі» як жанротворчий засіб: електронний ресурс.

ТЕМА 25

Народна інтелігентність і мораль у п'єсі Олексія

Коломійця «Дикий Ангел»

Домінантні проблеми теми

Творчий доробок О. Коломійця (1919–1994) складають близько 20 п'єс. Драматург належить до покоління, на чю долю випали випробування війною і сталінщиною, проте він зумів винести з цих суворих випробувань «віру в людину, в її моральну непоборність, у торжество життя над усіма ідеологічними і класовими надбудовами, над революціями і війнами».

П'еса «Дикий Ангел» (1978) написана зрілим майстром; вона довершена, хвилююча, гостропроблемна. «Повість про сім'ю», як визначив сам автор у підзаголовку. Життєвим кредо О. Коломійця було утвердження сімейних цінностей, загальнолюдських ідеалів. Тому виховання в дитини доброти, працьовитості, чесності, поваги до батьків, шанобливого ставлення до старших, до культурної спадщини свого народу та до історії свого родоводу – ті людські чесноти, які має дати родина. У сім'ї дитина усвідомлює свою приналежність до родини, роду, а через них – до рідного народу, української нації.

У драмі О. Коломієць осмислює тему спадкоємності поколінь, спільності ідеалів батьків і дітей, коли «першим є що передати, а другим – що взяти від попереднього покоління» (Вакуленко Д.). П'еса привернула увагу митців і глядачів насамперед проблематикою, напружено-загостреними конфліктами, зіткненнями діаметрально протилежних поглядів на сенс життя, діяння людини. Незважаючи на підзаголовок («повість про сім'ю»), і розкриті в ній звичні перипетії родинних взаємин, підтекст твору – глибинніший, адже зображені драматургом суспільні ситуації і соціальні негаразди мають насамперед «об'єктивні причини, а не особистісно-суб'єктивні» (Д. Вакуленко). Письменникові вдалося привернути увагу до державних проблем через змалювання однієї сім'ї, внести свою частку в їх осмислення. Про це свідчить той широкий розголос, який здобула п'еса, а її постановка у Київському українському драматичному театрі ім. І. Франка відзначена Державною премією 1980 року.

Проблеми авторської сучасності залишаються актуальними і сьогодні (відповідальність батьків за виховання своїх дітей; батьківський авторитет, наступність поколінь; роль жінки в родині та суспільстві;

едність особистого й громадського; чесна і сумлінна праця кожного громадянина, відповідальність перед майбутніми поколіннями за свою працю; викриття «філософії временщика»; загальнолюдські цінності: віра, надія, любов; проблеми суспільної деградації).

Отже, О. Коломієць як тонкий психолог-експериментатор намагався багатовекторно дослідити всі аспекти особистості: її інтелект, моральні якості, силу характеру, ступінь духовної зрілості. Драматургія О. Коломійця з її універсальною семантикою і національним типом мислення, масштабними філософськими проблемами та жанровими характеристиками значно розширила інтелектуальні й естетичні можливості української літератури ХХ століття, зумовила відповідні зміни в естетичній свідомості письменників наступних десятиліть.

Ключові слова: *конфлікт, пролог, епілог, монолог, драма, комедія, лірична драма, драматичний памфлет, п'єса-притча.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Охарактеризуйте драматургію О. Коломійця у контексті доби: традиції та новаторство.
2. Розкрийте жанрову специфіку п'єси «Дикий Ангел», її ідейно-тематичну основу та конфлікт.
3. Що, на вашу думку, є причиною конфліктів між батьками й дітьми?
4. Чи можна вважати Платона Ангела зразковим батьком і вихователем?
5. Яких поглядів на виховання дітей він дотримується? Як ставляться до нього діти?
6. Чи мають громадянське значення його принципи сімейного виховання?

7. Чи виникають у сім'ї проблеми в зв'язку з поведінкою й рішеннями Платона Ангела?

8. Чим небезпечна поведінка Платона в конфліктних ситуаціях? Чим він відштовхує від себе дітей?

9. Чи вважаєте ви, що варто привчати дітей до праці так, як це робить Платон?

10. Наскільки виправданий максималізм головного героя? Чи не краще шукати компроміси у стосунках з дітьми?

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте презентацію «Драматургія Олексія Коломійця».

2. Розкрийте семантику власних імен дійових осіб п'єси О. Коломійця «Дикий Ангел».

3. Підготуйте питання до диспуту «Концепція виховання та сімейного устрою в родині Платона Ангела: «за» і «проти».

4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

Література до теми

1. Дорош Г. Народна інтелігентність як джерело духовного відродження в п'єсі О. Коломійця «Дикий Ангел». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. №6.
2. Дорош Г. Українська психологічна драма 70-80-х рр. ХХ ст. Київ, 2001.
3. Одинець І. Вивчення творчості О.Коломійця в 11-му класі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 1999. № 2.
4. Олійник Б. Незабутній і неперепутній. *Літературна Україна*. 2004. 1 квітня.
5. Осауленко Л.С., Бойчук Л.М. «...Людину виховати – не різьбу покласти». *Все для вчителя*. 2003. № 1-2.

6. Слоньовська О. Конспекти уроків з української літератури для 11-х класів: Нове прочитання творів. Київ, 2001.
7. Сом М. Веселий чарівник. *Культура і життя*. 2009. 15 квітня.

ТЕМА 26

Драматургія Ярослава Стельмаха *Домінантні проблеми теми*

«Нова хвиля» української драматургії. Драма в доробку Я. Стельмаха (1949–2001). Українська драматургія 70–80-х рр. ХХ ст. поступово звільняється від догм «соцреалізму», від панування описовості й ілюстративності. Дедалі виразніше вимальовується тенденція до розкриття наболілих морально-етичних проблем, драматичних ситуацій, драматичного конфлікту в цілому. Альтернативні драматургічні тексти створювались за принципом деміфологізації соціалістичної системи, що в першу чергу позначилося на руйнуванні основних настанов жанрового канону драматургії.

Драматурги, творчість яких пов'язують із мистецьким явищем «нової хвилі»: Ярослав Верещак, Наталя Ворожбит, Анатолій Дяченко, Василь Фольварочний, Володимир Кисельов, Анатолій Крим, Віктор Лисюк, Володимир Сердюк, Олег Лишега, Олена Клименко, Лариса Хоролець, Юрій Щербак, Ярослав Стельмах та багато ін.

Як зазначає дослідниця української драматургії відповідного періоду, Л. Бондар у статті («Нова хвиля» української драматургії 80-х рр. як заперечення соцреалістичного канону), «Творчість «молодих» відтворила процес суспільної деформації і на прикладі молодого покоління подала моделі поведінки героїв у патових умовах. «Новохвилівці» почали вести розмову про

звичайну, слабку людину, яка за умов суспільної ентропії опинилася на роздоріжжі, втративши контроль над реальністю, а разом з ним і здатність знайти своє місце у світі. Таким чином, новаторство драматургів «нової хвилі» проявилось перш за все на рівні образної системи п'єс, передовсім у постулюванні нових параметрів концепції героя. Персонажі нових драм знецінили клішований тип «героя-гвинтика», що стає вагомим лише за умов суспільного розвитку, в контексті якого він набував рис героїчного, дієвого, соціально свідомого індивіда. Драматургія «нової хвилі» подала відмінну концепцію героя – слабого, пасивного індивіда, в такий спосіб, започаткувавши процес руйнування соцреалістичного міфу в українській драматургії. Отже, творчість «молодих драматургів» репрезентувала «діагностичну модель суспільства» (термін Н. Корнієнко) та через світовідчуття авторів зумовила появу нової футуріальної стилістики у вітчизняному літературно-сценічному мистецтві».

Світоглядні моделі драматичних творів «нової хвилі» будуються переважно на ґрунті молодіжної тематики, окресленої родинно-побутовим простором. Однак, незважаючи на, здавалося б, обмежений світ внутрішньо-сімейних стосунків, на молодість персонажів, їхні орієнтири та світоглядні позиції, нові п'єси свідчать про достатню внутрішню зрілість юних героїв, що часто межує з життєвою мудрістю.

Перший драматичний твір Я. Стельмаха – «Шкільна драма» був присвячений юнацькій аудиторії і торкався проблем школи. Авторитет батька завжди тиснув на Я. Стельмаха, особливо відчутно це проявилось в п'єсах «Привіт, Синичко!», «провінціалки», «Гра на клавесині», а потім на повний голос зазвучало у сповідальній монодрамі «Синій автомобіль».

Як зазначає дослідниця А. Клочкова, «Синій автомобіль» можна назвати «антидрамою», оскільки у ній руйнуються класичні канони драматичного жанру, а саме: «нівелюється сюжетна логічність, домінантним стає сам текст, тобто на перший план виходить не зміст, а форма, і, відповідно, змінюється характер конфлікту, який полягає тепер у протистоянні текстових структур, а не героїв чи обставин; майже зникає інтрига; замість притаманного сценічному жанру динамізму домінує тяглість, яка мотивована рефлексійністю сюжету. Наявність у п'єсі лише одного героя (А.) обумовлює виключно монологічний характер фабульної структури».

Ключові слова: драма «нової хвилі», антидрама, «герой-гвинтик», концепція героя, соуреалістичний міф, рефлексійний сюжет.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Представте творчу постать Я. Стельмаха як лідера покоління «новохвилівців».
2. Продемонструйте еволюцію драми Я. Стельмаха: від традицій канонічної п'єси до постмодерного дискурсу: «Провінціалки»: проблематика, конфлікт, тип героя; «Синій автомобіль»: постмодерна стилістика монодрами.

Система самостійної роботи до теми

1. Представте драматургію Я. Стельмаха в презентації.
2. Охарактеризуйте філософію людської екзистенції за п'єсою Я. Стельмаха «Провінціалки».
3. Розкрийте постмодерні принципи стилістики за п'єсою «Синій автомобіль».
4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема практичного заняття).

6. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Богдашевський Ю. Я. Стельмах. *Український театр*. 2001. №6.
2. Бондар Л. Монодрама Я. Стельмаха «Синій автомобіль» як проєкція «Его» митця. *Мандрівець: Всеукраїнський науковий журнал*. 2006. №3.
3. Бондар Л. Рефлексуючий герой як носій власного мікрокосмосу (за п'єсою Я. Стельмаха «Провінціалки»). *Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наукових праць*. Вип. 22. Ч. 1 / Редкол. А.В. Козлов та ін. К.: Акцент, 2005. С. 64–72.
4. Корнієнко Н.М. Український театр у переддень III тисячоліття: Пошук картини світу. Ціннісні орієнтації. Мова. Прогноз. К., 2000.
5. Лисенко Н. Особливості композиції монодрами Ярослава Стельмаха «Синій автомобіль»: електронний ресурс.
6. Макаренко Є Синій автомобіль щастя. *Український театр*. 1999. № 1– 2.
7. Скибицька Ю. Сучасна українська драма: мотиви та поетика. *Українська література в загальноосвітній школі*. К., 2006. №1.
8. Стельмах Я. «Провінціалки»: трагікомедія на дві частини. *Вітчизна*. 1988. №1.
9. Антологія сучасної української драматургії. К., 2004.
10. У пошуку театру: Антологія молоді драматургії. К., 2003.

ТЕМА 27

Український поетичний неоавангард

Домінантні проблеми теми

Український неоавангардизм. Наприкінці ХХ ст. молоде покоління письменників групувалося у творчі

гуртки та об'єднання такі, як АУП (Асоціація українських письменників), асоціація «Нова література», «Бу-Ба- Бу» (Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак), «ЛуГоСад» (І. Лучук, Н. Гончар, Р. Садловський), «Пропала грамота» (Олексій Семенченко, Юрій Лисенко, Віктор Лапкін), «Червона фіра» (Ігор Пилипчук, Сергій Жадан, Ростислав Мельників), «Нова дегенерація» (Степан Процюк, Іван Ципердюк, Іван Андрусак), творча асоціація «500» (очолює її поет і політолог Максим Розумний), «Західний вітер» (Василь Махно, Борис Щавурський, Віталій Гайда, Гордій Безкоровайний), що мали різні естетичні платформи, стильові манери і способи образного втілення світосприймання людини постколоніального суспільства. Насамперед молоді митці відкидають «соцреалізм» з його рутинною й штампами, заперечують творчість письменників, які були його апологетами. Пафос їхніх творчих зусиль визначають пошук нового, орієнтація на країні здобутки західноєвропейської літератури.

Згадані поети відродили стиль авангардизму в українській літературі, який виникає, як відомо, у кризові періоди історії мистецтва, коли певний напрямок або течія переживає вичерпаність своїх зображально- виражальних можливостей, існує за рахунок інерції, тиражуючи свої вчорашні творчі здобутки, перетворені на одноманітні «кліше», замикаючись на своїх канонічних зразках. Тому роль авангардизму полягає насамперед у розкритті хворобливих явищ у мистецтві, які він подає у гіпертрофовано абсурдній формі, безперечно, виправдана і в конкретний кризовий момент еволюції естетичної свідомості – бажана. Тут вбачається прояв «сміхової культури», очищення мистецького руху від гальмівних тенденцій, почленування художнього явища на складові елементи й довільний їх монтаж. Однак сам авангардизм не спроможний до створення неперебутніх художніх

цінностей, оскільки він не має свого коріння, а живиться енергією епатованого ним самим напруму.

Літературні зрушення започаткувало доволі цікаве з точки зору мистецьких проявів угруповання «Бу-Ба-Бу» (бурлеск, балаган, буфонада). Літературне угруповання, засноване Ю. Андруховичем у Львові у квітні 1985 р. До нього увійшли В. Неборак, О. Ірванець. На початок 1990-их рр. припадає найактивніший період діяльності. Концертно-поетичні вечори 1987-1991рр. принесли цьому об'єднанню славу карнавального, необарокового явища в українській культурі. Підсумком його 10-літньої діяльності стало видання у львівському видавництві «Каменярі» книги «Бу- Ба-Бу. Т.в.о.(...) ри» (1995). Творчість членів літугрупування дослідники розглядають як «масову карнавальну сміхову рефлексію на катаклізм системи». Поети мають у своєму доробку і авангардні вірші, і традиційні, витримані наприклад, в дусі неокласики (сонети Ю. Андруховича).

«Бубабісти» охоче з'ясовують для допитливих, що вони занурені в глибоку традицію, яка сягає «Енеїди» Котляревського з її бурлескно-трагедійною формою та українського вертепу. Цю традицію поети трансформують у модерну форму, витворивши новий різновид віршованої поезії – поетичне шоу.

Найпомітнішою постаттю в сучасній українській літературі є Ю. Андрухович. Поетичні збірки «Небо і площі» (1985), «Середмістя» (1989), «Екзотичні птахи і рослини» (1991), «Пісні для мертвого півня» (2004). Для його поетичного стилю «притаманна авангардна поетика, яка навдивовиж органічно поєднується з традицією і класикою. Поет тяжіє в своєму авангардизмі до неокласичних пошуків, що й надає особливої самотності його творчій манері», – твердить Н. Анісімова.

Цікавою також видається постать цього ж угруповання – О. Ірванець. Поетичні книги «Вогнище на дощі» (1987), «Тінь великого класика» (1991). Поет виступає своєю творчістю проти нав'язування урапатріотичних настроїв. Саме з цієї причини «об'єктом критики став конкретно вірш «Любіть Оклахому», який пародіює хрестоматійний твір В. Сосюри «Любіть Україну». Важливо наголосити, що ця поезія не є виявом антипатріотичних настроїв, це вірш – виклик тим державним керівникам, які користуючись своїм високим чином звертають амбітні плани-погляди за кордон, розповідаючи при цьому пересічним громадянам казки про свій патріотизм. На увагу заслуговує авангардист Віктор Неборак. Літературний доробок поета склали такі поетичні збірки: «Бурштиновий час» (1987), «Літаюча голова» (1990), «Альтер его» (1994), «Розмова зі слугою» (1994), «Епос про тридцять п'яту хату» (1999). Найбільш характерною рисою поезики В.Неборака є урбаністична лірика, в якій він прославляє Львів. Збірка «Літаюча голова» вважається найяскравішим тому прикладом. Голова, насамперед як маска, є невід'ємною частиною карнавалу – дійства низького, міського, вуличного, в якому беруть участь люди нестійкі морально.

Львівський поетичний гурт «ЛуГоСад», заснований у 1984р. (назва створена першими складами прізвищ його засновників). У 1986 р. видали однойменний альманах, захищаючи теорію поетичного ар'єргарду. У їхній творчості відбито традиції минулих епох. Це типово постмодерністська концепція мистецтва: усі надбання культури минулого потрібно перетравити. «Лугосадівці» плекають естетичні знахідки українського бароко (зокрема І. Величковського) й українського модерну. І. Лучук культивує паліндроми, тобто такі віртуозні тексти, у яких певне слово (око, потоп), фрази, речення можна було б

читати зліва направо і навпаки при збереженні змісту. За цією технікою мови він пише сонети. Митець створив найдовший у світі паліндром «Епос і нині сопе» (3333 літери). Він автор збірок «Паліндромони» (1997), «Тридцять три сонетії» (1997). Н. Гончар запроваджує жанр муназара (давньої віршованої форми Близького й Середнього Сходу, що будується у вигляді суперечки з уявним суперником). Зокрема, його збірка «Усміхнений Елегіон». Р. Садловський творить візуальну (зорову) поезію – збірки «Сонні сонця» (1996), «Два вікна» (1999).

«Пропала грамота» – літературне угруповання, до якого входили київські поети (Семен Либонь – Олексій Семенченко, Юрко Позаяк – Юрій Лисенко, Віктор Недоступ – Віктор Лапкін). Група існувала напр. 80-х – на поч. 90-х рр. У 1991р. вони видають збірник під назвою «Пропала грамота». Члени угруповання брали участь у кількох музичних проектах, зокрема – «Баніта Байда». Крім того, працюють у галузі перекладацтва, мовознавства, викладацтва. Стилїстика поетичної творчості «Пропалої грамоти» переважно пародійна, наближена до мовної стихії сучасного міста.

У текстах їх творів є спроби знайти серед урбаністичного міста живі людські душі, а натомість – маска, манекен. Ю. Позаяк використовуючи класичні форми поезій, писав постмодерні, авангардні твори, застосовуючи київські вуличні фразеологізми, навіть брутальні слова, алогічність, шокуючи цим обивателя. Такими творами члени цієї групи прагнули будь-що порушити літературні табу різних рангів, заідеологізовану милозвучність вірша. Автори застосовують висловлювання різних суб'єктів: культивують персонажну (рольову) лірику, тобто висловлюються в їх творах персонажі різномірні – хіпі, бомжі, люди, що саркастично

ставляться до правопорядків радянського суспільства чи пострадянського життя.

Отже, поети-авангардисти, відступаючи від нав'язаного класового бачення мистецтва політикою комуністичної влади, відобразили своє розуміння поезії. Модерна лірика порушує всі закам'янілі норми, видозмінює теми, мову, стиль, не визнає жодних норм та канонів, звільняється від ідеологічної заангажованості та суспільної упередженості поглядів. Поети-модерністи починають активно вживати у своїх творах суржик, діалекти, сленг, проте в жодному випадку це не свідчить про обмеженість мислення чи низьку культуру авторів. Таке застосування лексики було зумовлене прагненням «...зруйнувати народницькі стереотипи у сприйнятті української поезії, основними мотивами якої майже два століття були: визвольна боротьба, любов до батьківщини, а поет виступав будителем народної свідомості, пророком нації» (Н. Анісімова). Поети нової генерації вдавалися до експериментів: збагачували поетичний словник, видозмінювали форму та розмір вірша.

***Ключові слова:** літугрупування, неоавангардизм, постмодерністська концепція мистецтва, поетичне шоу, паліндром, візуальна поезія.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Історичні й естетичні передумови появи неоавангардизму.
2. Карнавальна естетика «бубабістів». Поетична творчість:
 - Юрія Андруховича (цикл «Кримінальні сонети»; «Пісня мандрівного спудея», «Казкар», «Астролог», «Балада повернення»);
 - Віктора Неборака («Love story», «Сад», «Генега літаючої голови», «Гра»);

- Олександра Ірванця («Любіть!..», «Тінь великого класика», «Мій хрест», «Прощальний романс», «Короткий вірш про кінець світу»).

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте короткі повідомлення у вигляді презентації: Стильова манера та специфіка поетичної картини світу угруповань «Пропала грамота», «Червона фіра», «Пси святого Юра», «Орден Чину Ідіотів», «Музейний провулок, 8», «Західний вітер», «Нова дегенерація», «Нечувані» (представники, концепція, основні твори).

2. Прослідкуйте специфіку естетичних пошуків неоавангардистів у поезії 90-х рр. (на прикладі раніше перелічених угруповань).

3. Складіть проєкт літературно-музичної композиції «Поезія Ю. Андруховича, О. Ірванця, В. Неборака та українська рок-музика».

4. Проаналізуйте по 1 творові кожного автора (*прочитати усі, що вказані в плані!*).

5. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

6. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Анісімова Н. Український поетичний авангард кінця ХХ ст. *Дивослово*. 2003. № 6.
2. Бійчук Г. Література постмодернізму: реальність чи віртуальність? *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 2. С. 56–62.
3. Білоцерківець Н. Бу-Ба-Бу та ін., або Дещо про український поетичний авангард. / Літературна панорама. Київ, 1990.

4. Білоус П. Сучасний літературний процес. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2001. № 4.
5. Бондарева О. Матеріали до вивчення української поезії 1990-х рр.: поетичне угруповання «Західний вітер». *Українська мова та література*. 2010. № 22. С. 21–23.
6. «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак): Вибрані твори: Поезія, проза, есеїстика. Львів: Піраміда, 2008.
7. Виноградов В. Про поезію 90-х. *Кур'єр Кривбасу*. 1999. № 15.
8. Гундорова Т. Бу-Ба-Бу, Карнавал і Кіч. *Критика*. 2000. №7-8. № 1.
9. Демська-Будзуляк Л. Справжнє обличчя літературного покоління дев'яностих – спроба ідентифікації. *Кур'єр Кривбасу*. 2002. № 149.
10. Жулинський М. Чи відчуваємо ми катастрофу в простій українській душі? (бесіди про сучасну літературу). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2001. № 2.
11. Зборовська Н. Завершення епохи, або українська літературна ситуація кінця 1980-1990-х рр. *Кур'єр Кривбасу*. 1996. № 9–10.
12. Клименко В. Бу-Ба-Бу. 20 років потому. *Україна молода*. 2005. Ч. 56. 31 березня.
13. Лебединцева Н. Поезія 90-х: новий рівень самоусвідомлення. *Слово і Час*. 2000. № 10.
14. Логвиненко О. «Зупинилось небо у вікні» молодій українській поезії. *Слово і час*. 2002. № 4. С. 53–57.
15. Лучук Т. Літературний ар'єрград: Поетична концепція ЛуГоСаду. *Сучасність*. 1993. № 12.
16. Москальчук В. Українська література кінця ХХ століття (література постмодерну). *Українська мова й*

- література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.* 2006. № 2. С. 63–67.
17. Поліщук Я. Постколоніальний аспект сучасної літератури. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.* 2006. № 2. С. 98–102.
 18. Процюк С. Лицарі стилосу та кав'ярень: Есе про дев'яностиків. Київ, 1996.
 19. Рубчак Б. «XXI сторіччя прийшло разом із постмодерністами», або Про літературу, право вибору, дух імпровізації, міт України і не тільки про це / Тарнашинська Л. Б. Закон піраміди : діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2001. С. 182–191.
 20. Ткачук М. Літературний процес 90-х рр. ХХ ст. *Українська мова та література.* 2000. № 22. С. 16.
 21. Українські літературні школи та групи 60-90-х рр. ХХ ст.: Антологія вибраної поезії та есеїстики / Упоряд., авт. вступ. слова, бібліограф. відомостей та прим. В. Габор. Львів: ЛА «Піраміда», 2009.
 22. Харчук Р. Бу-Ба-Бу як синонім свободи. *ЛітАкцент.* 2008. 11 січня.
 23. Шевчук Н. «Бу-Ба-Бу»: контексти артистизму. *Слово і Час.* 2001. № 4.
 24. Яковська М. У дзеркалі слова: Есеї про сучасну українську літературу. Львів: Каменяр, 2005.
 25. Яровий О. Постмодернізм – це антибуття. *Слово і час.* 2002. № 4.

ТЕМА 28

Жіноча література на порубіжжі віків

Домінантні проблеми теми

У сучасній українській прозі окреме місце займають твори, написані жінками. Їх вирізняють не тільки увага до жінки і жіночих проблем чи виразно жіночий погляд на

світ і важливі проблеми сучасності. Жіноча проза – це інший стиль мислення і письма, інша манера мовлення, інший тон. Інакшість жіночого письма, що відбиває жіночий досвід, дала підстави Т. Гундоровій ствердити, що «український постмодернізм має гендерну спрямованість». Цікавою є гіпотеза О. Забужко, за якою жіноча література являє собою наднаціональне явище і нагадує колоніальну літературу тим, що переважно залишається незнаною, недооціненою і маргіальною. Однак ця гіпотеза досить вразлива, адже масив колоніальної літератури, зокрема української, переважно чоловічий.

В американському літературознавстві науковці досить часто пропонують розрізнити поняття «феміністичне» (feminist) і «жіноче» (female) письмо: якщо перший з термінів передбачає зв'язок з політичним дискурсом, то другий апелює до гендерної відмінності. Так, приміром, Елізабет Гросс розрізняє три види текстів: «жіночі тексти» – написані жінками-авторами», «фемінні тексти» – написані в стилі, що культурно позначається як «жіночий», «феміністські тексти» – ті, що свідомо кидають виклик методам, цілям і завданням домінуючого патріархального літературного канону». Н. Зборовська називає такі основні параметри жіночого письма: відверта розмова про своє тіло і сексуальність, що постали основою автобіографічного сюжету; рефлексії особистого досвіду жінки у контексті досвіду жіночого письма; свідоме і несвідоме протистояння жіночого приватного світу чоловічому, жіночої творчої особистості – чоловічій творчій особистості; сам стиль письма – замість нарративної послідовності подій реалізується афективна історія, тобто емоційна послідовність подій тощо.

Феміністична література – масив творів, написаний жінками. Однак не всі твори, авторами яких є жінки,

можна назвати феміністичними, стверджує С. Підпригора. Феміністична інтерпретація послуговується ідеологією, що спрямована на деструкцію патріархальної системи цінностей, реконструкцію традицій. Художній текст, який створила жінка, має відмінності не тільки на рівні теми, проблеми. Системи образів. Поетика тексту засвідчує розвиток нового бачення світу, нову гендерну картину суспільства і появу ін. мови: не логоцентричної, не раціональної – іншої, такої, що відтворює жіноче сприйняття і жіноче розуміння себе в чоловічому світі. Серед рис жіночого письма дослідниця вирізняє: інтимність (авторки часто послуговуються щоденниковою формою), автобіографічність, однак занурення у простір особистісного існування героїні не спричинює розриву зв'язків із своїм історичним часом; фрагментарність; провокативність і цинізм – лінія авторської агресивності в жіночій прозі 1990-х років.

Жінка в творах феміністичного спрямування висвітлюється як неоднозначна особистість із складною психікою та розвиненою чуттєвістю (як джерело плотської пристрасті, як об'єкт сексуальних домагань, як цільна істота зі своїми бажаннями, відчуттями. Правом вибору тощо). Яскраво репрезентує українську феміністичну літературу творчість Оксани Забужко («Польові дослідження...»). Частково риси феміністичної літератури можна знайти в доробках Євгенії Кононенко, Софії Майданської, Галини Пагутяк. Специфіка відтворення дійсності в творчості М. Матіос («Солодка Даруся», «Нація»), І. Роздобудько («Перейти темряву»), творах А. Рогашко, Н. Гуменюк, А. Хоми та ін.

Отже, українська література помежів'я ХХ–ХХІ століть не стільки виформовує свій, самодостатній шлях, скільки успадковує ті якості, риси та особливості, що їх

давно або досить давно пройшли, скажімо, західноєвропейські та американські літератури. В основі багатьох її творів прозоро вгадуються шаблони й моделі західного художньо-образного мислення. Тяжіння новітньої української літератури (й насамперед прози) до по-європейськи сучасного стилю, мови, характеру оповіді нерідко обертається фактичною втратою естетичної та мистецької іншості.

Серед характерних рис сучасної літератури вирізняють: абсолютну свободу творчості, експериментаторство, відкритість, співіснування та взаємодію різних художніх мов, різних поколінь (С. Підпригора).

***Ключові слова:** феміністична література, жіноча проза, постмодернізм, автобіографічний сюжет.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. «Жіноча» проза як специфічний літературний феномен.

2. Узагальнююча візія сучасного світу в новелах Галини Пагутяк («Ранок без вечора», «Потрапити в сад», «Душа метелика»).

3. Проблемний спектр оповідань збірки М. Іванцової «Теплі історії про радість і сум».

4. Стосунки між жінками й чоловіками, батьками та дітьми в оповіданнях: Надії Гуменюк «Дім для клонів»; Світлани Горбань «Цивільний шлюб»; Алли Рогашко «Їхній світ удвох».

Система самостійної роботи до теми

1. Допишіть фінал двох новел Г. Пагутяк («Ранок без вечора», «Потрапити в сад»).

2. Підготуйте відеопрезентацію/буктрейлер до роману М. Іванцової «Ключі від ліфта».

3. Напишіть реферат на тему: «Роман М. Іванцової «Ключі від ліфта»: специфіка жанру».

4. Випишіть визначення таких літературознавчих понять: деконструкція мистецтва, маска героя, гра зі словом, колажність, карнавальний постмодерн, масова література, паралітература, кітч, чикліт, альтернативна література.

5. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).

6. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема практичного заняття).

7. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Агеєва В. Жінка-авторка як інопланетянка / Жінка як текст: Емма Андієвська, Соломія Павличко, Оксана Забужко : фрагменти творчості і контексти / Упор. Л. Таран. К. : Факт, 2002.
2. Агеєва В. Жіночий простір / В. Агеєва. К.: Факт, 2003.
3. Гуменюк Н. Коханий волоцюга. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2014.
4. Гуменюк Н. Етюд з метеликом : збірка оповідань. Харків : Віват, 2017. 240 с.
5. Іванцова М. Ключі від ліфта. Харків: Кижковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. 288 с.
6. Іванцова М. Теплі історії про радість і сум. Брайт Букс, 2014.
7. «Жіночі голоси у вітчизняній літературі»: методичні поради на допомогу популяризації сучасної української художньої книги. Донецьк, 2008.
8. Кононенко Є. Різні бажання і різні думи. Які з тих доданків складуться суми? *Гендер і культура*. Збірник статей / Упорядник В. Агеєва. К. : Факт, 2001. С. 145–150.

9. Львів. Смаколики. Різдво. Збірка оповідань. Харків: Книжковий клуб, 2016.
10. Незнайомі: антологія української «жіночої» прози та есеїстики другої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. Львів: Піраміда / авт. проект, упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В.Габора, 2005. 600 с.
11. Сучасна українська література кінця ХХ – початку ХХІ ст. / упорядкув. текстів, передм., підготовка навч.-метод. мат. І.М. Андрусак. К.: Школа, 2006. 464 с.
12. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр. Донецьк: Лондон – ХХІ, 2011. 432 с.
13. Філоненко С. «Переживання кінця» в сучасній українській жіночій прозі на матеріалі творів О.Забужко, С.Йовенко, С.Майданської. *Молода нація*. 1999. № 12. С. 309–320.
14. Харчук Р. Сучасна українська проза. Постмодерний період. 2-ге видання. К.: Академія, 2008. 260 с.

ТЕМА 29

Художні координати поетичної творчості покоління дев'ятдесятників.

Домінантні проблеми теми

Дев'ятдесятники – генерація українських письменників, представники якої почали друкувати свої твори у 90-х роках минулого століття. Творчість цих поетів має риси модернізму, як от: символізація, метафоризація, міфічність, орієнтація на західноєвропейські цінності, заперечення народництва, індивідуалізм, зняття табу, деканонізація формалізму в критиці й експерименти з формою. Проте митці цього періоду своїй творчості здебільшого тяжіють до постмодерністичної платформи. Тобто дев'ятдесятники в художній практиці намагаються поєднати здобутки українського модерну 1920-х рр., так і постмодерністські рефлексії. Використовується також синонімічний термін

«дев'яностики», який підкреслює певне іронічне ставлення стосовно претензії феномену відображати весь літературний процес 1990-х рр. Цей термін набув поширення у 1997 р.

Різномасштабність української лірики. Інтелектуальний дискурс в поетичних збірках І. Терещенка: «Лірень» (1987), «Ulaskava» (1994), «Фібруарій» (1999), «Постебня» (2001), «Коза-Дерида» (2002), «Сорока- бароко» (2005), «Автогеографія» (2006). Гра смислами, іронічне обігрування українського минулого як імперського, так і радянського та пострадянського, постмодерного. Насичення поезій мікро- та макроцитатами. Інтелектуальна гра з читачем. Специфічна мова віршів – суміш правопису чинного, правопису 1928 року, русизмів, галицизмів.

Р. Мельників, збірки поезій «Полювання на оленя» (1996), «Подорож рівноденням» (2000). Провідними в поета є ремінісценції до українського бароко, насамперед до Г. Сковороди – світоглядно, до Л. Барановича та І. Величковського – в контексті розмаїття поетичного інструментарію. У бароковій традиції відчитується й наскрізна у творчості Мельникова гіперметафора *дороги, мандрівки*. Що ж до традицій 1920-х років, то вони тут проявні здебільшого в рецепціях неокласичного дискурсу.

С. Жадан – відомий поет, прозаїк, есеїст, перекладач, музикант. Метаіронічні візії в поетичних збірках письменника «Рожевий дегенерат» (1993), «Неп» (1994), «Генерал Юда» (1995), «Цитатник» (1995), «Пепсі» (1998), «Балади про війну і відбудову» (2001), «Марadona» (2007), «Ефіопія» (2009), «Лілі Марлен» (2009), «Вогнепальні й ножові» (2012). Риси його стильової манери: автобіографічність, урбанізація, авангардизм та постмодернізм. Створюючи власне естетичне поле, С. Жадан спромігся поєднати українську поетичну

традицію (зокрема футуристичну, семенківську) із конотаціями текстової складової панк- і рок-субкультур. Поет у своїх творах грається словом та його значеннями, авторська мова інколи перевантажена сучасним молодіжним сленгом і так само «нецензурщиною», арготизмами. Впадає в очі мінімалізація художніх засобів вираження мови.

Пошуки гармонії в ліриці Маріанни Кіяновської («Інкарнація» 1997, «Вінки сонетів» 1999, «Міфотворення» 2000, «Кохання і війна» (у співавторстві з Мар'яною Савкою), «Книга Адама» 2004, «Звичайна мова» 2005, «Дещо щоденне» 2008). М. Кіяновська виступає як перекладач (добірки перекладів публікувалися у журналах «Кур'єр Кривбасу», «Сучасність», «Київська Русь»). Вона – ідеолог і голова конкурсу «Великий Їжак» (недержавна, незалежна премія для авторів, що пишуть україномовну літературу для дітей; з 2011 р.).

На думку В. Єшкілева, при значній строкатості явища дев'яноститників, у ньому чітко прослідковуються такі тенденції (сюжетна і мовна епатажність, розрахована здебільшого на молодіжну читацьку аудиторію; спроба чергової «переоцінки всіх цінностей»; відлуння «контркультурних» тенденцій європейського мистецтва та мистецтвознавства 70-х років; тяжіння до секації текстових обсягів («рваний текст»); намагання опанувати формальні здобутки класичної епохи саме як форму-для-себе; вплив рок-субкультури; неподоланий освітній провінціалізм).

Ключові слова: поети-дев'яноститники, символізація, метафоризація, міфічність, авангардизм.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Прокоментуйте поетичну палітру С. Жадана.
2. Розкрийте біблійну символіку поезій С. Жадана.

3. Представте урбаністичний дискурс його поезій.
4. Художній світ поезії Василя Махна (на матеріалі збірок «Схима», «Самотність Цезаря»).
5. Охарактеризуйте провідні мотиви лірики Маріанни Кіяновської.
6. Здобутки Мар'яни Савки.

Система самостійної роботи до теми

1. Вивчіть напам'ять поезію Сергія Жадана «Кода», «Синай», «Падає сніг», «Дні Марії» (на вибір) або ін. автора на вибір студента.
2. Підготуйте презентації творчості одного з поетів.
3. Здійсніть літературознавчий аналіз 2-3 поезій на вибір.
4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема практичного заняття).
6. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15).

Література до теми

1. Анісімова Н. Український поетичний авангард кінця ХХ ст. *Дивослово*. 2003. № 5, № 6.
2. Баран Є. Літературне дев'ятдесятництво: істерія й історія. *Березіль*. 2000. № 3–4.
3. Біла А. Від ломки до ломки: лірика Сергія Жадана. *Слово і час*. 2002. № 1. С. 35–48.
4. Бійчук Г. Література постмодернізму: реальність чи віртуальність? *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 2. С. 56–62.
5. Виноградов В. Про поезію 90-х. *Кур'єр Кривбасу*. 1999. № 15.

6. Демська-Будзуляк Л. Справжнє обличчя літературного покоління дев'яностих – спроба ідентифікації. *Кур'єр Кривбасу*. 2002. № 149.
7. Голобородько Я. Тембри ліричного вокалу: Про Маріанну Кіяновську та Мар'яну Савку. *Кур'єр Кривбасу*. 2008. № 9–10. С. 247–256.
8. Савка М. Алогізми і парадокси чи шлях чіткої логіки : (Збірка поезій М. Кіяновської «Інкарнація»). *Молода нація* : альманах. 1998. № 9'98. С. 144–147.

ТЕМА 30

Покоління двотисячників як самотнє мистецьке явище Домінантні проблеми теми

Поетичне покоління «двотисячників» (Дмитро Лазуткін, Галина Ткачук, Сашко Ушкалов, Ілля Стронговський, Катерина Бабкіна, Олег Коцарев, Павло Коробчук, Богдан-Олег Горобчук і под.). Двотисячники – це найновіше покоління українських поетів, чиє творче становлення припадає на двотисячні роки. Уперше про існування феномену двотисячників почали говорити 2002 року в середовищі мистецьких організацій «Неабищо» (Житомир) та «Орфей» (Суми). Типологія письма двотисячників – дуже широка і має чимало напрямків. Осередням покоління є дві значні групи, що утворилися в різний час. Перша – це автори «Цілодобово!» (Богдан Горобчук, Павло Коробчук і Олег Коцарев) та Дмитро Лазуткін). Про чотирьох авторів як групу є багато підстав говорити, оскільки вони мали багато виступів у такому складі. Можна відзначити однакове тематичне спрямування групи, схильність авторів до експериментаторства, звернення в поетичній практиці до верлібру й силабо-тонічного вірша. Друга (умовно жіноча) група – це авторки, що фігурують під назвою «вісім поеток», але не всі з них, а саме – Ірина Шувалова, Лора

Радченко, Альбіна Позднякова та (дещо осторонь) Оксана Васьків. Учасники цієї групи практично відмовляються від експерименту, створюють римовану та ритмізовану поезію. Ці дві групи складають центральну вісь покоління, є його мейнстрімом і прикладом для багатьох молодих авторів.

Наступним є коло авторів, які, якщо і менш відомі, аніж названі, то загалом – мало чим принципово відрізняються від них. Це – решта авторок «Восьми поеток», більшість авторів «Західного фронту», та й загалом – більшість представників антології поезії «Дві тонни» (2007). Антологія представлена поетичними творами Артема Антонюка, Катерини Бабкіної, Світлани Богдан, Тетяни Винник, Ярослава Гадзінського, Богдана Горобчука, Гриця Ерте, Артема Захарченка, Катерини Калитко, Олесья Коржа, Павла Коробчука, Олега Коцарева, Дмитра Лазуткіна, Миколи Леонтовича, Макса Лижова, Лілії Лисенко, Ольги Леснюк, Анни Малігон, Сашка Ушкалова, Катріни Хаддад, Вікторії Черняхівської та ін. Важливою спільною рисою авторів цієї антології є змалювання міських пейзажів того чи ін. міста, існування в урбаністичному просторі, метафоризація міського середовища, проектування його на людське світовідчуття і самоусвідомлення.

Отже, поезія кін. ХХ – поч. ХХІ ст. характеризується розмаїтістю та багатобарвністю. Поети-дев'ятдесятники, хоч і належать до одного покоління, виявляють різні художні практики: вдаються до заперечення народницького дискурсу, виформовуючи модерний та постмодерний, іронічний або ж герметичний художній світ. Двотисячники, продовжуючи починання попередників, насичують власну лірику мінорністю, описують почуття крізь призму віртуальності. Відеопоезія, до якої й звертаються переважно

двотисячники, відкриваючи нові потенційні можливості поезії, органічно увійшла в літературний процес України, спонукаючи авторів до експериментаторства та свободи творчості.

Ключові слова: двотисячники, символізація, міфічність, гіперметафора, урбанізація, авангардизм, постмодерний дискурс, відеопоезія.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Підберіть показові поезії Д. Лазуткіна, визначте основні мотиви.
2. Лірика Катерини Бабкіної: мотиви, образи.
3. Відеопоезія в Україні: досвід, здобутки, прорахунки.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть презентацію до творчості Д. Лазуткіна чи К. Бабкіної.
2. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях (за останні 5 років).
3. Розробіть оригінальні тестові завдання до теми (мінімум 15)
4. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема твору за вибором студента).
5. Здійсніть літературознавчий аналіз 2-3 поезій на вибір.

Література до теми

1. Бійчук Г. Література постмодернізму: реальність чи віртуальність? *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 2. С. 56–62.
2. Коцарев О. Дмитро Лазуткін : енергійна проза у віршах і романтичні вірші у прозі. *Кур'єр Кривбасу*. 2008. № 3–4. С. 337–338.

3. Коцарев О. Енергетичний напій Lazootkin : Рец.: Лазуткін Д. Солодощі для плазунів. *Березіль*. 2006. № 1. С. 169–171.

Базова література до курсу

1. Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ ст.: у 3-х т. /За ред. В.І. Кузьменка. Київ: Академвидав, 2013–2017.
2. Історія української літератури. Кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.: підруч.: у 10 т. Т.4: У сподіваннях і трагічних зламах. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 576 с.
3. Вертипорох О. Історія української літератури останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст.: навч.-метод. посіб. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2016. 145 с.
4. Голобородько Я. Артеграунд. Український літературний істеблїшмент. К.: Факт, 2006. 160 с.
5. Гундорова Т. І. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 264 с.
6. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми колоніальної травми. К.: Грані-Т, 2013. 548 с.
7. Гундорова Т. Український літературний постмодерн: післячорнобильська бібліотека. К.: Критика, 2005. 264 с.
8. Даниленко В. Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес. К.: Академвидав, 2008. 352 с.
9. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. Львів: Літопис, 1999. 336 с.
10. Історія української літератури. Кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.: підруч.: у 10 т. Т.4: У сподіваннях і трагічних зламах. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 576 с.
11. Насмінчук Г. Сучасна українська література: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Рута, 2019. 159 с.

12. Підпригора С. В. Сучасний літературний процес: навч. посіб. Миколаїв: Іліон, 2013. 128 с.
13. Підпригора С. В. Українська експериментальна проза ХХ - початку ХХІ: «неможлива» література [Текст]: монографія. Миколаїв: Іліон, 2018. 392 с.
14. Поліщук Я. Література як геокультурний проект. К.: Академвидав, 2008. 304 с.
15. Поліщук Я. Реактивність літератури [Текст]. К.: Академвидав, 2016. 192 с.
16. Саєнко В. Сучасна українська література: компедіум. Одеса: Астропринт, 2014. 348 с.
17. Сучасна українська белетристика: координати «Коронації слова» : моногр. / Миколаївський нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського; за заг. ред. С.В. Підпригори. Миколаїв: Іліон, 2014. 282 с.
18. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс/гендер/жанр. Донецьк: Ландон – ХХІ, 2011.
19. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 248 с.
20. Сучасна українська проза. Постмодерний період. Київ: Академія, 2011. 248 с.
21. Якубовська М. С. У дзеркалі слова: Есеї про сучасну українську літературу. Львів: Каменяр, 2005. 752 с.

Формат 60x84.1/16. Умовн. друк. арк. 16, 09.

Тираж 100 прим. Зам. № 2701-02.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.

54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1

Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.